

Владимир Димитријевић
Књиге од утробе
(Записи пропалог песника)

Издавач
Лио, Горњи Милановац

Уредник:
Слободан Николић

Рецензент:
Радомир Шутић

Прелом и припрема:
ИК Лио

Штампа:
ИК Лио

Тираж:
500

ISBN

Владимир Димитријевић

КЊИГЕ ОД УТРОБЕ

Записи пропалог песника

Лино,
2014.

САДРЖАЈ

О књизи 7

ЕСТЕТИКА И АСКЕТИКА

Настасијевићев пут подвижника 9
Винавер о Настасијевићевој песничкој еволуцији 14
Из историје рецепције Настасијевићевог дела 17

ПРОЗРЕЊА У ОНОСТРАНО

Стасати до иконе (О једној Песми Рајка Петрова Нога) 37
Поезија и Истина (О једној песми Ивана Негришорца) 41

ЈА САМ БИО У СРБИЈИ

И биље се буну / Тешићеве песме о роду биљном и роду србском 54
Слика Србије у песми Србија Петра Пајића 68
Књиге од утробе (Милован Данојлић) 77
Песма од почетка и потоња времена (Драган Хамовић) 82

СМРТ У УТОПИЈИ

Смрт у утопији или о Ђорђу Балашевићу и југоносталгији 88
Рашо, Песни Че! 95

СПОМЕНАР ПРОПАЛОГ ПЕСНИКА

Писма младом (и убрзо пропалом) песнику
/ Преписка с Иваном В. Лалићем 101
Професор и „помеждење” / Запис о Новици Петковићу 111

НА ИВИЦИ СМИСЛА (НЕКОЛИКО МАРГИНАЛИЈА)

О пропалом песнику 120
Један запис из 1999. године 121
Чему се надамо? 125

О КЊИЗИ

Књига коју читалац држи у рукама настала је као плод вишегодишњег читања како стваралаца који су постали „класици” (Настасијевић), тако и савремених песника, чије дело је већ ушло у „Велику јектенију” наше поезије (о појму „велике јектеније” видети у огледу „Песма од почетка и потоња времена”). Читалачки приступи су различити - почев од праћења рецепције песника „Седам лирских кругова”, преко трагања за метафизичким увидима Рајка Петрова Нога и Ивана Негришорца, настојања да се одреди „отаџбински” смисао наше поезије (огледи под насловом „Ја сам био у Србији”), бављења „социјалним” песмама југоносталгичности (у кантауторској „поезији за гитару” Ђорђа Балашевића) и транзиције (*из шупљег у празно*, о чему пева Раша Попов), до, крајње аутобиографских, записа о познанству са Иваном В. Лалићем и професором др Новицом Петковићем, чији сам студент (неуспешан, наравно) био. (Са надом да ће оба та записа, бар мало, помоћи будућим истраживачима њиховог дела).

На крају, понуђено је и неколико маргиналија, насталих приликом рада на књизи. То су додатна, не сасвим неопходна, али, може бити, корисна, објашњења о разлозима за књигу.

Јесењи Крстовдан 2011.

Аутор

ЕСТЕТИКА И АСКЕТИКА НАСТАСИЈЕВИЋ, ОПЕТ И ОПЕТ

НАСТАСИЈЕВИЋЕВ ПУТ ПОДВИЖНИКА

Повратак древном идеалу

Иако већ одавно препознат као један од највећих србских песника XX века, Момчило Настасијевић и даље пружа повода за истраживање и размишљање. Пре свега, треба се подсетити чињенице да су многи, нарочито пре Другог светског рата, његову појаву доживљавали као светачку. О тој „светости” (пројави целовитости стваралачке личности, која је у себи ваплотила јединство етичко - естетичког идеала, оног што су антички мудраци звали „калокагатијом”, а Свети Оци од Истока „филокалијом”) писали су, између осталих, и приређивачи предатног издања Момчилових дела, Станислав Винавер и Милутин Деврња. О томе су сведочили и његови ученици из IV мушке гимназије у Београду. Идеал јединства доброте, лепоте и истине, који је порекнут у романтичарско - модернистичком култу аутономно, самодовољно лепог, коначно одбачен у авангардним настојањима да се уметничко дело „прогласи”, уместо да се роди, у Настасијевићу као да је добио своју нову потврду. Неколико речи о томе.

Стваралаштво као подвижништво

По Милутину Деврњи, писцу прве Момчилове биографије, Настасијевић је свој животни и књижевни пут определио као својеврсно подвижништво. Говорећи о неразумевању на које је песник наилазио, о немогућности писца да види своја драмска дела на позорници или да објави „Хронику моје вароши”, Деврња указује на чињеницу да је творца „Седам лирских кругова” то, ипак, погађало, па се извесно време повлачио у себе. Надилазио је препреке које су му званичници постављали не одговарајући на „гадости”. Чак и када се одлучио да се супротстави „друштвеном злу”, био је спреман да то

чини „само добрим, човечним начином”. Одбија да на зло одговори злим, јер „душевни мир и чистоту своје савести Момчило цени изнад свега”, каже Деврња.

Ипак, Настасијевићева ћутања трају кратко. Увек и свагда, спреман је да се бори за своје схватање уметности. Пре свега, он је педагог по преимућству - као професор матерњег језика у IV мушкој гимназији, увек има снаге и воље „да преко својих ђака ствара нову културну генерацију”. „Чистота и непоквареност” младића којима је био учитељ, наводили су га да трага за новим путевима културе. У почетку борио се да им се приближи и да нађе начине да им пренесе градиво. Када је у томе успео, отворен према њима као пријатељ, спреман да их саветује и расправља о њиховим животним и књижевним покушајима, Настасијевић је, по Деврњи, показао „педагошку мудрост” која је на душама ученика остављала „неизбрисив жиг”. Тако је песник постао духовни родитељ многима, и у „Речима из осаме”, с пуним правом је могао да каже: „Бездетан, / на истину грем. / Синови прате ме / и кћери.”

Када се појавила вулгарна, али утицајна социјална књижевност, биле су ућуткане многе лажне литерарне величине. Настасијевић је, по Деврњи, кротко ћутао, гледајући тријумф „сасвим опречног схватања од оног чији је он носиоц био”. Међутим, с обзиром да је у себи „осећао неодољиву потребу за изразом”, он је борбу наставио стваралаштвом. Критичари га или оштро нападају или прећуткују, а књижевници, чак и они који га, приватно, хвале, ћуте и не бране га у јавности. Он оштро пориче лицемерје критичара (у анкети листа „Штампа”), који траже „нешто ново”, али кад се то ново заиста појави, они га се плаше и нису способни да га објективно оцене.

Са групом својих књижевних истомишљеника, Настасијевић почиње да сарађује у часопису „Народна одбрана”, пишући чак и програмски текст за књижевну оријентацију часописа. Међутим, по Деврњи, смена редакције га онемогућује да оствари свој наум. Пропада и покушај Настасијевића да са још неким уметницима оствари издавачку задругу. На крају, обрео се међу сарадницима „Хришћанске мисли”, која његово стваралаштво „потпуно разуме”. Без обзира на то, он се ипак носи мишљу да покрене један чисто

књижевноуметнички часопис, који би се звао „Родина”. У јесен 1937, када је часопис требао да се појави, то су спречиле „мрачне друштвене силе”. Описујући свој последњи сусрет с песником, Милутн Деврња је забележио Настасијевићеву нову решеност. Песник је, по њему, рекао: „Да, мораћемо да заузмемо према стварности одлучан и агресиван став. Треба се у њу поставити као непомичан колац”.

Учитељ

Иако се многим чинио као најусамљенији од свих усамљеника, Момчило Настасијевић је био диван пријатељ и одличан педагог. Као професор србског језика у IV мушкој гимназији у Београду, он је био духовни отац својих ученика; чак и пре него што је постао професор, помагао је својим познаницима - самоуки глумац Виктор Старчић, родом из села Брђана, тврдио је да је његов први учитељ био Момчило (сведочење објавио у часопису *Градац* за јун - јул 1969.), који му је говорио оно што је касније чуо од искусних педагога: „Запамти, позоришна уметност је образац живота који се пројектира у теби самом, а ти треба да то предаш осталим. Значи, мораш бити искрен.”

Песник и преводилац, Светозар Бркић, у својим „Сећањима на Момчила Настасијевића” („Књижевне новине”, 760/1988.) са дивљењем је писао о свом професору, зналцу пет језика, који је помагао младима да нађу саме себе, и на тај начин, деловао мистагошки. У добу идеолошких напетости, његови ђаци би се, кад га помену, смиривали, и „све би се супротности некако расплињавале, ишчезавале и остајао би само осећај братства”.

Миливоје Ристић (Летопис Матице српске, 4/1965) говори о великој моралној снази песниковој: „Данас кад бацим поглед на гимназију, најсветлија личност, најбоља, најпапетнија, чини ми се Момчило”, каже он. Радомир Продановић, песник који је погинуо приликом англоамеричког бомбардовања Београда 1944. године, у тексту „Од пролећа до пролећа са Момчилом Настасијевићем”, описивао је улазак професора Моме у учионицу као својеврсно уношење светлости из у просторију. Он је своје ђаке преко препрека преносио на рамену, сматрао је трагично пострадали Продановић.

Момчило Настасијевић је, по Милутину Деврњи, био не само „писац и књижевни идеолог” прве врсте, него и остварени човек. Физички живот песника био је „умерен, готово нечујан”; он, чак и када би посустао, себи није дозвољавао „чулно иживљавање века који му је био додељен”. Ведро духа, увек се крепио том ведрином. Био је кадар да ствара у свим условима - и у кухињи и у радном кабинету. Свим рђавим околностима живота одолевао је дисциплином духа. И младост, и љубав своје младости, подредио је раду. Иако је умео да ужива у скромним радостима живота (пре свега, у природи), ипак је он све физичко потчињавао духовном, па је „морално биће Момчилово владало свим његовим поступцима”. Деврња тврди чак и да су дух и воља за стварањем одржавале у постојању крхко Настасијевићево тело.

Станислав Винавер је сматрао да је Момчило Настасијевић „светац српског језика”. Деврња је песникову смрт описао као светачку - скоро житијно.

И заиста, уснуће светаца и смрт Настасијевића (у Деврњином излагању) имају много тога заједничког. И Настасијевић, као свети, зна да је смрт неминовна („Кад су ме износили из куће осећао сам да се у њу никада нећу вратити. Овога пута нема спаса за мене”, говорио је, каже Деврња, једној познаници). Као и свети, он, на самрти, више брине о другима него о себи - по Деврњи, узнемирава га само то што „његова смрт не може да прође без тешког бола старих родитеља, сестара и браће.”

Као и свети, Настасијевић има визије посмртног блаженства: види много сиротиње, обећавајући да ће им свима помоћи, а затим изговара: „Не газим више земаљско блато. Како су дивне ливаде! Ово никада нисам видео”.

У смрти, песник је такође светачког лица: коса му, под светлошћу воштаница, личи на ореол; лепе, негда изражајне руке, „смирено, у знаку крста” леже му на грудима. Ковчег је сав у цвећу. Апотеозу, за живота непризнатог, песника, потврђује појање Хора студената

теологије, као и присуство готово свог „књижевног и уметничког света Београда”. Говорници, који су истицали његову величину, потврдили су је - можда прекасно, али поуздано.

И Винавер је, у свом познатом огледу „Момчило Настасијевић”, уочио да је смрт песникова била као „смрт светаца, тиха, смерна, светла и насмејана од унутрашњег сијања”. У наше време, Владета Јеротић је наставио да Настасијевића чита у овом кључу, сматрајући да он припада ретким ствараоцима који су стремили ка целовитости, који се сећају „старе славе”; то су, попут Диса, својеврсни „платонисти”, који су пали са небеских висина „и у тузи су и бризи због одговорности коју им „сећање” поставља /.../ свесни да имају поруку и да је морају што верније пренети људима”. Због свега овога, Јеротић се није слагао са тезом Миодрага Павловића да Настасијевић није религиозни песник: два његова основна идеала, лична етичност и „уметност ради уметности” имају хришћанске корене, а поготову идеја „радосног аскетизма и измождавања”. Његов лични подвиг је био и „чишћење родне фруле /.../да би у њу засвирао вечни Дух космичке мелодије радости и љубави”. Као, по Јеротићу, „мученик за Реч која је мелем за све ране које човек наноси најпре самом себи, а онда му је и други немилице наносе”, Настасијевић србској, византијској и прахришћанској традицији не прилази као уметник - маг, него као уметник - мистичар, који, „кроз болподвижништва стиже до мира”.

*ВИНАВЕР О НАСТАСИЈЕВИЋЕВОЈ
ПЕСНИЧКОЈ ЕВОЛУЦИЈИ*

„Ране песме и варијанте” изашле су у Целокупним делима Момчиловим 1939. године. У њима је, на првих деведесет страна, дата „Биографија Момчила Настасијевића” Милутине Деврње, а затим Винаверов увод под насловом „Ране песме” и „Варијанте” Момчила Настасијевића”. Иако је у предговору истакао да је из великог броја сачуваних рукописа „уз много колебања”, учинио избор „вођен нарочитим мерилима”, с циљем да читаоцима омогући сусрет с „материјом за боље разумевање великог писца”, Новица Петковић је, међутим, показао да Винаверови критеријуми уопште нису били јасни. Па ипак, драгоцен је увид његов у песников књижевни развој.

По Винаверу, Настасијевић је, шегртујући, прошао кроз утицај Ракића и Дучића, учећи версификацију, настојавајући на рационалном изразу, дидактици и патриотизму. Линија Дучићеве и Ракићеве поезије (од којих је ову прву Настасијевић упио у себе, скоро као „отров”, да би могао даље да се развија) онемогућава шири избор тема, и песника затвара у оквире одређене технике. Чак и лирска суптилност је ту ради „самохвалне тираде”.

Винавер је тврдио да је Настасијевић стваралачку еволуцију почео да доживљава у Паризу, где је схватио да говору не треба приступати ни реторски, ни метрички (насилно!), него „сарађујући” с говором у потрази за изворима изражавања. Тако он креће у потрагу за изворима „српске реченице, речи, слога и гласа”. Враћа се и у прошлост, да би тамо открио њихова „торжества”. Тако прелази пут од версификаторског шаблонизма до проналаска аутентичног, мада помало „старинског”, бруја. Ова привремена архаизација је припрема за настанак песништва у служби песникове самоизградње.

Путујући ка језичкој упрошћености, он избегава традицију античког епиграма и долази до „кинеског судбоносног набрајања корена”. Кинеска поезија, често састављена од двадесет праречи - коренова, целовита је и аналитички нерашчлањива - суптилна и спремна да се утопи у „нешто још веће и општије”.

По Винаверу, Настасијевић је писао тако много варијаната само да би досегао целовитост непосредне, у једном даху начињене, песме. Елиптирање карактеристично за Настасијевића потиче из страха од сувишних речи, које угрожавају „дубље јединство песме”. Као антички дом, чије огњиште чува неко од лара, таква је и његова песма: ништа туђе не допушта да крочи преко прага. Ову сведеност Настасијевићевих стихова Винавер назива „стидљивошћу и срамежљивошћу”.

Чипка и фреска

Винавер је, у свом огледу „Момчило Настасијевић”, запазио да код нас постоје две уметничке традиције - једна је традиција ЧИПКЕ (минуциозности мистичког типа), а друга је традиција ФРЕСКЕ (да се у неколико потеза наслика читава личност). Покојни песник је желео и успевао да ове две традиције доведе у склад; и још, по Винаверу: „Настасијевић је спојио технику фреске и технику драгуљарства. А и једно и друго код њега је потицало из цеког суштинског, као верског, свакако космичког надахнућа: и за велико и за мало, и за огромно и за дробно, - под условом да је оно стварно судбинско.” Под „чипком” се, очито, подразумева брига Настасијевићева о језичком изразу, настојање да се пронађе суштинска реч која би проговорила из НАДСТВАРНОСТИ. Позната средњовековна књижевна техника, звана ПЛЕТЕНИЈЕ СЛОВЕС (карактеристична како за нашег Доментијана, тако и за писца житија Светог Сергија Радоњешког, Епифанија Премудрог), имала је, између осталог, за циљ да покаже АПОФАТИЧНОСТ (неизрецивост) суштинских истина о Богу и човеку. Речи се плету да би послужиле Неисказаноме. О овоме је писао и Едвард Денис Гој, у својој студији „О два лирска циклуса Момчила Настасијевића” (Багдала, Крушевац 1969): „За Настасијевића је поезија била израз реалности, који лежи иза објективне стварности свакодневног живота.” Ако је, у Гојевом тумачењу Настасијевића, човек „издвојеник из целине који жели да ублажи свој немир враћањем јединству постојања”, при чему је уметност сила која спасава, онда је чак и најмања подробност повезана

са целином. То је оно суштинско, религиозно - космичко, надахнуће, које, по Винаверу, види и огромно, али и „дробно”. По Гоју, веза свега што постоји је надстварност, али не у надреалистичном смислу везивања за онирично, подсвесно, него у смислу кретања изнад стварности свакидашњег.

Тако је, стремећи Увис, Настасијевић дошао до Христа, као оствареног лика човековог (како о Њему пише у огледу „У одбрану човека”). Пут је почео у тамновилајетском паганизму, који човека потчињава времену (макар ритуализованом у кружни ток, описан у причи „Година” из „Хронике моје вароши”), а завршио у чистини хришћанског откровења о човеку који се, као и народ, рађа из патње (о чему, на самрти, говори Ђурађ Бранковић, у истоименој музичкој драми.)

Тајанствени Момчило, етерични војвода србске лирике, на Јабучилу још етеричнијем, Јабучилу архајских језичких дубина, кога је, као сенку у води, могло да угледа само смерно око песника „Седам лирских кругова”...

Још га нисмо сасвим прочитали. Али, трудићемо се да и даље послушкујемо фрулу која, радосним дахом свирана, у овој „долини суза” жално звучи.

Хришћанска аскетика познаје тзв. „радостворни плач”, плач покајања (свести о својој слабости и ограничености) који доноси утеху Угешитеља. Настасијевић нам је, приближавајући се језичком ваплоћењу тог плача, оставио наслеђе које не можемо превидети.

ИЗ ИСТОРИЈЕ РЕЦЕПЦИЈЕ НАСТАСИЈЕВИЋЕВОГ ДЕЛА

Када се појавила приповетка „Запис о даровима моје рођаке Марије”, Момчило Настасијевић је одушевљено дочекан. Не само да је добио награду удружења „Цвијета Зузорић” 1926. године, него је Мирко Цветков, који је ту причу објавио на страни свог листа „Покрет”, ускликнуо да је „човечанство добило књижевно име које спада у ред навиших, најтананијих, најмоћнијих израза људског духа”. По Цветкову, Настасијевић приповеда боље од Оскара Вајлда и Едгара Алана Поа.

Међутим, првобитно одушевљење се хлади. Док његову прву збирку приповедака „Из тамног вилајета”, примећују и хвале многи, то потоње критике нису више тако занесене. Он се, тридесетих година XX века, суочава с неразумевањем многих - професионална позоришта одбијају да изводе његове драме, а „Хронику моје вароши” нико не жели да штампа.

Када умре, пријатељи ће (на челу са Станиславом Винавером и Милутином Деврњом) објавити његова дела, и тим поводом чуће се и озбиљне рече о његовом стваралаштву, мада ће многи, па чак и Андрић, и даље сматрати да је он трагично неуспео писац.

После Другог светског рата, у доба „соцреализма” и нешто касније, неће га примећивати, као „мистичара”, „ненапредног”. Покојнику је замерано што му се „Приповетке”, у избору стрељаног „народног непријатеља”, Светислава Стефановића, појавише у ратном колу Српске књижевне задруге, 1944. године.

Међу првима који су се усудили да га књигом врате у живот „нове Југославије” био је Борислав Михајловић Михиз, који је избор из његових песама, приповедака и драма објавио као 72. наслов библиотеке „Српска књижевност у сто књига”. Онда се појаве „Седам лирских кругова”, за које поговор пише Васко Попа, док Ђорђе Трифуновић саставља његов животопис и речник древних речи његове поезије. Ово „Просветино” издање илустровано је песниковим цртежима и факсимилима рукописа. Од 1966. Настасијевић се трајно

учвршћује у историји домаће књижевности - на полице библиотека стижу његова изабрана дела која приређује Миодраг Павловић.

Кроз златне двери културе као памћења, Настасијевић улази критичким издањем Сабраних дела, чији је приређивач Новица Петковић „Дечјим новинама” и „Српској књижевној задрузи” рукопис у штампу предао 20. августа 1990, да би дела угледала светлост дана септембра наредне године, у доба кад се Југославија увелико распадала.

Од тада, док србска култура постоји, Настасијевић остаје један од њених међаша.

Текст који читалац има у рукама је субјективан (самим тим, ограничен) поглед на рецепцију Настасијевићевог дела пре и после Другог светског рата. Аутор ових редова, попут средњовековног преписивача, моли да му се опросте грешке и пропусти, јер је писала рука трошна, а ум ограничен; али, попут Ортеге и Гасета, он подсећа да је све што човек ради омеђено перспективом.

Почетна неразумевања

Момчило Настасијевић је, за живота, углавном био прећутан писац. Није му то било лако: он је ЗНАО да је продро до „страшне међе” битија и ништавила, и да је погледао на ону страну; било му је тешко што савременици то не виде, не схватају, одбијају да трагају за језгром његове речи. С обзиром да је Настасијевић писао и драме, трудећи се да досегне до публике, и с обзиром да су и те драме, намењене ширем кругу реципијената, наилазиле на несхватање и злонамерна тумачења, песник се каткад бунио против читих неправди. У разговору са Димитријем Најдановићем, вођеном 1934, он оштро напада Велибора Глигорића, који због вулгарно материјалистичког погледа на свет, није могао да појми његово драмско стваралаштво. Извесни Крунић, по Настасијевићу, ни не заслужује полемику, јер не може да тумачи оно чега нема у уџбенику и лексикону. У огледу „У одбрану књижевног стваралаштва”, песник учача да велики део критичара сваки продор ка суштаственом сматра „претенциозним”, „мрачним” „психопатским”, па се дела „Последњих Мохиканаца Поезије”

дочекују „гробним ћутањем”, „покликом да се вампиру удари глогов колац”.

Пре Другог светског рата, Настасијевића нису разумевали многи: од наследника Јована Скерлића и Богдана Поповића до надреалиста. Године 1938, Станислав Винавер је, после смрти Момчилове, а уочи издавања Целокупних дела песникових, организовао округли сто о његовом стваралаштву. На том скупу, учествовали су Сениша Кордић, Милан Грол, Иво Андрић, Миливоје Ристић, др Милош Ђурић, Момир Вељковић, Младен Ђуричић, Тодор Манојловић и Миодраг Ибровац.

Сениша Кордић је сматрао да Настасијевић није успео да изрази непознато, за којим је трагао, јер се удаљио од реалистичког приказивања. Милан Грол је уочио да је Настасијевић, нехотице, упао у маниризам, због чега је његов рад „трагичан”. Др Милош Ђурић је уочио да Настасијевићево дело захтева превише, и да све „некако мирише на старословенски”. Момир Вељковић запажа нејасност симбола, Младен Ст. Ђуричић стаје на Гролову страну. Тодор Манојловић није сигуран да ли је Настасијевић велика песничка заблуда или велико откровење, а Иво Андрић немилосрдно пресуђује: „Код Настасијевића случај је трагичан. Опомиње на копање у тунелу и види се да нема друге стране, нема излаза”. Чак је и Миодраг Ибровац сматрао да је Андрић према Настасијевићу био сувише строг.

И надреалисти су били немилосрдни према песнику. Када је Настасијевић часопису „Надреализам данас и овде”, на њихов захтев, послао одговор на анкету о феномену жеље, они су га скратили, сматрајући да је одговорио „недовољно”, јер је читаоцима пружио „илузију превазилажења индивидуалног”.

Марксизму склони критичари видели су у Настасијевићевом стваралаштву „мистицизам”. Велибор Глигорић, у свом огледу „Пустињак у граду”, кори, после Другог светског рата, покојног писца због погрешних „политичких” опредељења: „Пропаганда расног и националног мистицизма увлачи касније и Настасијевића у свој круг. И поред своје жеље за изолацијом, Настасијевић је сарадник религиозних листова, пише и програм групе писаца која се окупља око листа „Народна одбрана”. Похађа и кружок који организује један опскурни непријатељ прогреса и у том кружоку говори о фрескама”.

Пишући о драми браће Настасијевић „Међулушко благао”, за коју је Момчило спевао речи, а Светомир дао музику, Исидора Секулић је учила да они стреме ка првобитном јединству „речи и мелоса”. Те, 1928. године, када је писала свој приказ „Међулушког блага”, Исидора је учила да Момчило хоће да „размекшава и разгибљује језик помоћу певања”. Упркос извесним неравнинама у тексту он ће моћи да се у својој пуности покаже тек отпеван.

А 1938. године, у свом огледу „Тамни вилајет”, Исидора Секулић примећује оригиналност покојног песника, који је био „истраживач и копач”. Указујући на извесну „апофатичност” његовог израза, србска списатељица га доживљава као „рудара који је малочас изашао из дубина и мрака, радује се виделу, казао би нешто или показао, али би му требало многу руку и језика, па се само насмеши и рекне: „Ој, Мораво, моје село равно”. Његов језик је густ од значења, а реч „тешка, садржајна, омиозна”. Он није склон концептима, него „митском призивању”.

Милутин Деврња

Човек који је, уз Станислава Винавера, пре Другог светског рата учинио највише на афирмацији дела Момчила Настасијевића био је уредник „Хришћанске мисли”, Милутин Деврња (1912-1977), теолог, књижевни критичар и публициста. Деврња је Настасијевићу, који је, средином тридесетих година, био потпуно скрајнут у београдским књижевним круговима, понудио сарадњу, осећајући велику блискост с Настасијевићевим схватањем књижевности као метафизичке потраге за Неизрецивим. У „Хришћанској мисли” Настасијевић објављује, између осталог, одломак из „Ђурђа Бранковића”, свог „најхришћанскијег” књижевног дела, прожетог „косовском мишљу” (И. Андрић): „Пропашћу спаси! / Кад није другог лека, / казном награди за грех”.

Момчило Настасијевић је био духовни учитељ Милутина Деврње. Везивало их је узајамно разумевање и пријатељство, што се не види

само из чињенице да је Деврња, скупа са Винавером, објавио прво издање песникових сабраних дела, него и (то највише!) из дубоких увида у Настасијевићево стваралаштво и врсног поимања његове личности, једне од најсложенијих у новијој нашој књижевности. „Биографија Момчила Настасијевића” објављена у „Сабраним делима” томе је речит доказ.

За познавање мука које је Настасијевић имао приликом слања својих порука у свет, веома је важно Деврњино сведочанство о настојањима Настасијевићевих противника (мрзитеља његовог погледа на свет и живот уопште) да онемогуће песнику продор до читалачке публике и љубитеља позоришта. Били су чести напади на Момчила због његове „нејасности”, за коју Деврња каже: „/.../ Момчило није ишао за свесним стварањем поетске технике која ће онемогућити улазак у његову поезију. Напротив, свесно је само ишао за сажетошћу лирских излива./.../ Реч о Момчиловој нејасности и противници Момчилови су брзо прихватили, протурали и дали јој облик ружне фаме.” Лична злонамерност критичара, којима таленат великог песника никако није пријао јер нису могли да га сместе ни у један од општеприхваћених шаблона, наводила је аутора „Седам лирских кругова” да се повлачи у стваралачко ћутање, али не због страха, него ради још дубљег усредсређења. Био је окружен мноштвом лажних пријатеља, који су, у његовој кући, хвалили оно што је у драмском облику писао, а затим учинили све што могу да написано не угледа светлост позорнице. Јер, по Деврњи, „Момчилови вера у људско добро није почивала на сазнању о страшној душевној пустоши људи који представљају наш културни живот”.

Станислав Винавер

Винавер је, о Настасијевићу, дуго ћутао (а дружили су се; о могућим разлозима његовог ћутања пише Гојко Тешић у „Пркосима и заносима Станислава Винавера”). Али, кад је проговорио, проговорио је. Снажно, течно и више него тачно - истинито. Године 1937, у „Српском књижевном гласнику”, објавио је оглед о „Међулушком благу”.

На почетку огледа, оградивши се од погрешне представе о „генијалној инспирацији” и показавши путеве рада и бдења надтекстом као једине праве путеве ка вредном делу, Винавер се огледао с „драматичним проблемом мелодије”, сматрајући га пресудним „у језику и у израженој мисли”. Само песник који је дубински упознао језик и познаје све његове законитости, може њиме и да експериментише. Као „тајанствени зналац језика”, Настасијевић је стекао право да мелодију „изводи из равнотеже” зарад виших циљева песме.

Откривајући себи пут кроз фолклор у прадубину (у „пијанство тешких и сурових ритмова који су пророчки надахнути”), Настасијевић је, у либрету за „Међулушко благо”, потражио свет „легендарног десетерца”, и нашао га, као својеврсни, негда скоро митски, извор Нила „нашег мађијског фолклора”. Светомир Настасијевић је музиком настојао да прати речи, и успео да „хорско начело” у музичкој драми доведе до „пуне власти”, у коме лежи „стварност пунога осећаја и пуноте сазнање”. Хорови показују да је човек Настасијевићев „играчка између неколико поља силе, која се боре о о његову душу”. После слома појединаца, природа наставља да постоји, без коначног решења - јер је бескрајна, док се фолклор смеши неодређеним осмехом, „тајанственим осмехом античких статуа”.

У предговору за сабрана дела Момчилова („Издање пријатеља”), Винавер му кличе као „свцу српског језика”, пишући неке од најзанесенијих редова своје критичарске прозе. По њему, тражећи нове изразе чулних доживљаја, покојни песник је био „сав најежен од чекања, од сазнања, од чулног подрхтавања”. Дозивач и трагач, он је имао и „стрпљиву ведрину математичара”, чији је циљ да продре под кору ствари. Снивајући своју јаву и надзирући своје снове, он је ишао ка „свести о пуноћи егзистенције”.

Он није био за удаљавање од Европе, него за налажење самог себе; не може се туђе чак ни опонашати, ако се не зна своје. Наша поезија, ненађена, подражавала је стране узоре. Зато је Настасијевић одабрао пут наслућивања као откривања: „причуло се, значи да негде јесте, - слушамо, трагамо, чујемо: ту смо.” Подражавалачки александринац, они „добошарски трокути” о којима је говорио Црњански,

објашњавајући „Суматру”, заборавио је „чудесне и ћудљиве скокове и падове” нашег четвороакцентатског језичког склопа. У песмама попут „Фруле”, Момчило је хватао акценте као „виле на бакарном гумну”, тражећи само једно: да се примају „у прави, а не вештачки, ритам свој”.

Превазилазећи наше „гломазно сликовање” Настасијевић је од речи ишао ка наговештајима, тражећи „ћудљиви прелаз, прекид или прелив” акцента. Из „тамног вилајета чини, басама и урока” прелазило је у „немушти језик” непосредних откривења.

Иако, на први поглед, далек од свакодневнице, Настасијевић је „обожавао омладину” хотећи да јој помогне, ослобађајући је „наказног фанатизма” и сваковрсне „духовне јаловости”, упућујући је на духовност и душевност, водећи је, кроз мит, до „ослобођења, катарсиса, преображења”. Јер, по Винаверу, они који мрзе слободан књижевни израз мрзе и свој народ, не дајући му да се, после физичког ослобођења, ослободи духовно.

Несхваћен у свом добу, спреман на „службу без награде”, песник је био диван пријатељ који је многу душу утешио својим „дугим, благим и умним разговорима”, својим свирањем флауте. Ђацима је приступао с нарочитом пажњом и љубављу.

У драмском стваралаштву, Настасијевић се враћао античком схватању трагедије као дела чији се исход унапред зна, јер је кобно предодређен, тражио је „трагедију у којој би одзвањале силе неодзовне, али као ухваћена и одгонетнута стварност, а не као украсна и празна бесмислица.”

Временом, Настасијевић постаје борац који се, не сустајући, бори за „дух и душу”, за врховну књижевност противу „јавног ништавила и бескриле пустоши”, против површне литературе која је, у први мах, замamna, а одмах затим гадна и одвратна. Он је у себи сјединио и стрпљиво чекање надахнућа Божјег, присутно код наших дуборезаца и везиља, и снагу фреско-сликара, који, једним потезом даје личности или време. Спојивши технике фреске и драгуљарства, надахнут верски (или космички) имао је разумевања „и за огромно и за дробно”. Због тога су код њега и „крајња осетљивост” и потпуна ведрина, „пут од самих странпутица”...

Акатистним набрајањем: „Момчило, блага светлости наша, Момчило, велика утехо наша, Момчило, пророче велике српске и балканске литературе”, Винавер, уз Милутина Деврњу, постаје први химнограф онога кога је назвао „свецем српског језика”.

Борислав Михајловић Михиз

У свом огледу „Момчило Настасијевић”, Михиз је сматрао да овај песник спада у усамљенике који су велики, али без следбеника („ником на путу, ником у сретање”). Такви су били Лаза Костић и Бора Станковић. По Михизу, Настасијевић није имао ништа од „запенушане захукталости епохе”. Његово песништво је „блиско ребусу који није трик”. Можда би оно доживело заборав, као „хибрид” и „све што је вештачко”, али „њен писац верује у сваку своју реч, у сваку своју форму, у сваки свој потез, у сваку своју формулу као у неминовност, морање и судбину”.

Момчилово прозно стваралаштво блиско је стваралаштву Боре Станковића, ка коме иду „двоструке нити” - „и она Софкина и она јуродивих божјака”. Михиз уочава и драму „Ђурађ Бранковић”, „један ораторијум пун достојанствене узвишености и историјске коби”. Такође, примећује да су три најчешћа драмска мотива нашег песника „фатални инцест, родна мелодија и проклетство новца”.

Михиз је уочио етичност Настасијевића: „Радошћу чистоте очистити себе и свет, безмерном добротом бити жртва, свим лишавањима бити јак/.../”

Што се језика тиче, поред речи из „стarih повеља, гатки, житија, народних предања”, Михиз помиње и „говор старих људи”. И заиста: чак је, 1963, Миодраг Павловић застао пред речју „рушан”, која у народном говору горњомилановачког краја значи „онај који је у жалости за неким” - та реч је била уобичајена за „говор старих људи”.

Са стихом „сведеним на сударе елемената” и мишљу сведеном на „формулу”, Настасијевић је иза себе оставио „један од најзанимљивијих стиховних идиома наше поезије”.

Уврстивши у своју чувену „Антологију” највише од Момчила Настасијевића, Миодраг Павловић није могао да га заобиђе ни у својој мудрој и одмереној есејистици. Уочавајући поступност у песниковом развоју, Миодраг Павловић има разумевања за скрајнутост Момчилову и његов предратни утицај у малом кругу посвећеника. Уочавајући да се од 1951. године, у доба кад идеолошке острашћености у друштву попуштају, о Настасијевићу говори и пише више (Михиз и Зоран Мишић му дају значајно место у својим антологијама, а излази му књига изабраних дела у колекцији „Српска књижевност у сто књига”), Павловић сматра да је Момчило велики песник који, тада још увек, мора да „стрепи за свој углед”.

Павловић је запазио да елиптичност Настасијевићевих стихова проистиче из његове „мартирске борбе” против олакости у писању. Иако ученик симболиста, он је самосвојан стваралац, који је и у прози и у драми био нада све песник. Анализирајући песникове „лирске кругове”, М. Павловић открива појам „жеђи” као један од основних његових појмова. Она означава много тога (од незадовољства и трагалачке потребе, преко чежње и жеље за самонадилажењем, до аскетске „исушености света чула”). Ова метафизичка жеђ сличнија је Новалисовој него Рембоовој. Патња и бол дају се искупити добротом и мишљу, а надасве трпљењем.

Сматрајући песникову мисао аисторијском и анахроном, Павловић примећује Настасијевићеве сродности са Поом („опсесија загробног”), Блејком (безазленост, чедност, профетизам), Фрањом Асишким (скромност и општење са тварју).

Запажајући употребу *hyperbaton*-а („Старог модрокрви / наручи старац / вина и девојку”), архаичну синтаксу и двочлане неологизме („искон-море”, „стамен-стабло”), Миодраг Павловић је нарочито нагласио антиреторичност поезије „Седам лирских кругова”, „напор да се каже што мање, а саопшти много”. У драмском стваралаштву Настасијевићевом, Павловић је сагледао његово остајање у лирском, као и снажне утицаје симболистичке драме Мориса Метерленка.

Говорећи о есхатолошкој мисли Настасијевићевој, Павловић уочава

„Ђурђа Бранковића” и „Пропашћу спаси”, сматрајући, ипак, да „ако одрицање у личном животу може довести до сублимације”, то не значи да ће се овако нешто десити у историјској судбини народа.

Скромно се уклањајући од оцењивања Настасијевићеве прозе, Павловић указује на језички гушћу и смисаоно дубоку „Хронику моје вароши”. Такође, сматра да је песник у својим огледима „знатно догматичнији, ужи и наивнији него што је у свом књижевном делу”.

Далеке 1963. године, Павловић је сигуран да је кроз Настасијевића проговорило „наше родно тле” које се не наслања на епску традицију „бојева, двобоја и лова /.../ рујног вина и печеног меса”, него је наставак лирског, „женског” сензибилитета у нашим народним умотворинама.

Радомир Константиновић

У „Философији паланке” Радомир Константиновић је устврдио да је „племе” које је Настасијевић тражио, „позивајући српску културу на отрежњење од Запада и на повратак „родној мелодији” /.../ племе Тамног вилајета. Једини прави пут за песника је био пут „прихватања страдања, непрохода, непребола” - јер, по Константиновићу, „никуда не води”. Ту је све само „кружење безизлаза, све је тамновилајетско”.

У „Бићу и језику” је настојао да извесне једностраности свог првог тумачења ублажи, али је и даље остајао идеолошки неумољив, подсећајући да је Милутин Деврња, писац прве (и најбоље) Настасијевићеве биографије, после победе револуције, емигрирао из земље и уређивао, између осталог, четнички „Американски Србобран” и да је хвалио Настасијевићево дружење са „идеологом” Љотићевог нацистичког покрета „Збор”, Димитријем Најдановићем (Деврња га је назвао „финим саговорником и познаваоцем свих културних а нарочито философских проблема”, што није нетачно, с обзиром да је Најдановић код Николаја Хартмана докторирао на Фихтеовој философији историје, а таквих није било много у предратној србској култури.) Константиновић је Настасијевића доживљавао као представника србског ирационализма, који је сматрао нашу заосталост за Европом некаквом мистичком предношћу (јер је „примитивност ирационално распевана”).

Константиновић је веровао да је Настасијевић удешавао језик да буде без глагола, да би га вратио у првотнo, божанско Једно. У својој монографији, „Поетика Момчила Настасијевића”, супротставио му се Петар Милосављевић, који је тврдио да је „изостављањем једног глагола” наш песник постизао „да осетимо призвуке више њих одједном”.

Писац „Философије паланке” је у поезији овог песника видео „беспримерну унутрашњу снагу”, али из које „увек као да зрачи дух насиља, па и злочинства”, јер се неизрецивост ка којој је устремио „не даје у Дан”. Желећи јединство „животиње, и камена, и биљке”, он није уочио да у таквом свету човек може бити само мртав.

Зборник о стогодишњици рођења

О стогодишњици рођења Момчила Настасијевића Горњи Милановац се одужио свом песнику 7. октобра 1994. Тада је, у организацији Института за књижевност и уметност у Београду, Културно - просветне заједнице Србије и „Дечјих новина” одржан научни скуп „Седам лирских кругова Момчила Настасијевића”.

Уредник зборника научних радова, др Новица Петковић, истакао је да различити прилози зборнику бивају обједињени основним писањем да се из другачијег угла осветли „дубока по значењу” и „сложена по фактури” песникова лирика.

После уводног огледа уредника зборника, Миодраг Матицки јеустврдио да је балада о уклетој невести (код Срба чувена „Женидба Милића барјактара”) подтекст низа Настасијевићевих песама, па чак и свих седам лирских кругова. Песме су те „уклете невесте”, које умиру на руци песника („мре ми на руци невеста”). Лепота призива коб.

Бавећи се „проблемом матерње мелодије у српској авангардној књижевности”, Никола Грдинић је уочио поетичке сродности наших авангардиста. Пре свега, Растка Петровића и Настасијевића; док Настасијевић говори да је „општечовечанско у уметности цветом изнад а кореном испод националног”, Растко Петровић каже да је наш „најраснији писац” не онај ко нагомилава „разлике између нас и

других”, него онај ко у нашем човеку види општељудско, али наглашавајући оно што је „особеније, јаче и замашније него код других”.

Милослав Шутић је у свом огледу „Материјализована мелодија у поезији Момчила Настасијевића”, указао на то да је за песника сазнање „ирационална моћ душе” којом се долази до „свега суштинског”.

Тања Поповић је, посвећенички прецизно, истражила „одјеке српскословенског песништва” у поезији Настасијевићевој (посао који је, исто тако озбиљно, својим речником Момчилове поезије, започео Ђорђе Трифуновић).

Марта Фрајнд је учила сродности између србског поете и енглеских метафизичких песника 18. века. Радивоје Микић нас је, у огледу „Настасијевићева песма и историја”, подсетио на Малармеа, показујући нам нашег песника као дубинског наследника симболиста („Именовати предмет, то значи уништити три четвртине уживања у песни, која се састоји у постепеном одгонетању; сугерисати га, то је сан”, говорио је Маларме). И Бранко Миљковић се нашао на путу песника „Седам лирских кругова” (Настасијевић је један од његових „седам мртвих песника”, заувек живих), тврдећи да су „реч и ствар прешли у стиху једно у друго”.

Тиодор Росић, у огледу „Значењска синтетичност исказа”, подсетио је на „свечани мир” Настасијевићевих стихова, заснован на њиховом „религиозном подтексту”, а Александар Јерков, у огледу „Неука срца / Фаустовски тренутак Настасијевићеве „Зоре” противставља фаустовски нихилизам „рђаве бесконачности” и демонског убрзања (у коме ниједан тренутак није достојан вечности) стиховима „Стани не мини” у Настасијевићевој песни „Зора”, у којој се зора и девојка моле да остану и трају, и у којој „мекота којом обраста свет” јесте мекота „претварања света у врт”.

Александар Јовановић је песму „Труба” доживео као прекомпоновану тужбалицу, у којој се смрт младог човека доводи у везу са апокалиптичном трубом. Апокалипси у песни „Предвечерје” Тихомир Брајовић је посветио свој текст „Лирско откривење Момчила Настасијевића”, а Иван Негришорац у огледу „Тетраптих о светој

жртви” истиче да песма „Храм” „представља на делу мисао о искупитељу, мисао о животу схваћеном као жртвовање”... Смрт појединца је „својеврсно приношење жртве на олтар свеколиког тоталитета, а зарад изградње темеља бића на овоме свету. Ти темељи су, дакако, у оностраности, која, обелодањавањем своје присутности сада и овде, отвара перспективе наде и вере”. Четири зида храма човековог постојања су „смрт, рођење, тајна и чудо.”

Једна од потоњих песма које је Настасијевић написао, „Прича”, била је тема истраживања Бојана Јовића. Настасијевић, који је стално био на граници између два пута - пута ка самопорицању и пута продирања у Тајну (Лепоту) стварности, овде се определио за „трећи пут”: „сједињење и смирење” у вољеном бићу, „у пуном љубавном односу који превазилази и поништава путеност, тиме и трошност и временост, вечити извор патње”. Излазећи из кружења времена, пар оних који се воле прича чудну причу, без обзира на доба године.

Зборник о стогодишњици Настасијевићевог рођења још једном је потврдио неодузимљивост титуле „великог песника” онемо кога за живота многи нису разумели и прихватили.

Још о послератној потрази

Писало се о Настасијевићу, од тренутка његовог послератног откривења, много, и упорно - често више наслућујући, него тумачећи. Љубомир Симовић је открио да Настасијевић елиминацијом једних „покушава да повећа носивост других, преосталих делова стиха и реченице”. Владета Јеротић је подсетио да је овај „песник малобројних”, редак попут Диса и Његоша; Зоран Глушчевић је говорио о „валовима орфичке егзалтације, пропуштене кроз аскетску чистоту звука и мисли, излиствене у пословичку шкртост речи”, увиђајући код песника „флуидно - нирванистичка” и „стоичка разрешења”; Никола Милошевић нам је показао да „Настасијевићева одступања од кохеренције уметничког казивања представљају саставни део једног посебног система приповедања, у коме доминантну улогу има тежња ка самостаљењу и музичком богаћењу линије текста”, Мухарем Первић је у песмама Момчиловим видео

„сублимисани романтизам” - песма му је „лингвистички систем, али се речи у њему понашају као нотни знаци: одјекују за себе и уграђују се у целину акорда, композиције” (уосталом, још је Ксенија Атанасијевић приметила да му је сваки дах и свако дело његово „тесно стопљено са преплитањем тонова и рођења хармонија”). Иако је Зоран Мишић сматрао да је песник био склон „петрифицираним чарима архаичне конструкције”, његов утицај на послератне поете авангарде није био мали јер, иако склона архајско - фолклорном, Момчилова поезија има лапидарност израза и тежи оживљавању „мелодичне линије путем тоничних нагласака, интерполација и инверзија”, што је приближава „модерном градском говору”.

У својој монографији о Момчилу Настасијевићу, Славко Леовац указује да Александар Белић није био у праву када је, 1932, песника оптужио за „насиље над језиком”, јер песник није ни „мутни рефлексивни поета”, ни „песник језичких игара” него „песник стварне мисли и речи”. Уосталом, то потиче од чињенице да је његова књижевна синтакса „сложена”, и да се ослања и на „јужну и источну нашу и балканску традицију, а не само традицију говора и језика одакле је Вук највише црпео своја знања.”

Милослав Шутић се, у делу „Слика света у поезији Момчила Настасијевића”, позабавио философским елементима песниковог стваралаштва, то јест његовом „сликом света”. Ево његових закључака: „Тако нам се, на крају, слика света у Настасијевићевој поезији, или њена природа, открива у троструком значењу. Она је мозаички компонована од елемената старе религије, односно прехришћанског, култног предања, елемената хришћанске религије и мита и елемената нововремене слике света - од Декарта наовамо, у којој је субјективност толико наглашена да пресудно утиче на обим и природу те слике. Или, слика света у Настасијевићевој поезији истовремено је и архаична, и хришћанска и нововремена.”

Студија о мистичком у делу Момчила Настасијевића, чији је аутор Тања Крагујевић, указала је на чињеницу да је овај песник успео да „обнажи” митске праоснове феномена човек, тако што је личности преобразио у типове, а догађаје у „архетипске обрасце догађања”. Његова поезија је, по Тањи Крагујевић, стремила „исконској моћи и

пуноћи ћутања”, не враћајући се пукој прошлости, него проширујући „границе садашњости према прошлости и будућности.”

Петар Милосављевић је, својом докторском дисертацијом о поетици Момчила Настасијевића, у жижу ставио све кључне проблеме везане за његово стваралаштво, први откривајући да елиптираност његовог израза није печалбарско сиромаштво и тамновилајетовска статика, него проширивање семантичких могућности језика до вербалне инкарнације невиђених онтолошких хоризоната.

О стогодишњици песниковог рођења, Институт за књижевност и уметност, „Дечје новине” и Културно просветна заједница Србије објавили су зборник „Поетика Момчила Настасијевића”, који је донео низ нових читања драгоценог наслеђа. Новица Петковић се бавио односом језика, мелодије и поетике у песниковом делу, Миодраг Матицки се окренуо словенској антитези као праоснови структуре „Седам лирских кругова”, Тања Поповић, приступајући песми „Госпи” показује да је Костићева „Santa Maria della Salute” и Дисова „Можда спава” имају сличне мотиве, али да су грађене различитим песничким средствима. Марта Фрајнд је, у огледу „Доброта као коб у драмама Момчила Настасијевића” указала на чињеницу да несвесна доброта многих Настасијевићевих драмских јунака привлачи зло (што је пагански мотив); али, у „Ђурђу Бранковићу” долази до прелаза на хришћанско схватање доброте („Бранковићи су свесне жртве које одговорно прихватају испаштање јер му познају узроке”, каже Марта Фрајнд.) Хришћанско схватање доброте код Настасијевића подразумева спремност да се приме и испаштају туђи греси, љубав према ближњима и праштање непочинства оних који се о доброга греше.

Бојан Јовић, у огледу о биљној метафорици и симболици биљака у Настасијевића, показује да се за биљке и биљно песник занимао из више разлога: почев од значења биља у митологији и њиховом коришћењу у магији, преко виталистичког изједначавања човека, уметности и духовности с биљним животом (бујност), до схватања биљака као живих бића способних да досегну небеско не губећи своју животност. Биљке су сведоци достизања метафизичког мира.

Љубиша Јеремић, бавећи се природом фантастике у приповеткама

Настасијевићевим, уочава да се нова бића у њима често јављају из самог језика, као код Гогоља или Ремизова.

Хатица Крњевић је читала „Запис о даровима моје рођаке Марије” осврћући се на најдубљу митску основу приче, путовање у свет мртвих и иницијацију у тајну кобне лепоте.

Нада Милошевић -Ђорђевић се, бавећи се „Речју о злом удесу Марте Ђевојке и момка Ђенадија”, позабавила поетиком усмене традиције у песниковом делу, а Милослав Шутић архетиполошки изучава причу „Виђење 1915”, запажајући трагично играње србских војника који спремају качамак да га поједу - и умру, суочавајући се са смрћу као коначним и апсолутним архетипским обрасцем.

Јован Делић је уочио везу између Настасијевића и Ремизова у употреби сказа, али и између веза „рођаке Марије” и Момчиловог приповедања: „Маријин вез је заправо текст што га везиља исписује у стању перманентног заноса, неког необичног просвјетљења и пријемчивости/.../”

Михајло Пантић се бавио начином на који Настасијевић приповеда, указујући да се његове приче од усменог модела разликују имагинационом поетском свешћу о тексту као медијуму и писању као стварању.

Петар Милосављевић се поново осврнуо на Момчилову поетику, којом се бавио у својој докторској тези из 1974. године, с указивањем на новија истраживања. Јелена Новаковић је учила разлике између Настасијевићевог схватања „надстварности” (која је код њега пут „линијом предања” до „времена почетка”) и надреалистичког појма „надреалности”, која се спушта у индивидуално несвесно и тражи револуционарни преображај света.

Александар Јовановић је пратио Настасијевићеве трагове у србских неосимболиста. Подсетио нас је на Попино тврђење да је песник „Седам лирских кругова” пропевао „језиком векова наших који нису дошли до речи”, као и на слику „крилате фруле”, којим га је Попа прогласио тајновидцем нове србске поезије, „светским песником нашег језика”. Наши неосимболисти, Бранко Миљковић и Алек Вукадиновић, срели су се са Момчилом у свом трагању „неизречјем у реч”, и водили стваралачким дијалог с песником „Речи у камену”.

Гојко Тешић је, са преданошћу заљубљеника и стручњака, показао плодотворност сусрета између Винавера и Настасијевића, који се, од Винаверевог ћутање деведесетих година XX века, претвориле су „екстатичку апотеозу” уочи и после Момчилове смрти.

Новица Петковић

Човек који је Настасијевића одлучно увео у трон првостоника србске културе, проф. др Новица Петковић, суочавао се с Настасијевићевим стваралаштвом од првих корака свог научног рада, од „Артикулације песме”. Рад на приређивању Сабраних дела Момчилових још више га је приближио потреби да разоткрије начине на који је његова реч улазила у ткиво песме и приче. Резултати његовог истраживања нашли су се, срећно сабрани, у књизи „Настасијевићева песма у настајању”, објављеној 1995. године.

Оно што је урадио др Новица Петковић плод је дуготрајног бдења над текстом Момчила Насасијевића. Он је уочио да у читању треба користити, често многобројне, верзије песама и приповедака, да би се схватио један од најважнијих Момчилових поетских метода - померање значења, путем елиптирања и стварања извесних „белина” неодређености - у дубину коначних верзија. Потребно је доћи до почетне намере, а затим пратити њена колебања и трагање за увиром првобитног тока. Обележавајући мелодију као пресудну за моделовање не само стихова, него и прозе, Новица Петковић је доказао оно што је Никола Милошевић наслутио: мелодија и семантика су код Настасијевића нераскидиво повезане, при чему семантика не ишчезава у мелодијском, али бива њиме вођена, усмеравана, па чак и дозивана, „дочаравана” (то је оно што је Станислав Винавер слутио кад је Настасијевића називао „обајником”).

Праћење верзије одређене песме доводило је до битних закључака: рецимо, до Новице Петковића се мислило да код Настасијевића нема града и градских мотива. Али, од његових истраживања се зна да су „Речи у камену” песма о ужасима модерног урбанитета, чије су архетипске матрице древне (град је „гојазна глад” на „води чуду”), а многе потичу из Апокалипсе Јованове.

Петковић је открио и само језгро песникових интуиција: осећање да је мелодијско повезано са крајњом границом постојања, „страшном међом” између живота и смрти, битија и ништавила. То је стрепња од звука часовника, који у исти мах доноси задовољство, и бојазан пред „женом у бело”, која ће ударити у тамбуру, најављујући и смрт и бескрајно миље (Настасијевићева прича „Страх”). То су и звона са цркве у његовој митској вароши, која „веселе језом прожму, миљем јад”. По „матерњој мелодији” Незнанац у „Међулушком благу” налази Белу, али и смрт у понору. По матерњој мелодији, Кача достиже идеалну Маријану, „цвет убави”, али као мртву драгу у подземном свету сени.

Новица Петковић се, у свом огледу о старобалканској култури, осврнуо на „динарска”, „епска” неразумевања древновизантијске матрице нашег Југа, Старе Србије, Косова и Метохије, којој су припадали и Бора Станковић и Настасијевић и која, иако лишена епског, херојског индивидуализма, представља високоорганизован и уређен космос, у коме је појединац, на први поглед потиснут, али и снажно заштићен предањима, обичајношћу и жртвеном етичношћу заједнице. (Био је то Петковићев одговор Константиновићу, између осталог.)

Рођен крај Грачанице, Косовац по пореклу и дубини самосвести, Новица Петковић је успео да нађе расковник за браву песника, који је, старином, био Охриђанин и Призренац.

Изводно слово

Писати о Настасијевићу је и даље захтевно, данас мање него онда, пре Другог светског рата, када га читаоци буквално нису разумели. Прелиставајући старе бројеве часописа „XX век”, у којима се појављивао и понеки Настасијевићев текст, налетео сам на коментар онога коме су часописи припадали, чачанског адвоката Раденка С. Лазовића, француског ђака, веома образованог и префињеног човека широке културе, а поводом приповетке „Крлова невеста” која се у часопису појавила 1938. Ево шта оновремени читалац вели: „За дивно је чудо да је часопис дозволио и овом шкрабалу Настасијевићу да нађе

места у њему. Па он је неписмен. /.../ Због самог његовог сељачког ачења у свему не треба га читати. Он пише таквим стилем да се човек са запрепашћењем пита: какав је то српски језик? Свакако, Настасијевић хоће да буде оригиналан и да том глупом сељачком оригиналношћу привуче читаоца. Али, постиже супротан ефекат: Настасијевић је због свега тога досадан писац. Његова оригиналност стилска чини га и смешним и глупим. Не тиче ме се садржина. Писац који се на један сељачки начин ачи и шегачи са књижевним језиком и са правилима граматике не заслужује да му се призна својство књижевника”.

Колико је требало тумачења и тумача да би се дошло до кључа за песникову браву, после чијег отварања Новица Петковић вели: „Језик се, дакле, преуређује да би се проговорило о ономе у шта се дотад - у поезији, и код нас - није проницало. Ту крајњу сврху ваља претпоставити и у случајевима када песник са граматичних (исправних) прелази на аграматичне (неисправне) изразе.” Од 1938. до данас, прошло је много воде Деспотовицом, родном реком његовог града, и појавиле су се значајне студије и огледи о песнику „матерње мелодије”.

Преглед тих студија и огледа, изложен више него сумарно, још је један допринос саборној потрази за светлошћу Смисла, чији је Момчило Настасијевић заточник био.

Литература

1. Миодраг Павловић: Есеји о српским песницима, Просвета, Београд 2000.
2. Љубомир Симовић: Душло дно, Просвета, Београд, 1983.
3. Милослав Шутић: Слика света у поезији Момчила Настасијевића, Просвета, Београд 1979.
4. Зоран Глушчевић: Пером у рабош, Свјетлост, Сарајево, 1966.
5. Исидора Секулић: Домаћа књижевност II, Stylos, Нови Сад, 2002.
6. Велибор Глигорић: Портрети, Просвета, Београд, 1965.
7. Владета Јеротић: Дарови наших рођака II, Београд 1997.
8. Никола Милошевић: Зиданица на песку, Слово љубве, Београд

1978.

9. Славко Леовац: Момчило Настасијевић /Књижевно дело, Дечје новине, Горњи Милановац 1983.

10. Радомир Константиновић: Биће и језик VI, Момчило Настасијевић, Просвета, Рад, Матица српска, Београд - Нови Сад, 1983.

11. „Седам лирских кругова” Момчила Настасијевића, Институт за књижевност и уметност, Дечје новине, КПЗ, Београд - Горњи Милановац 1994.

12. Поетика Момчила Настасијевића, Институт за књижевност и уметност, Дечје новине, КПЗ, Београд - Горњи Милановац 1994.

13. Новица Петковић: Настасијевићева песма у настајању, БИГЗ, Београд 1995.

14. Тања Крагујевић: Митско у Настасијевићевом делу, Вука Карацић, Београд 1976.

15. Петар Милосављевић: Поетика Момчила Настасијевића, Матица српска, Нови Сад 1975.

ПРОЗРЕЊА У ОНОСТРАНО

СТАСАТИ ДО ИКОНЕ

(О једној песми Рајка Петрова Нога)

Како се човек узноси на иконостас?

Својом жртвом у Христу, Јагњету Распетом и Васкрслом „ради нас и нашег спасења“.

Треба нам стасати до иконе.

О томе је песму написао један од најзаветнијих савремених србских песника, Рајко Петров Ного. Песма „Невесињски иконостас“ је написана после херојског рата у Босни и Херцеговини (1992-1995), када су у Невесињу решили да подигну спомен собу са фотографијама свих младића (од којих су многи били синови јединци) палих у борби за крст часни и слободу златну. Ево је:

Кад вишња светлост муње невидиме

У једнооком бјецнув апарату

На црну траку уписа нам име

Кад с читуље се осмехнух у рату

Кад се у ледну кошуљу обукох

Када зачешљан примих целов смрти

Кад је јединке јединак повуко

Озго сам чуо Дођи мили и ти

У плавичастој кошуљици снега

Да нетрулежан други пут се родиш

Кад стадосмо с десне стране њега

Који ће доћи по гори по води

Засјах у цркви невесињског рата

Из војничкога фотоапарата

Како је млади Херцеговац дошао на икону? Једна „невидљива муња“ блеснула је из „једнооког фотоапарата“: прво се сликао, па је убијен муњом испаленом из непријатељске пушке - али светлост која

је прошла кроз понор његове смрти била је „вишња“, неовдашња, небеска; прво се облачио за фотографисање, а онда се оденуо у „ледну кошуљу“ гроба; прво се чешљао да буде „леп као уписан“ (на фотографији), али га је пољубила смрт... Но, овај син јединац није отишао случајно - њега је „повукао“ Себи Јединородни Син Очево, а позвао сам Отац, рекавши му: „Дођи мили и ти“. Млади србски витез је из „плавичасте кошуљице снега“ позван у нетрулежност другог рођења, рођења које је васкрсење за вечни живот. Херцеговци, синови јединци, нашли су се с Христове десне стране, знајући да ће Он „доћи по гори по води“, то јест, како вели Символ вере православне, „Који ће доћи да суди живима и мртвима, Чијем Царству неће бити краја“. А како? Отишли су за Јединородним Очевим путем Његове жртве. Јер, како је Први међу јединцима рекао - нема веће љубави од љубави којом се живот даје за своје пријатеље (Јн. 15, 13). Мртвачка перспектива овога света каже: штеди себе, жртвуј друге; како би Момчило Настасијевић рекао, постоје људи који су кадри да због свог малог прста униште читав свет. Али, обратна перспектива, перспектива Живога у живима, показује смрт за ближње као пут у Вишње. Рат, кланица и гробље, претвара се у храм („Засјах у цркви невестињског рата“.)

Књижевни критичар Александар Јовановић тумачи песму „Невестињски иконостас“ управо као редак пример проговарања с оне стране гроба, из својеврсне „обрнуте перспективе“ која фотографију (што стреми „објективном“ приказивању стварности, која улази на материјални медијум целуоида кроз „објектив“ фото-апарата) претвара у светлопис иконе (осмех покојника са читуље је осмех лица које се остварило у лик). Страшна свакодневица ратне погибије претвара се у есхатолошки сусрет са светим ратником у војсци „изабраног војводе и Господа, победитеља ада“, како пева Акатист Исусу Најсладошнијем. Ево речи Александра Јовановића:

„Песма је испевана из оностране позиције песничког субјекта - једног од младића са спомен-фотографије („Кад с читуље се осмехнух у рату“). Редак је то поступак у нашој поезији. При томе се песнички мотиви - и позиција онога који пева - развијају постепено и аналогно филмској или бар фотографској уметности, уз неосетна, прецизно

грађена претапања: севања блица у сев оружја, смрти у ново рођење, читуље са зида жалосног музеја у иконостас у којем се огледа вечност (блиц фото-апарата - пушчана цев - читуља - иконостас). Светлост се јавља од почетка до краја песме и варира се у разним нијансама исте, беле боје („муња невидима”, „бјецнун”, „ледна кошуљица, плавичаста кошуљица снега”, „засјах”) којој наспрот стоји само једном поменутом, а у емоционалној подлози основна, црна („На црну траку уписа нам име”). Овај распон у потпуности одређује пређени пут онога који пева од пропадљивости ка безвремености, али још више, од постојања у непостојање. Ужас и утапање у божанско два су лица исте емоције”.

Са Јовановићем се не бисмо у потпуности сложили само у оној тачки у којој се њему чини да су и постојање и непостојање, и ужас и божанско у песми подједнако снажни. Божанско је код Нога ипак јаче, јер ратничко лице сија са „невесињског иконостаса“. „Црна трака“ остаје у оностраном, а младић се осмехује, сија као Лијепи Иве из истоимене народне песме за кога се не зна „Иве ли је? Сунце ли је?“ Он сија Сунцем Правде, Оним Јединородним Који га је повукао Свом Оцу - али и Нашем Оцу. („Одлазим Оцу Своме и Оцу Вашем“, рекао је Господ Својим ученицима). Тако се стиже до иконостаса.

Пред нама је песма о узимању човека из „долине суза“ у невечерњу светлост Љубави Божје. Она је својеврсна песма - икона. Виктор Бичков, тумач ромејског учења о Лепоти, сматра да је идеја узвођења од слике ка архетипу, ка истини - основна идеја византијске естетике. Лице треба да постане лик - ако се оствари онаквим каквим га је Бог замислио. („Волети неког значи видети га онаквим каквим га је Бог замислио, а родитељи га нису таквим учинили“, говорила је Марина Цветајева.) Ако се не оствари као лик, лице ће бити личина (маска). Али, пут остваривања себе као личности - пројављивања лика Божјег у себи - пут је жртве, пут хришћанске „обратне перспективе“, која страдање за Смисао ваплоћен у Исусу Назарећанину сматра највећим блаженством.

Православна икона је, знамо, грађена из „обрнуте перспективе“. Иконописац је настојао да прикаже дубину: „То је перспектива, али не за уске норме тварнога света где човек представља њен почетак, па све што иде даље, то је ужа и сведенија. То није поглед уназад, али

перспектива је обрнута - инверзна. Човек је њен завршетак, а почетак је у безграничној натприроди. Византијска икона је била срачуната на усредсређено созерцање и уживање небеског блаженства. Њен фронтални склоп и њена обрнута перспектива помогле су да се пажња привуче у једну тачку у којој је била усредсређена њена идејна суштина. Ову тачку су обично чиниле на молитеља пажљиво усредсређене очи“ (Милорад Ш. Јововић: Естетика иконе у интерпретацији П.А.Флоренског).

Иако Ного у песми „Невесињски иконостас“ није непосредно поменуо младићеве очи, ми их осећамо: он нас гледа својим нетрулежним очима, са иконостаса Небеске Србије, једног од „квартова“ Небеског Јерусалима, вечне отаџбине и очевине.

Зато волимо иконостас. Он нам доказује да постоји Олтар кроз који улазимо у Небески Јерусалим. Истовремено, он нам каже да коначни час још није наступио, и да ће пунота, Христос Бог наш, тек доћи да нас поведе са Собом. Иконостас је на граници времена и вечности: кроз њега пролази историја (јединац из Невесиња) да би постала Светиња (Свети Ратник попут Ђорђа, Димитрија, Теодора Тирона).

ПОЕЗИЈА И ИСТИНА
(О једној песми Ивана Негришиорца)

*ЗАГЛЕДАНА У РЕПРОДУКЦИЈУ ХИЛАНДАРСКЕ
ИКОНЕ БОГОРОДИЦЕ ОДИГИТРИЈЕ, МЛАДА МАЈКА
ЉУЉА БЛИЗАНЦЕ У КОЛЕВЦИ И ТОНЕ У САН*

Не, Мајко Света,
Нисам веровала, све док ми
Небеска светлост није душу изнутра
Обасјала! Тако сам на свет донела ово двоје
Анђела и сама се преобразила у оно што сам дотад
Исмевала и глупошћу простака називала.
Бејаш у тами рођена, од родитеља који беху деца
Грешнога доба што нас бриљантним ситницама
Удобног живота
Поткупљује. Бејаш учена да чуда не постоје, а да је
Дух свети
Само лакомислена реч која лаковерне људе
У лаку дисциплину утерује. Такав ми је цео живот био,
Све док не пожелех да га продужим плодом
Чрева мојега. Ја то желех силно,
Али не даде се, задуго! Напатисмо се човек мој и ја,
По бањама лета проводисмо, лекаре силне обилазисмо,
А онда много пута вештачку оплодњу пробасмо.
И не би ништа, ништа од тога не би!
А онда, после оног великог пожара, у Хиландар пође
Кум наш венчани, да помоћ однесе и да, као грађевинац,
Тамо нешто помогне. Има ту неко Друштво поштовалаца
Ове светиње, оно све то припремило! Хвала му,
Хвала што и мене Божјој милости приведе! Јер кум наш,
Ни сам не верујући, тамо, у Хиландару,
Упита игумана Мојсија може ли она лоза
Са гроба светог Симеона,

Може ли стварно нероткињама да помогне? И тако,
Реч-по-реч, поручи ми божји човек да у цркву што чешће идем,
Да се молим код иконе Мајке Свете, а кад осетим да ми срце
Први пут снажно затрепери, да му пошаљем писмо.
И деси се тако. Ја му, по куму, који се опет на Гору Свету
Запути, реч послах о томе како трнце у читавом телу осетих,
А у срцу врелину, која до утробе ми силазила.
А онда, дође ми порука: да је време да се крстим,
Како Бог заповеда и црква Господња налаже.
И учиних то, збиља, а у себи оног отпора,
Због којег и сад ме црвенило лица обузима,
Више не осећах. Сумњу, да ли сам на путу какав треба да буде,
То да: али од побуне против Вишње Силе
Ни трага ни гласа. А онда, из Вилиндара дарак ми пристиже.
Мајушни пакетић, а у њему: девет пуцади
Сувога грожђа! Да сваке недеље, током васкршњег поста,
По једно пуце, изјутра, на ште срца, пре поласка у цркву
Узнем! А о Васкрсу, три пуцета дуго да жваћем
И сласт у себе упијем. Тако учиних!
Шта све после тога настаде, не морам никоме
И ништа да приповедам, тек: срећи мојој краја нема,
Јер уз мене два анђелчића гугучу! И знам,
Мајко Света, да су они дар Твој, и да никада више
Помислити не смем да на свету чуда нема!
Јер то што, оваква, на свету опстах,
Што награду незаслужену примих,
То је већ чудо над чудима,
Путеводитељице наша!
Ћутим и речи молитве
Шапћем, у ритму два
Дечја бруја: удисаја
И издисаја!

На јужној страни хиландарског саборног храма, задужбине Милутинове и Лазарева, израсла је висока и разграната винова лоза, која је, како се каже, полегла „по својој пергули”. Њено стабло извире из самог зида, на метар и по одстојања од земље, из празног гроба Светог Симеона Мироточивог, који се налази поред тог истог зида, али с унутрашње стране храма. (Камени саркофаг из средњег века свештеник Војислав Билбија обложио је златом и сребром своје вештине, једним од најлепших примера савремене православне уметности у нас.)

Предање о лози Светог Симеона записано је у „Упутству за неплодне супружнике”, које хиландарски монаси дају потребитима:

„Кад је од смрти Светог Симеона (13. фебруара 1200) протекло седам година и када је Свети Сава дошао из Карејске испоснице у манастир да би припремио пренос моштију Светог Симеона у Србију, ради мирења завађене му браће, онда су хиландарски монаси неутешно плакали. Тада се Свети Симеон јави на сну игуману Методију и каже му да је потребно да његове мошти буду пренете на родну груду, али да ће, за утеху, хиландарском братству, из празног гроба његова изнићи лоза, и док она буде рађала, дотле ће и благослов његов на Хиландару да почива”.

Да се та лоза одржала и до данас, и да сваке године без изузетка богато рађа, иако јој се, сем орезивања, никаква друга нега не указује, нити се какве мере против филоксере или других болести и штеточина предузимају - представља велико чудо Божије, и тиме велику моралну утеху и духовно бодрење за наше хиландарско братство, а и за све верујуће Србе.

Али та лоза није само по томе изузетна. Она има и једно друго својство - од њеног плода разрешује се неплодност супружника, који са вером и молитвом прихвате ово чудотворно средство.”

Прво упамћено чудотворно дејство лозе Немањине, по предању, збило се у 16. веку, када је у манастир дошао моћни паша (можда солунски, то се са сигурношћу не зна). Он је био без мушког наследника, па је, тражећи лека, дошао у ђаурски манастир и испричао

о својој невољи. Нису могли да му понуде другу светињу, као иноверном, али му дадоше три зрна грозђа светосимеоновске лозе. Паша, по вери, доби сина, и поклони Хиландару метох Мило Арсаница, данас познат као Каково, који је у 18. веку имао око 10388 хектара, углавном шуме. Од прераде кестена са Какова манастир се и данас умногоме издржава.

Што се употребе Немањине лозе тиче, онима који желе да, како каже једна од молитава из Свете Тајне Венчања, добију „плод утробе на корист”, хиландарско упутство каже следеће:

„Они који желе да, по Божијем благослову, имају плод утробе своје, треба да се обрате молитвама св. Симеону Мироточивом, који је био подвижник Свете Горе Атонске када је оставио своје царство српско; који је сазидао манастир Хиландар у коме је, после многих и великих трудова, а богоугодна живота и умро, те за то добио дар од Бога да чини чуда -да дреши неплодиост оних супружника, који вером њему прибегавају. Тога ради, бере се грозђе и гранчице са оне винове лозе, која је чудним начином израсла из самог гроба Св. Симеона. У једном следовању су три зрна грозђа и једно парче од орезане лозе. Ово се парче ставља у пола оке (650 грама) освећене воде и од исте узимају оба супружника да пију пре сваког јела за 40 дана. Потом узима супруг једно зрно грозђа, а супруга остала два. За ових 40 дана, супружници треба да испуњавају следеће правило:

- Да једу само посну храну и да чине свакодневно по педесет поклона, 25 ујутру са молитвом: „Господе Исусе Христе, Сине Божији, помилуј нас”, и 25 увече са молитвом: „Преподобни оче Симеоне, моли Бога за нас”. Ко жели може и да удвоји поклоне, тј. да дода још педесет поклона дневно са молитвом: „Пресвета Богородице, спаси нас”. За све то време треба да се супружници од своје супружничке постеље уздржавају, а по истеку тих четрдесет дана, супружници су дужни да се исповеде и причесте тајном Светог причешћа, и тада ће им Господ, по вери њиховој с благословом својим даривати плод утробе њихове.”

Лоза Светог Симеона спада у највећа чуда Атоса; за њу се везује и есхатолошка „пунота времена” Богородичиног удела на земљи. Наиме, светогорски иноци верују да ће крај света и близина Парусије бити

најављени одласком Богородице (Вратарнице) из Ивилона, пожаром у коме ће до темеља изгорети молчалница Светог Саве у Кареји и сушењем лозе Немањине у Хиландару (дакле, два есхатолошка знамења Атоса везују се за србске светиње).

Но, пре но што дође пунота времена, лоза ће помагати бездетним супружницима да добију „од срца порода”. И у вези с тим чудодејством је и песма Ивана Негришорца којој читањем приступамо.

О неплодности неверја и плодности вере

Песма Ивана Негришорца „Загледана у репродукцију хиландарске иконе Богородице Одигитрије, млада мајка љуља близанце у колевци и тоне у сан” је монолог жене која је, употребом грожђа са лозе Светог Симеона Мироточивог, добила близанце. Она почиње од исповедања свог првобитног неверја, заснованог на васпитању у самоувереном порицању вишње стварности, а окончава благодарењем Богу за два дара: дар сопственог постојања и дар рађања дече. Пут од једнога до другогa пролази кроз жуђено поље мајчинства.

Мајчинско је дубинско укоренењено у архетипско тле хришћанске вере. Иако је Бог Отац, Он се, у Старом Завету, „мајчински” оглашава преко пророка, и пита Израил: „Може ли мајка заборавити пород свој? А и ако би га заборавила, ја нећу оставити тебе!” Србска изрека вели: „И Бог има мајку!” Лирска народна песма, која се певала почетком Часног поста, гласи: „Часне посте испостимо, / Нову грађу изнесосмо / Белу цркву саградисмо. / Ту ми поју светитељи: / Свети Петар и Никола. / Две им сеје отпевају / Анђелија Светом Петру, / А Марија Николају. / Ту се дала бела ст аза / По њој шета Божја мајка, / води Бога за ручицу.”

Мајка води Бога за ручицу - зар то није, сувопарним речником метафизике речено, савршена слика склада иманентног и трансцедентног; или, како би се саопштило умственом сликом православне химнографије, сведочење чињенице да људско биће (Мајка) постаје „ширшаја небес”? А сви већ знамо да догматика Цркве од Истока Богородицу - Мајку, (повнављамо!) - ставља изнад анђела и арханђела.

Зато се и мајка у Негришорчевој песми обраћа небеском Праузору мајчинства, Богородици, и поверава јој најтајније мисли свог срца.

Важно је напоменути и то да се Пресвета Богородица пред у себе загледаном родитељком близанаца јавља преко репродукције своје иконе Одигитрије - Путоводителке - исте оне пред којом је Немања испустио дух, по завету који је раније дао. Овај „свештени образ” једна је од најпоштованијих хиландарских светиња. Мајка, која је добила „од срца порода” користећи грожђе Светог Симеона, сада благодари пред његовом заветном иконом, показујући свест о узвишености рађања новог живота као начина да се приступи Праизвору свега што живи.

Песма почиње обраћањем Богородици и сведочењем о тренутку обасјања мајчине душе, која је из таме сумње прешла у светлост вере. Светлост је, у православној аскетици, гносеолошко оруђе по преимућству, а патристичка изрека нас подсећа да „није знање светлост, него је светлост знање”. Мајка је, осижана, родивши децу, и сама доживела преображај, попут оног варварина коме је у раном средњем веку, крститељ рекао: „Погни главу, Сикамбријче, па уништи оно чему си се клањао и поклони се оном што си уништавао”. Претходно стање своје душе, за коју је знање било једина светлост (светлост књишке учености и „здраваго разума”, који пориче сваку вертикалу битија), жена је напустила када је доживела чудо - мука њена и њеног мужа, тешко бреме бездетности разрешила се оним што разум превазилази. „Где Бог хоће, побеђује се природни поредак”, пева једна црквена химна.

Чудо се збивало постепено, без мађионичарских фанфара. Кум дугогодишње нероткиње отишао је у Хиландар, питао за грожђе свете лозе, и од игумана Мојсија сазнао да она треба да се молитвено припреми да би се Божје дело збило. Када је молитвена припрема срушила преграду између Творца и створења (згрченог у побуну према Вишњем), и када је, уместо бунта, у жени остала само сумња (више сенка, него пуно обличје маловерја), дошао је тренутак за Свету Тајну Крштења, ново рођење у Духу. Тек тада из Хиландара (Негришорац, свестан вилинске нестварности онога што се збило, за Немањину задужбину на Атосу користи име „Вилиндар”, народни израз који је, такође, настао из дивљења пред лавром - источницом наше

самоистоветности), стиже „девет пуцади сувога грожђа”, које, после коришћења у Великом посту и о Васкрсу, донесе плод - „два анђелчића”. Мајка их доживљава као дар Мајке Божје, и као потврду да су чуда могућа - у шта се више не може и не сме сумњати. Тиме чудо престаје да буде нешто несвакидашње - само човеково постојање је чудо, све је то дар Вишњег како пева Осип Манделштам: „За радост што живети, дисати знам, / Захвалност, реците, коме да дам?”

Богородица Путеводитељка је мајци из Негришорчеве песме пропутила пут до Смисла. А Смисао је, на грчком, Логос, Христос, Друго Лице Свете Тројице, Бог који има Мајку. Ако је, по Виктору Франклу, главни вапај савременог човека „нечујни вапај за Смислом”, онда је мајка из „Светилника” тај нечујни вапај успела да преточи у удисај и издисај својих близанаца, и да скупа са њима, удахне радост обитавања у присуству Творца. Бучно и надмено незнање свезналачке самодовољности с почетка ове песме претвара се у смерну свест о сопственој ограничености, која се, љубављу, преображава у безграничје.

У поуци о молитви блаженопочившег патријарха Павла, која је деценијама прештампована у уводу за молитвеник СА Синода СПЦ, пише: „Молитва је побожно управљање душе човекове Богу, или беседа срца са Богом, кроз коју, представљајући невидљивог Бога пред собом, човек излива пред њим осећања своје душе”.

Молитва може бити тројака: основна је она прозбена, када човек од Господа нешто иште; ту је, затим, благодарствена, када Му за нешто благодари; и, на крају, славословна, када Га прославља, не тражећи ништа за себе, него радујући се постојању Суштог у Чијој светлости, како каже Велико славословље, видимо светлост.

Мајка из „Светилника” је научила, озарењем озго, све три врсте молитве: просила је да јој се отворе „врата од утробе”, и отворила су се; благодарила је Вишњем на дару, и, на крају, славословила је Онога Који је и њу и њене близанце увео у битије.

Поезија и Истина

Одавно се вели да песничка и животна истина не морају да се

поклопе (па чак, бар од доба романтизма, када је калокагатијски идеал јединства Добро - Лепо - Истинито поречен, да и не треба да се поклапају). Међутим, у поезији која надилаза самодовољни артизам (а „Светилник” је, попут Рилкеовог „Часловца”, надахнутог сусретом са Русијом, управо таква поезија), Песништво и Истина не могу а да се не сретну. Зато, после читања Негришорчевих стихова, узимамо у руке хиландарски летопис чуда од лозе Немањине, да бисмо упоредили исповест мајке из „Светилника” са сведочењима записаним у летопису.

И заиста, песма је, сасвим у складу са битијним истинољубљем поезије, на трагу тих сведочења (доносимо их, као потврду „документарног” надахнућа за њен настанак, на крају овог записа).

Поезија и Истина су се, у Негришорчевој песми среле, и целивале. Иако не знамо да ли је песник у рукама имао хиландарски летопис Немањиних чудодејстава, лирски субјект његове песме сведочи оним речима којима се Богу и братству царске лавре обраћала срећна људска бића која су „озго” доживела чудо родитељства. Лирска „документарност” Негришорчевог текста се, сасвим спонтано, излива у химничност, у потврду онога што је говорио отац Јустин Поповић: „Свет је богојављење, а човек богослужење”. У складу са увидима Александра Шмемана, основни призив људског бића је да буде свештеник, који Творцу, у име твари благодари „за све и за всја”.

Песништво, засушно богословље

Зборник песама Ивана Негришорца „Светилник” ми је, од свог изласка у свет, необично снажна потврда онога што већ годинама осећам: наше се богословље из теолошких књига преселило у песништво. Ако смо, у првој половини двадесетог века, имали и узвишено, поетски надахнуто богословље (Николај Велимировић и Јустин Поповић) и дубоку религиозну поезију (Момчило Настасијевић, Јован Дучић), онда смо, у другој половини двадесетог века и на почетку трећег миленијума добили прилично другачију слику. То јест, имамо много „професионалне” теологије академског типа, која се пише и чита у ужим круговима заинтересованих, и

песничку реч, која се са мистичким истинама постојања и тајнама историје светске и наше, сусрела на непатворен начин. Крај века у коме смо видели ГУЛАГ, Аушвиц и Јасеновац међу нас је донео „Четири канона” Ивана В. Лалића, „Светогорске дане и ноћи” Миодрага Павловића, „Седмицу” Милослава Тешића, „Недремано око” Рајка Петрова Нога, као и низ песама религиозног садржаја других значајних имена овдашњег песништва. „Светилник” је изронио из златног таласа који је, након свих горких искустава разградње, у поезији као и у историји, заплуснуо обале нашег језика. И ми му приступамо као доказу да је овај језик жив и гибак, таман толико колико је био жив и гибак у четрнаестом веку, када је инок Исаија из Хиландара на старосрбски превео дела Светог Дионисија Ареопагита.

Ни правог песништва, као ни правог богословља, нема без искуства. А Негришорчев „Светилник” је књига човека који духовности православној, ваплоћеној у живом предању Атоса, не приступа као радознали странац (како се то често дешавало, чак и најбољим србским поетама). Он не само да зна теорију песничких облика црквене поезије, он зна и праксу личне молитве. И то се види у његовим стиховима, који се каткад уздигну до акатистних кликтаја сасвим достојних да се читају пред иконом („Радуј се Ти, Која престо Цара Невидљивог браниш”) и спуштају до муцавих, детињастих рима („Ти ме радосно, мајчински примаш, / У Твојим се сновима пренем, ко милосна зрака, / И знаш да ме на велики пут покрећеш и цимаш”). Ко год се возио камионом од пристаништа Јованица до Хиландара зна да је Негришорчева песма „У приколици камиона, по прашњавом хиландарском макадаму” нашла „објективни корелатив” за једно искуство: искуство свештеног трепета због доласка у царску лавру помешано са искуством труцкања у камиончићу пуном непознатих лица, од којих нека уопште не личе на лица богомолника (при чему знаш да ти, такав какав си, само личиш на хришћанина, а да то, у ствари, својим животом ниси.) Муцавост лирског субјекта у том камиончићу, чији возач делује непоуздано док шеврда врлетним атоским путељцима, муцавост која, после свега, вели: „Има Неког, / Ко о нама / Брине!” и јесте она, засушно нам недостајућа, песничка искреност, оно што је цар Давид, у псалмима, умео такође да одмуца: „Као дијете крај матере, тако је душа моја у мени!”

Песник Негришорац има разумевања и за љутитог архондара - гостопримца, који осуђује недостојне госте; и за оне који придремају за време службе у храму пирга Хрусија; и за манастирског кројача, кога обузимају блудне помисли. Он у тишинама историје живо сагледава и иконољупце осмога века, оснивача Велике Лавре, Атанасија, и калуђера који плаче на вест о смрти Светога Саве... Али, види и владику Мелентија Хиландарца, који прозира груб оклоп око златне душе краља Петра; види савремене „хиландарце” ван Хиландара, попут проте Матеје Матејића, и историчара уметности, Ђурића и Медаковића... У „Светилнику” искушеник у манастирској кухињи, бришући тањире, своје делање доживљава као иконизацију чишћења душе, а манастирски књиговођа се преображава у пламенолико-треперавог, молитвеног љубитеља творевине. Расофор, садећи винову лозу на Савином пољу, зна да је човек „молитва од крви и меса”. Ту је и поклоник који у „Триптиху о приступању светлости”, да би се усудио да уђе у саборни храм прво мора да изађе напоље, да учествује у „литији чемпреса” и пада пред цветом на колена („Верује се, и плаче се, / и опет је лако све”, рекао би Љермонтов у својој „Молитви”).

Оваква збирка песама не настаје тако често; а кад настане, све речи у њој стану као стража око оне првотне насушне интуиције „*conditio humana*”, да је човек мало и ништавно биће, како би Његош рекао „тварца једна те га земља вара” и „сиромашан, без надзиратеља”; па ипак, он, опет по Његошу, види „да за њега није земља”, и да му се, из незнани, са дисовских „невиних даљина”, јавља Отац. И тада се огласи, као калуђер из Негришорчеве песме „Плач хиландарског антипросопа због слабости срца и душе”: „Огромна је / Твоја љубав, Господе, / Огромна, кад ме пратиш овако немоћног / И једног! И памет ми људска никако не схвата / Што ме не почистиш са овога света, / Као што јуче, у трпезарији, ја почистих / Мрава залуталог / Међу крушне / Мрве!”

И доста. Ни речи више не треба рећи.

Ево писма Патрише, супружнице Зоранове, из Охаја, које је у манастир Хиландар стигло крајем 1987. године:

„Не улазећи у све појединости историје мојих проблема око трудноће, дозволите да Вам само кажем да сам за последњих шест година имала пет операција, и да сам узимала све могуће лекове, кључивши и оне које се узимају ако се жели дете из епрувете. Иако нисам узела учешће у таквом програму, из етичких разлога, ипак сам узимала лекове, јер ја имам само једну половину јајника и један канал. Обзиром на бројне операције, које сам имала, узимала лекове без икаквих резултата и слично, лекари су покушали да усмере моју пажњу од остајања у другом стању на усвајање неког детета.

Лекове сам престала да узимам у августу 1984, а наш драги свештеник и пријатељ, донео нам је лозу св. Симеона са Свете Горе. Узели смо грожђе и почели молитве у новембру 1984, пре Божићног поста и држали смо се упутства о посту и молитвама. Наставили смо са молитвама све док нисам остала у другом стању у јуну 1985. године, а Симониду сам родила у марту следеће године. Крстили смо је по православном обреду код оца М. Матејића, од кога прима редовно свето причешће.”

А ево једног новијег писма, које је потписала „раба Божија” Викторија из Русије, опет после коришћења светосимеонске лозе:

„Велико чудо догодило се у моме животу. Муж и ја чекамо да се појави на свет малиша, наш дуго чекани првенац. Тек недавно, осетила сам његове прве покрете у мојој утроби. То је таква неописива срећа и тако сам благодарна Богу за њу, хиљаду пута сам му захвална за све, што је било, јесте и биће у мом животу, за сва искушења кроз која сам морала проћи. да бих сада изненада миловала растући животић, и радовала се овом чуду зачетка новог живота.”

А Гркиња Панајота Цамита - Елефтерију јавља манастиру Хиландару:

„Поштовани оци, благословите!

Зовем се Панајота Цамита - Елефтерију и живим у Халкиди. Пишем вам да додам још једну страницу у архив чуда Св. Симеона, јер је и нас Бог удостојио да постанемо родитељи после девет година брака.

Била сам у процесу вештачке оплодње, под стресом и разочарењем, јер су покушаји свих ових година били безуспешни, а ни лекар није био оптимистичан. Сасвим случајно, неки наш познаник нам је донео грожђице и лозу Св. Симеона са пратећом књижицом. Било је то као порука од Бога, јер никада пре нисмо чули за чуда Св. Симеона, али и за то што се догодило у датом тренутку. Као резултат, превазишли смо све проблеме, и Св. Симеон нас је великодушно даривао, не једним него са троје деце (тројке, у складу са бројем грожђица које смо узели).

Свети Симеон је био уз нас током читаве трудноће и порођаја, јер је рођење тројки, по речима лекара, изузетно тешко. За Бога, међутим, ништа није немогуће. И тако сада у наручју држимо Симеона (најмања почаст коју смо могли одати свецу), Димитриса и Ирини. Шаљемо вам њихову фотографију и молимо да се помолите за нашу породицу (Андреаса, Панајоту и децу).”

Из далеке Немачке стиже нам и глас мајке Јелене:

„Дуго нисмо имали деце, туговали смо, молили се и живели у нади. Била сам неколико пута у другом стању, али су ми деца умирала у утроби (једног малишана сам донела скоро до шестог месеца). Не може се описати наша невоља и туга, па ипак, нада је у нама оживела иако су нам лекари изrekli своју пресуду. У великом научном институту у Немачкој рекли су нам о неподударности наших крвних група, дајући нам извештај о анализи. Тада сам пала у дубоко очајање. Али милост Божија нама грешнима, била је велика. Ми живимо у Немачкој и путовали смо на службу у Дизелдорф, удаљен 250 км од нашег места становања, у храм Покрова Божије Матере. Тамо живи чудесна матушка Драгица и она нас је утешила у нашој невољи рекавши да ће писати о нама грешнима, на Свету Гору. Испричала је она нама о чудесној виновој лози, која је израсла од моштију Св. Симеона, који помаже молитвама неплодним супругама. На чудан начин ми смо добили и појели нека зрна виноградска. И, ево нама

расте син, мали Симеон. Њему је сада већ година дана. Њега анђео чувар брани својим молитвама. Слава Теби, Господе, за Твоју милост према нама грешнима!”

О томе је певао и песник Негришорац.

ЈА САМ БИО У СРБИЈИ

И БИЉЕ СЕ БУНИ

(Тешићеве песме о роду биљном и роду србском)

Страховања тумача

Прва Тешићева песма, коју сам прочитао у „Летопису Матице српске” (не сећам се више кад), била је „Сент Андреја, Iris florentina”. Био сам укроћен, у оном старом, „elan vital” смислу, који је Винавер описао у свом огледу о Бергсоновом схватању ритма као кључног чиниоца песничке хипнозе. Тај ритам, крут као старински оковратник изнад кога стоје бекенбарди, свечан и усудан као Сиранов монолог током двобоја („Бодем, сечем, режем, шта ми смета”) заиста је дочаравао (поезија као магија, као чарање и дочаравање језичких прадубина, трљање древне лампе из које ће излетети дух, поковавајући се само вештаку) Сент Андреју, заувек уснулу србску престоницу, чији су се становници одавно „прелестили Севером” и пробудили у туђем језику, не више као Срби (као у „Триптиху за три сентандрејске цркве”: „Тече време: szerda pentek. /Је ли душа што и lelek?”)

Од тада, читао сам Тешића стално, али се никад нисам усуђивао да тумачим: величанствене звучне задужбине, реченице у покрету, бујању и бокорењу, метрику математичку и, истовремено, мистичку (пев питагорејски) - ама, куд бих и како бих с таквим тканицама, сем да их својим „анализама” покварим? Чинило ми се да би се око Тешићевих песама могло кружити, као што је Попа, пишући предговор за „Седам лирских кругова” Момчилових, кружио, јер је матица смисла скривена дубоко у трмки рондела, сонета и других чуда Тешићевих, из којих непрестано теку пчеле радилице, па улећу у речи и купају се у пелуди њихове битијне устрепалости. Ко ће у пчелињак без заштитне опреме? (Ко ће у анализу Тешићевих песама без Тешићевих знања и умења?)

И сада, док пишем поводом „Грома о Светом Сави”, не знам и снебивам се, као сељак који је, после толико година, дошао код лекара, обријан до испод коже, стешњен стидом (а кондуру, да га не ода куда

је газио, опрао у барици пред амбулантом.) Не умем, па то ти је! (А изгледа да је песник „Седмице” ти и хтео; удобно му је источној апофатици, која је и теолошка и антрополошка - о Богу је лакше рећи шта није, него шта јесте, а човек је икона неизрецивог Бога; ткач речи као покрова за Неисказиво, он је на трагу ареопагитског предања „плетенија словес” које „скрива откривајући и открива скривајући”). Но, умео - не умео, да почнем: ако ништа, славно да „погинем” (можда ми Тешић подигне споменик, у некој песми, у запису: „Неуспешном тумачу моје поезије” и /или „Залуталом у моје стихове”, и / или „Оном кога уби гром поезије док је неумешно читао „Гром о Светом Сави”.”)

*Пловидба за Византију или
Трава на угашеном огњишту*

Србска поезија друге половине двадесетог века сва је у преиспитивању традиције; али, то се збива кроз повратак традицији путем разноликих претумачавања исте (од пародично - иронијског до оног које се покајнички обраћа изворима.) Процес је почео одавно: још је Винавер, у програмском тексту „Скерлић и Бојић” указао на то да су србски модернисти, бежећи од скерлићевско - поповићевске утилитарности и лицидарског естетизма тражили своју Византију. Осим надреалиста, који су порицали домаћу прошлост у име туђе, али револуционарне будућности, наши модернисти из епохе после Првог светског рата су, јејтсовски речено, саборно заповили за Византију.

Тодор Манојловић, Станислав Винавер, Милош Црњански, Момчило Настасијевић веровали су да је могуће створити аутентичну књижевност и културу, који би наше византијско, епско и лирско наслеђе учинили једним, али Новим. О томе је, на свој начин, мислио и Раде Драинац, залажући се за синтетичку, „балканску” културу, без опонашања туђих узора.

Ову потрагу је наставила и србска поезија после Другог светског рата: од Миодрага Павловића, Васка Попе, преко Бранка Миљковића, Ивана В. Лалића и Боре Радовића, до Љубомира Симовића, Рајка Петрова Нога, Милосава Тешића и Ђорђа Сладоја, традиција оживљава домогавајући се неслућених „језичних могућности”.

Један од кључних праваца овог новопредањског обнављања свакако је лирски повратак фолкоризованој нам историји, лирско претумачавање епског материјала. Када је Винавер својевремено указао на смрт десетерца, десетерачког човека и десетерачке културе, он је само установио чињеницу, без икакве авангардистичке опијености и нихилистичке злурадости. Као што се наш језик не може укалупити шпанском чизмом француског стиха, тако и десетерац престаје да буде културотворан поглед на свет, тврдио је песник „Злих волшебника”. То, међутим, не значи да лирика не може да обавије десетерачке теме и мотиве, као што бршљан обавија стару кућу у којој више нема домаћина. Лирика је, наиме, вечито зеленило поезије.

Чини нам се да је ту кључ и за Тешићеве историософске теме, траву лирике која расте из старих огњишта и кућних прагова, у времену у коме „друмови ће пожељет' Србаља, / ал' Србаља нигде бити неће” (бар не оних које описао је прота Матеја, Милан Ћ. Милићевић и Вук, оних који су се, попут Хајдук Вељка у Сарајлинијој песми, побратимили са смрћу, а смрт их „кроз гроб сами / у вјечност спровела”).)

Биље се буну

Тешић је сав у биљу.

„Шљива српска” је доказ да смо на своме (макар и не били своји); шљиве бехарају и док ознаши претресају кућу („Претрес куће”); на дну шафоља су цветови босиљка („Свети Сава: Уранак”); у „Сонету узораних њива” раж се крсти „крстом муње”; у „Сонету пшенице у време жетве” све букти од бујности јематвеног јула. Кад монах Исаија жали за Рачом, он позива смреку да „запламса”, и помогне му да издржи, као што дозива и јабуке „из дринске магле”. Па и у песми „Призрен, Гњилане”, док се „дедовина смрачује” - зрију јечам и вино, као залога да мрак неће вечито трајати.

А и наше жене су биљке и биљарице, као у поеми „Калопера Пера” - биљке и биљарице које бол носе и бол исцељују, попут худнице Беле, од чијег се несуђеничког јада суши зелени бор, и девојке из песме „Мусић Стеван”, која гледа како река носи мртве јунаке Косовског боја.

И видовите слепице, Јеца и Живана, од којих је Вук чуо низ заветних песама (оних о видовданском завету), уплетене су увенац флоре (јаглика, врба, маслачак) и знају да су брда и долине очи и уши једног великог организма, који подноси најезде варвара, али се свагда, са сваким новим пролећем, рађа. А Марија, Александра Ујединитеља жена - добротворка, осликана на неком лименом послужавнику, помаже да се, у јесен живота, „брежуљци док жуте и суши се невен”, опстане у вери да је могуће постојање Краљице, не само у бајци. Женска душа код Тешића је биљна и мирисава - каткад на ружу, каткад на пелен; на рушнину шимшира и чистоту босиљка, цвета крста са три прста.

Насловна песма овог избора, „Гром о Светом Сави”, почиње цитатом из „Мемоара” проте Матеје, који памти, када је „сваки листак на дрвету људски глас узео и пропевао”, а подсећа нас на почетак великог Устанка, који „из мртвијех Срба дозво, дуну живот српској души” (Његош). „Гром загрме на Светога Саву, / усред зиме, кад му време није”, вели Филип Вишњић, а Тешић открива да се цела природа диже на буну: не војују само свеци небом, него се и биље узнемирило, и твар се буди да би се придружила Хајдук Вељку, Лазару Мутапу, Јанку Катићу, Васи Чарапићу... То доба, од зимског Крстовдана, преко Савиндана, до Сретења, испуњено је треперењем твари: „с брегова слази Сретење Господње, / те твар је свака дрхтај Богопримца.” Ветрови, који сведоче да се о Сретењу срећу зима и пролеће, прате „пометњу звезда” на ведром небу понад Србије... И род песников разуме шумове у природи, и знакове које Дрина упућује Церу, сијање жеравице с ватраља мочвара... А онда се, у историји која је почела да храмље, у времену распада и слома, појављује Први Ђорђе - „хајдучки састанак” - да Другог Ђорђа - оног Црног - крунише главом и подигне га у светлост.

Биље се буни!

Онда то значи да је „земан дош'о, ваља војевати”.

Откуд толико биља, које шушти и шуми и мирише по крвавој нашој историји, као у „Рачанској балади”, где се покрећу, поред камења и трла, и дрвеће, житне њиве, ливаде, невен, раж, грабов честар, а липа бди над телима обезглављених игумана Исаије и ђакона Игњатија Рачанских, које је погубио Мецир - ага?

О везама биљке и песника, биљке и човека, биљке и Бога најбоље је у нас писао историософ Жарко Видовић, у свом огледу „Катарза - Чистота флоре и „Похвала биљу”“. Како негде рече један брат по перу: смишљање реченица је тежак посао, и ако већ постоје нечије реченице које казују оно што и ми мислимо, то треба искористити.

Ево шта каже Жарко Видовић (а као о Тешићу - баш оно што бих и ја рекао, да имам Видовићево прозрење у бит биљке):

>> Од свих живих бића само биљка живи не убијајући: ниче, расте, храни се, размножава и даје плодове не убијајући. Храни се неживом материјом раствореном у води: минералима, камењем, земљом. У светом браку са Сунцем удише ваздух и од неживог ствара живо: као да је творачко божанство! Уз то живим бићима која се хране убијајући - нама и животињама - биљка даје себе на жртву, јер не само месождери, него и биљождери живе убијајући бар биљке. Само у животу биљака нема „дијалектике” по којој би живот једних значео смрт других. /.../

Биљка је суштина природе као што је дете суштина човека: створена, првобитна суштина, каква је била пре греха. Чедо је дете, а чедност је суштина човека у хармонији са створеном природом, са биљком. (Кад је однос човека према природи постављен као борба, чак борба којом човек треба да се потврди тек кад природу потчини и подјарми, тада је човек усмерен култу животиње).

Да подсетимо на Христа: у Њему је сачувана суштина човека, јер је он „Син Човечији”, или - у бољем складу с оригиналом речено - Он је „Чедо Човечије”; у Њему је сачувана чедност, неутуђена, првобитна и безгрешна суштина суштог човека! Орфеј оживљава и камен и мртве, певајући им, а песма је говор језиком биља. Тако је Орфеј грчки Претеча Христа. /.../

Биљка се не креће, пасивна је, ни за чим не посеже, ништа не иште и не тражи, ничему се не опире. У томе су Земља и биљка исте. Земља је названа мајком зато што су и једна и друга сличне биљци!<<

Жарко Видовић нас подсећа да је велика поезија могућа само као опуштеност, поистовећеност човека са биљком: „И у Причешћу се

човек поистовећује. или тачније: догађа му се поистовећење. Али то је поистовећење са Христом који се већ и сам поистоветио с Хлебом и Вином (са биљном твари) и Себе заветовао човеку као такво поистовећење (животворно)! Не са крвљу и месом, са телом крвавим, него са биљком. Крв и месо (Своју пут) Христос помиње зато што је Своје човечије тело и Своју крв поистоветио с Хлебом и Вином. Кад Свети Симеон (Немања) постаје Мироточиви, онда зато што се својим охристовљењем преобразио у биљку која точи свето миро. Свети Васељенски сабори Православне цркве забрањују да се Христос приказује као Јагње, као живо или као заклано јагње (дословно: кољиво), јер је Он Себе и Своје тело оставио људима да Га доживе у Његовом поистовећењу с Хлебом и Вином Евхаристије. Зато на православним фрескама од краја VI века (дакле, после оних мозаика који су начињени пре те саборске забране) нема више нигде Христа као старозаветног или као апокалиптичког Јагњета. Јер ту је само Хлеб, као метафора Јагњета, метафора Кољива! И славска пшеница (славско жито) је метафора кољива! Тако и реч „кољиво” има метафорично (а не дословно) значење. /.../”

На крају, ко је, по Видовићу, песник? Ево шта он каже:

>> Ми овде песникову намеру, напор и вољу у савлађивању финеса језика упорсћујсмо са орањем, напором и вољом ратара: он је обрадио земљу, али пшеница расте сама! Јер напор и воља су, нема сумње, потребни, али потребни учењу заната, језика који је неопходан уметности да би она могла да се послужи човеком (занатлијом) и да човека преобрази у уметника! Јер само човек који савршено влада језиком (занатом обраде материјала и употребе оруђа) отклонио је из себе све што би се могло опирати самом дејству уметности; тада нема у себи ничег што би се противило да буде орган уметности. Јер кад је научио и савладао језик тако да њиме (техником или занатом одговарајуће уметности) може да се послужи без премишљања, тада је оспособљен за то да буде орган (или језик) уметности; јер тада у њему нема оне свести која би пажњу човека-уметника усмеравала на сам језик (на технику, занат, материјал, употребу оруђа); кад је занат савладан и постао навика, њему није потребна свест, као ни навици! Тада је свест ослобођена (и сабрана) сва за уметничко виђење, за

отвореност ка уметности; јер свест је феномен осећања, а не навике, те језик и може да буде освешћен (доживљавам или осећањем осветљен) тек кад га човек зна сигурним знањем и рутином навике којој у томе знању не треба свест: тада је свест ослобођена, па је ослобођено и осећање којем свест припада и од којег произилази! И тада је човек - како би то, говорећи у дијалогу „Ион” о песнику, рекао Платон - тада је човек орган којим се уметност (или божанство) може послужити као својим органом. /.../

Учење и вршење језика (технике, „заната”) је као обрада земље: орање, сејање, окопавање, заливање, заштита биља од штеточина; а пшеница расте, јер расте сама од себе и из себе на томе, тако (ратарски) припремљеном тлу. Као што само сунце и киша чине земљу (припремљену, поорану земљу) „плодном” (то јест биљоносном, јер плодна је биљка,) а ратара успешним, тако само уметност чини доброг занатлију (зналца језика) уметником.”

Тако видовити Видовић.

На питање - зашто толико биљака код Тешића, одговор је дат у овим умозрењима Жарка Видовића. Јер, чиста лирика је биљне природе - она је славословље чедности упућено Творцу, она настасијевићевска радост која руменилом „кади просторе” („Молитва”). Савладавајући, боље но ико у наше дане, технику песништва, Тешић се те технике ослободио да би се домогао чисте визије каква је она у песми „Пећка Патријаршија: Дуд Светога Саве”.

Тај дуд је свештено дрво - задужбина Првопастира Србског, оног што је вукове претварао у јагањце Вековима упијајући црквену молитву, у златно доба кад је била „звезда врх грања” и кад је ветар „свилу ткао”, он је, као и покајници у монашкој ризи, плакао пред Христом, „зрелим сунцем метохијским” а сузе су биле дудиње које опадају уз звон звона.

И дуд, руком оца Србије засађен, нашао се опкољен силама таме, које јашу на „дрвосечицама и листотргама”, спремним да „хрупе са литице”. Ћук прети својим утварним ћукањем, сова хуком, а секира оних што их најављују „пропук жмарци из Ругова” сваког часа је спремна да „залаје”, да удари у сам корен народног вида.

Песник, на самом крају, моли дрво (брат му је!) да се склони у

„Божје невидело” (јер ђавоље невидело је ад, аид - невид), док не прође доба оних што су јели бунике, и, пуни отрова у крви, спремни су да то и докажу.

Тешић је, тако, чиста, биљна лира - она Орфејева, која кроти зло у себи и свету, која вида трулеж у твари и омогућује јој да прогледа у Прву чистоту, ону којом смо били пре но што смо на земљу пали. Али, Орфеј није био наивни појац; он је своју песму окушао тамо где владају Ад и Персефона. Тако и Тешић. Укротивши Кербера наше историјске свакодневице, он је испунио Рилкеов завет да „само ко се кроз ад / гласио лиром / сме хвале бескрајни склад / да проспе широм”.

Сеобе

Србски народ је, у својим сеобама, стално мењао станишта. Скоро ни у једном нашем крају не живе староседеоци: сви су се, свагда, селили. Славко Стаменић је, у свом огледу „Метохија и Рача: Пут Паноније” већ уочио да је Тешић у тим сеобама видео архетипски усуд „изгуб - племена Лазаревог”, које, одлазећи на север - у Мађарску, може да нађе уточиште, али не и постојбину. Постојбина остаје у сећању, а из сећања се излива у речи; језик постаје кућа битија, док се куће у завичајима распадају, јер у њима више нема живих.

Морал је, по Жарку Видовићу, завичајна обичајност - прелазећи у друге и другачије крајеве, Срби губе, макар делимично (али, не увек делимично) своју нарав. Све је то опевано у „Цркви дрвеној”, у чијој првој песми светлост „простире” Метохију Арсенију пред дрвени врч, а „оно поље опет пламти: / епитрахил, божур златни”; иако су дошли до Дунава, завичајно биље и непомутива сећања држе Србе, који собом носе и „свето древо” и свог кнеза Лазара. Међутим, у другој песми „Цркве дрвене” показује се да је немогуће сачувати завичајну целосност: Срби морају да служе туђу војску, да иду у бечки хусарски пук. Одједном, венчања се претварају у опела, а „жут коњаник психопата” грува у врата цркве - заувек прекидајући идилу памћења. („Благ предео завичаја / плане сенком од очаја”). Постаје јасно да нигде нема ни мира, ни Дома, да су Срби ратари само селице (и туђе робље, изједначено са стоком, што Тешић иронично описује стихом:

„Пасторала; стока, паства”). У тој низији, која је уточиште, али не и Дом, „изгуб - племе Лазарево” пада у чамотињу, жигосано усудом принудних пресељења.

У триптиху „Као лађа по пучини” опет је „Кућа рашчлањена”; док патријарх Арсеније III води народ, „скончавају, кроз неместа, / ратник, овца и невеста”. „Леле и јао” се надгорњавају, при чему је „стргнут печат с хрисовуље” - Срби су лишени својих древних права и препуштени немилости туђих, окивајућих кодекса.

У старом крају остала је Љевишка. Прошлост се опет исказује као неминовност, она усудна: „Постојиш ли, постојбино, / или маглом вајеш, трино?”

Ова тескоба претвара „крик у дистих”, али - да ли Поезија може искупити било шта? Хоће ли речи надокнадити спаљене куће, хоће ли народ вратити у Звечан и Дечане? Песник у то сумња: „Римовање не смирује, / но несрећу раскриљује.”

Па ипак, патња се сублимирати мора. Треба живописати више икона него што варвари могу да их униште. Зато се, још у првој песми триптиха, Паја Јовановић, који ће насликати „Сеобу Србаља” (да бисмо запамтили оно што је Хелдерлин знао, устврдивши „да починемо, ни уз најприсније, није нам дато”), привиђа као „она звезда изнад гаја” кроз који Србљи пролазе, тамо где их чека „прелест севера”.

И док се Теодор Рачанин сећа бурета с „мученицом жутом”, бурета које је пало у Дрину док су бежали, а Григорије Рачанин лута између Пеште, Срема и Сент Андреје, а Исаије Рачанин, жалећи за постојанством постојбине самује као „сињац скрбан у Јегри”, па га нагриза јесењи црв меланхоније, Милосав Тешић спасава свој народ склањујући га у песму. Као што вели Славко Стаменић: „Песнички језик Милосава Тешића је истински кључ од куће бића српског народа.”

По речима Бојана Јовића, ово је могуће зато што „према Тешићевом мишљењу, матерњи језик, његова мелодија, неминовно води песника ка везивању за националну књижевну традицију. Онај ко пева на једном језику мора бити урођен и укореењен у наслеђе народа коме тај језик припада; истинско песничково осећање припадности једном

народу има тако за последицу мотивску утемељеност - било у историји, култури, духовности, било у особеностима поднебља (стамбеним, говорним, географским, климатским, биљним или животињским). Са друге стране, дела у којима аутори слепо подражавају вредности туђих литература, без покушаја да се оне оплемене духом матерњег језика и књижевности, лишена су и предањског блага и личног печата, и подсећају, по Тешићевом мишљењу, на пластичну биљку, биљку без мириса, круту и вештачки сјајну.”

Детињство

Детињство је завичајност свих нас.

Реч Господња о томе да ће само деца подобни ући у рај јасна је: деца имају бескрајно поверење у Оца и лако праштају, лако се узајамно мире. Достојевски је чак тврдио да живот човеков можда зависи од неколико лепих успомена из детињства.

Читав низ слика из детињства Тешић обликује као иконе Завичаја који се мора сачувати ако хоћемо да живимо. Наравно, као и свако детињство, кроз пукотине не дувару лепих успомена дува црна промаја егзистенцијалне угрожености: ено деде, у „Претресу куће”, коме, док напољу природа облачи девојачко рухо пролећа, скојевци псују „мајку четничку”, отимајући и црно испод ноката и тражећи слику Краља Петра коју старац крије у гуњу. А у песми „Свети Сава: уранак” деца морају кришом да иду у храм да у школи учитељи не би сазнали где су била. У радосно, „гримизно” јутро „милосрђа Божјег”, малишани угледају „школског шпијуна”, који се „притуљен, цери” са капије црквене и позива децу да ускликну „Другом свецу - Партији!”

Опкољено детињство - такво је оно код Тешића; опкољено, али нескрхано, него целосно, као у песми о крсној слави („Читајући Данила, Свети Марко”) где „као да се на кућу свето миро просуло”; јер, „има Божјег удјела / у кућевном жубору, у зрцању с иконе...” И песма окупљених гостију (где се прекида она стара, „Гором језди, гора про...”, а у детињем слуху одјекује гвоздени топот петолетке о којој дете чита из новина) указује на саборну судбину Срба као непрестану

„трпију” („Крст носити нама је суђено / страшне борбе с својим и с туђином”, вели Његош) у свету у ком је „изрода / као пасјег скота”. И звук гусала се прекида („Трећу свеци вргоше... при...”: то значи да, под комунистима, неће бити ни почетка, а камоли срећног свршетка, буне, јер су нове дахије моћније од старих.) Изношење славског колача уз гугутање брата из колевке, и ломљење стародревне хлебне светиње, ипак сведоче да црна промаја није одувала златну копрену детињства.

Ако је биље потка лирике, онда је детињство њена вечна шара; јер, само онај лиричар који сачува детиње око може да опстане тамо где се множе утваре и изроди.

Детињство је рај свих великих србских песника (сетимо се Шантићеве „Претпразничке вечери” и Ћопићеве „Баште сљезове боје”). Али, пред тим рајем стоји огњени мач херувима - заклањача, страшног анђела историје и сведока трошности наших мисли и мишица. Ипак, рају се може приступати, онако како то описује Бојан Јовић у свом огледу „Претресање куће”:

„Основни мотив поезије Милосава Тешића јесте мотив куће. Као једна од најтемељнијих речи српског језика, кућа је синоним и симбол људског живота; родног огњишта, породице, имовине, рада, завичаја, отаџбине, звезданог јата, гроба, човека уопште. И управо би ту требало тражити најдубље значење онога што зовемо „наивна свест” Тешићевог лирског „Ја” - реч је заправо о тежњи за повратком кући, у јединство са окружењем, како природним тако и друштвеним, жал за неком врстом колективног и појединачног раја, изједначеног са добом детињства у коме је песник био заштићен у окриљу породице и дома препуног биљних мириса.

Нажалост, повратак није могућ. Могуће је само сећање, и певање. Када је реч о претресању куће, ова синтагма је парафраза односно варијација наслова Тешићеве песме „Претрес куће”. Глаголска именица „претресање”, међутим, овде је употребљена не у смислу комунистичког претреса домаћинске куће, о коме се пева у наведеној песми, већ у смислу у коме домаћин претреса кров - кроз растављање целине проверава се исправност појединачних црепова, тиме и целога крова, пажљиво се уклањају оштећени примерци и структура се, обновљена и оспособљена за наредно раздобље, наново склапа. Или,

Тешићевим речима, то је „попуњавање празнина у културној баштини и историјском наслеђу српског народа, насталих идеолошким кидањем моногих битних, везујућих елемената у општесрпској традицији...” „Изузетно ценим”, наставља даље Тешић, „архитекте који кад реновирају неку стару улицу не сруше ниједну зграду здравог темеља и лепе фасаде, а тако уклопе грађевине новог архитектонског израза у постојећи амбијент да се старо и ново складно стопе и засветле модерним сјајем”.<<

Детињство је, дакле сабиралиште свега што нас држи. Оно се „претреса” док год смо живи, и из њега стално извиремо у свет, оспособљени за нове почетке.

Оно што траје

Када Вук Караџић и Филип Вишњић заједно седе у „милогледним кочијама”, и када Вишњићева чеона кост сија „у неону”, и када се Тронуша и Чокешина сусрећу у данима који су прошли (али се стално враћају!), и када њиве и жетве добијају своје сонете - знамо да је Србија спасена, јер је, као светлост незалазну, у своје књиге уводи још један син српског језика - песник Милосав Тешић. Он зна („Кријеш ли лице, Господе?”) да тај језик сада, када је Србија „кућа без црепа” - „себи у грлу застаје” и да, упркос речи „Фрушка” и „лисје” - „нема смирења, починка благог Земљи што гине” („Куда ли течеш, неразум - реко?”) Но, „ипак трепере честице части”: наше непомућене завичајне слике, које „вакросло шуме” („месец са Лима, Авале вали, Венчац, Топола”.)

И, наравно, ту је наша axis mundi, несломљена кичма трајања („Шљива, а српска”). У месу њених плодова су пчеле; од тих плодова и рајски мирише и ракијски (адски) воња. Она се плави као небо над нашим расељеним постојбинама и расејаним умовима. Она је „трудна од зрења” и постаје симбол „доброте којом се прашта”; истовремено, кад њен видик „кљокне”, сруши се и човек који се, са шљиве „пропиње у озарење”, у свемирску експлозију.

Док год има шљиве, биће и човека у Србији; трпети се може док има плода и док предели сведоче чији су.

Да, оно што траје - Хелдерлина се опет сећамо! - утемељују песници. Јер кад крвави вихори историје завитлају људе и догађаје, бацајући их из бездана у бездно, шта се може чути осим „приче коју прича идиот, пуне буке и беса, а без значења”, како је грцао Магбет? Историчари то после умивају, дотежу, сређују - али, шта заиста остаје? Од Јасеновца, неистраженог, из кога су се крици стотина хиљада дизали у небо, шта остаде? Некаква ливада, безазленог изгледа, и камени цвет у виду латиничног слова „У”... Споља гледано: ништа.

Али, захваљујући песницима у Срба, ми знамо да „гласови мртвих то нису мртви гласови” (Иван В. Лалић). И Десанкина „Крвава бајка”, и Лалићево песничко опело за поклане у глинској цркви, и Симовићеве песме о братоубилачком рату и сеоби „доброселице” и Ногов „награило”, онај из „Недреманог ока”, што је у „недоба пошо на покладе”, и „Дружина остала” Ђорђа Сладоја спајају живе и мртве у неразмрсиво клупко сећања. Тешић ово клубе намотава мајсторски, како то уме само бделац над сваким трептајем језика који је памјат - вечни спомен! - човечног у човеку.

Тешић је човечно у човеку бранио саборношћу србског језичког памћења. По речима Славка Стаменића, то је поезија у којој се наслућује дух србског народа, па „отуда у њој и древни анимизам и паганска распусност и хришћанска богобојажљивост и песма о Другом свецу, Партији; отуд у њој топонимија готово целокупног националног простора; те шубара, фес, шешир и фрак; качара, магаза и Römersaal, житно гумно и дунајски рит; и лето и зрење и снијег и вјетар; и реално и заумно; древна бајалица у чију се моћ верује и летристичка игра графемама; и ђерв и гама; и прах од душице и душин нитрат; и као да се између свега овога реченог слути оно Све, неречено.”

Сам Тешић је свој подухват објашњавао као посао који се мора обављати са „стрпљивом ведрином математичара” (Винавер):

„Довести у сазвучје лексику из различитих језичких слојева или стилски различито обојену, односно ускладити термилошки разнородан језички материјал, свакако је деликатан песнички задатак. Свестан сам опасности да се на тај начин озбиљно повредити преосетљиво ткиво песме, те односе међу таквим речима, које је, кад

се изолују из стиховног контекста, тешко довести у ближу везу, пажљиво проверавам, испитујем им значењску носивост, асонантно - алитерацијску усклађеност, анализујем њихове метричке, прозодијске и фонетске способности. Један од начина да се ови проблеми разреше свакако је проналажење повезујућих, измиритељских речи, које међусобно индиферентну лексику могу довести у присан однос. Некад сама атмосфера песме, њен предмет или мотив допуштају да се у непосредном суседству нађу по много чему несродне речи.”

Докле то доводи?

До велике поезије, која је глас свију колико и глас лични. Бојан Јовић нас подсећа:

„Песник је наследио Кућу: традицију, одређену националну културу, историју, митологију: оно што је некада било, оно што јесте и оно што би требало да буде. Нажалост, наслеђено није у добром стању. Тешићево „претресање куће” уско је везано за отклон, преиспитивање, односно за поменути метапоетски ток његове поезије. Лирско „ја” осцилује између идеала, стварности, света песме и коментара и о песми и о свету. Метапоетизми су тако, песник нам саопштава, израз бриге и страха за судбину песме, производ поетског садржаја или његов коментар, понекад одраз емфатичног расположења, кадшто и иронијског става. Јер, песник има дужност према своме роду, али кроз сопствену поезију; дакле, кроз посао песника. Уколико занемари естетску димензију овога посла, подреди лично колективном или пак утоне у патетични жал за прошлим, сретним националним временима, или очајање, односно цинизам, услед безнадежности садашњег стања, он ће, сасвим сигурно, изневерити свој задатак.”

Дубоко смо уверени: Тешић свој задатак није изневерио.

*СЛИКА СРБИЈЕ У ПЕСМИ
„СРБИЈА” ПЕТРА ПАЈИЋА*

Памћење стихова

Памћење стихова и живљење са стиховима није нимало неубичајено у народу који је столећима био начитан без књига, и који је вертикалом своје усмености претрајавао у доба када су чак и свештеници били писмени попут попа Мића из „Горског вијенца” (о тој, „усменој писмености”, више у песми Петра Пајића „Кад су Срби читали ушима”). Свако је од нас понео, из читанки или из неког, узгред добаченог охрабрења или опомене, понеки стих Његошев, Дучићев, Шантићев... Неки живе од Миљковићевих сентенциозности, које доплове до нас из битијних дубина језика... Поезија је имала и историјску улогу: 1912, на ослобођеном Газиместану, пред стројевима у којима је био и четник војводе Вука, Милан Ракић, рецитована је његова песма „На Газиместану” и он је, по сопственом признању по први и једини пут у животу - плакао...

А Доброслав Јевђевић сведочи да је, у периоду њиховог младалачког дружења, Гаврило Принцип страствено, и упорно, понављао:

Ноћас су ме походили мртви,
Нова гробља и векови стари,
Прилазили мени као жртви,
Као боји пролазности ствари.

Дис је, у младом самопроглашеном анархисти, који се определио да живот за слободу размени на Видовдан 1914, пулсирао и крчио путеве ка том (нихилистичком ли?) Видовдану.

Када сам се определио за овакав читалачки сусрет с Пајићевом песмом „Србија”, било је ту унутарње неопходности. Песму сам први пут срео лета 2008, објављену у одломцима у једном политичком недељнику, а поводом хапшења прекодринског Србина: између

осталог, тај је ухапшен и зато што је, будући и сам песник, веровао у патриотске стихове Његоша и иних „ратних хушкача” као у државнотворни програм. Пајићева песма је, у целом том броју посвећена нашем јудинском јаду и каиновском братокољу, била значајнија од свих текстова, интервјуа и коментара. Морао сам да је нађем целу и то одмах. Била је то баш та песма једна од оних које се уче напамет, и носе као неопходан умни пртљаг на путу из долине суза ка Небеском Јерусалиму, попут песама које су Варламу Шаламову помогле да преживи Колиму.

Ја сам био у Србији,
Србија је на робији...

То - то је тај одсудан почетак, после кога је тешко пасти испод оствареног нивоа првог дистиха, и после кога песма није песма, него откривање оне, настасијевићевски речено, муклине у битију, из које проговара Истина ваплоћена у ћутању. Јер, опет по Настасијевићу, истина је само код оних који би, да могу, најрадије ћутали.

О настанку песме

Пајићева песма настајала је дуго; протеривана у кафанску усменост, забрањивана и прећуткивана, она је делила судбину свог народа у доба брозоморе (од које и сад, понекад, ујутру, задрхтимо, кад наш ТВ програм обећа, најскорије ЕУ будућност, као што је некад бунцао о „скоку из царства нужности у царство слободе”). Песник о настајању „Србије” каже („Русија данас”, 5-6/2011.):

„Песму сам почео да пишем давних, шездесетих година прошлог века, једне јесење вечери у аутобусу којим сам се враћао из Аранђеловца у Београд. Гледао сам како киша ромиња на трошне сеоске куће, голе шуме, празна поља. Сами су се у мени изговорили стихови: „Ја сам био у Србији/ Србија је на робији.” Онда сам се подсетио свега и стихови су наставили да се ређају. После доласка у Београд, дошао сам у кафану „Грмеч”, где су седели писци, новинари, уметници, глумци... Изрецитовао сам, за једним столом, почетак песме. Она је одмах упамћена, почели су за столовима да је понављају. Касније сам песму дописивао, а она се усмено изговарана, памтила и

саму себе чувала од заборава. Покушавао сам да је објавим, али ми то двадесет година није пошло за руком. Најспорнији био је стих „Србија је на робији”. То је било време када се комитетлијама кожа јежила при самом помињању Србије. Довољно је било да кажеш да си рођен у Ваљеву или неком другом месту у Србији, па да те прогласе за шовинисту и да одмах постанеш сумњив. Иако та песма говори о српском менталитету, иако је пуна гротескних слика, иако на сатиричан начин говори о нама Србима и нашој погубној историји, те комитетлије су у њој виделе све оно чега у њој нема: србовање, бусање у прса, истицање Српства, понижавање других народа, нарочито народности... И зато су је забрањивали. Песма је прво објављена у додатку ваљевског листа „Напред”, на инсистирање Душана Михајловића, тадашњег председника општине Ваљево, касније министра полиције. У Београду песму је - кап по кап - у наставцима, објављивао Петар Лазић у „Дуги”.

У међувремену је та песма постала моја најпопуларнија песма, а спорни стих, као робијаш пуштен на слободу нашао се и на корицама једне моје књиге, по оном библијском: камен који одбацише постаде чеони.”

Заиста, чеони камен. Камен који носимо испод чела, и у који су, крвавом руком балканске историје, урезани хијероглифи. Кад год бисмо да их прочитамо као пророштва о нашој светлој будућности, из њих потекне крв.

Дуго се Пајић борио за своју песму, и зато му дуго траје. што се лако даје, лако и ишчили. А ово, ово остаје. „Оно што остаје, утемељују Песници”, вели Хелдерлин. Пајић је, очито, Песник.

О једном неспоразуму поводом „Србије”

На скупу посвећеном Пајићевом стваралаштву, у организацији Градске библиотеке у Краљеву, 2010, реших да се представим поређењем двеју верзија „Србије”. Беше славних професорских и критичарских имена, па да и ја кажем „нешто ново” (ab ovo). Ево шта тада изговорих уверен у своју архимедовску хеурисмичност:

„Песму „Србија” срећемо у две верзије: једна је објављена у збирци

„Чисто доба” (СКЗ, Београд, 1990.), а друга у часопису „Повеља” (3/2008). Разлике нису пресудне, али нису ни мале, почев од организације песме. у „Чистом добу” она је нумерисана бројевима од 1 до 7, у складу са семантичким целинама. У „Повељи” те нумерације нема - све је згуснуто, проистиче једно из другог без паузе и без оклевања: оно што је, крајем осамдесетих и почетком деведесетих, било пророчанство, на почетку 21. века се остварило, с библијском неумитношћу. О убрзању и говорењу у једном даху сведочи и нестанак поделе на дистихе у потоњој верзији, као и правописна „дестандардизација” исте: сваки стих почиње великим словом, неке повлаке замењене су запетама (опет убрзано!) као у дистиху: „И гробови небом лете - / пошли Срби да се свете”, који сад гласи: И гробови небом лете, / Пошли Срби да се свете”. Понегде има, на први поглед, ситних, значењских померања, као у стиховима: „Дувар пуко са свих страна, / а у кући - сама нана”, који у другој верзији гласи: Дувар пуко са свих страна, / а у кући сама Нана”. Док у првој верзији још увек постоји кућа, чији је зид пукао, у другој је ту само зид, који ограђује једно угрожено „унутра”. Конкретна (дечија) „нана” (бака) из прве верзије, постаје „Нана”, свеопшта чуварка огњишта пред гашењем. Добила је велико почетно слово, приближила се митској матрици.

Најважнија разлика између песме објављене у „Чистом добу” и оне у „Повељи” јесте уклањање три дистиха који су се у „Чистом добу” налазили под бројем 6; то су следећи редови:

Уместо златних зрна пшенице
посејане су наше Милице,
посејани су Миловани,
сад расту као витки јаблани.
Из земље свете, црне, јесенске,
пламињају ко свеће душе словенске.

Очито, иако лепо, ови стихови су „кочили” апокалиптични ритам песме, који ће се изменити из осмерца једног *dance macabre* у колебљиви, али слоговно шири низ од шест последњих стихова (први

десетерац, други осмерац, трећи десетерац, четврти деветерац, пети и шести десетерац). Уклоњено се такође састојало од колебања - од деветерца до дванаестерца. Оно што је, у односу на целу песму, било помало дисонантно у 6. целини раније верзије јесте појава личних имена („Милован” и „Милица”), иако са немером да се симболички укаже на судбину народа који, уместо пшенице, у земљу сеје своје синове и кћери.

И, за крај, мада не мање важно: док, у првој верзији, под земљом звоне студеничка звона, у новој верзији звона су грачаничка. Њихов бруј слушамо овде и сада, док на Косову и Метохију опет пада црна, бесрбна ноћ. “

Кад сам излагање прочитао, попричам са Песником Пајићем: њему се свидела ова анализа, и тврдња да је верзија из часописа „Повеља” боља од оне из „Чистог доба”. (Иначе, у „Повељи” је писало да је сам Песник Пајић правио избор својих стихова за тај број.) Кад, не лези враже: док је моја интерпретаторска таштина расла у квасцу похвала Песника Пајића, појави се Критичар и упита ме (парафразирам) зашто се упуштам у произвољности, кад је у збирци „Кад су Срби читали ушима” дата она старија, „канонска” верзија „Србије”. И баци ме у бригу. Од тада, до сада, двоумећи се између Похвале Песника и Критике Критичара, у дилеми коме ћу се царству приволети определих се за ово, „соломонско” решење. Па нека пресуди Читалац!

(Иначе, уверен сам да је постојање више верзија „Србије” лепа последица њене дводеценијске усмености.)

О песми самој

Песма се, у књизи „Кад су Срби читали ушима”, састоји од седам целина, које се, свака за себе, баве појединим елементима пропасти уграђеним у наше биће. Све заједно, оне нуде апокалиптичну слику судбине једног народа.

Од прве строфе, у коју улазимо кроз тамничка врата, хвата нас зимна дрхтавица: Срби, у кафани, омиљеном месту својих надгорњавања, свађа, туча и убистава, седе - „што пијани, што поклани” (као да се пијанство изједначава са најстрашнијом врстом

смрти којом се, у нас вековима умирало.) Потпуно избачени из историје, уроњени у ледену „воду од омразе”, у постојање ван координата рационално уређеног света, они су лишени сваког оријентира, (што дознајемо из стихова који говоре о србским главама из којих ничу шуме, мрачне као предљудски свет.) Срби у кафани „седе”; покрај друма „леже” - не крећу се, иако је друм ту, онај средишњи балкански друм - Цариградски. А зашто се не крећу, зашто се не померају? Зато што су им главе пуне магле и муља. Три Мораве на којима Србијица почива у главама њених становника не теку ка бистрини, него ка неуобичајеном и необасјано - необјаснивом: теку ка Хаосу.

Поунутарњене, шуме и реке из прве строфе нашле су се у људима као сведочанство о непроходности и безизлазности њихових подухвата.

Али, зашто је са нама тако?

Песник почиње да тражи узроке у другој строфи. Креће од историје, у којој су Срби увек располућени између вођа који имају различите, често сасвим супротне, визије стварности; и не само супротне, него непомирљиве. У новијој историји наша слуђеност суштински се да осмотрити кроз ликове вођа Првог и Другог устанка. Први вођа Првог устанка, Карађорђе, био је „бич тирјанах”, који је против Турака (што их је Наполеон подржавао) устао храброшћу и подвигом, огњем и мачем; други вођа, Другог устанка, Милош, од оружја је више волео, и радије користио, лукавство и вештину. Када је први вођа покушао да се врати у Србију, и опет дигне мач и запали огањ, други вођа га је немилосрдно убио. И један и други су, на неки крвав, непојаман и неразмрсиво замршен начин били у праву, али су свом народу оставили трајну загонетку; обојици су подигнути споменици а њихов сукоб сваки Србин мора да доживи изнутра. Како? Огњем? Мачем? Мудрошћу? Дража? Недић? Тито? Да ли чувати србске главе или убити једног Немца да би погинуло сто Срба? А тек кад „домаћи издајници” постану ловина дража од окупатора. И, што је најстрашније: „Место где је било клање, / Срби зову Радовање”, као што им је, до скоро, државни празник био седмојулски Каиндан, који се збио 1941. у Белој Цркви.

Трећа строфа је најтамнија - ведро се спушта у црни зденац колективног каинства. Пре петнаестак година срео сам чудака који је потицао из првоборачке партизанске породице. Нежењен, побегао је из Београда да живи у неком селу близу Чачка, слутећи апокалипсу која ће прождерати престоницу. Чувао је овце и таворио, гледајући и слушајући око себе. Рекао ми је, пред храмом Светог Вазнесења Господњег, у Чачку: „Срби су каиновски народ. За туђина би Србин све учинио, а брата је спреман да закоље”.

И заиста: црне и најцрње хронике наших новина, које већ деценију и по као да се такмиче у луциферском умножавању црновести, пуне су чланака о злочинима међу најближим члановима породице, и то свакодневно.

А из којих разлога брат убија брата?

Из ината.

„За инат се Марко потурчио”, каже изрека која је настала на основу чињенице да су се многи заиста турчили да би могли да се свете родбини и комшијама. Кад убије брата, Србин инација се, ипак, ражалости - али, не зато што би да се каје, већ зато што више нема с ким да се бије; руку диже на себе из досаде, из јала, из унутрашње пустоши. Дух Танатоса га изједа изнутра, док га сасвим не прождере. У овој строфи су „секирче” и „штраљка” речи које указују на јефтиноћу човековог живота у Срба, који ни свој, ни туђи дух и дах не цене онда кад су откинути од божанског корена, од Оног Који је Живот сам. „Секирче” и „штраљка” су ругачки разуларене речи; „секирче” је врајји деминутив, шизофрено кикотање - а „штраљка” штрокаво одомаћена, и звук јој „вуче” надоле, као тело обешеног. „Мучни Србин” - прожет сопственом муком и спреман да мучи другог у „секирчету” и „штраљки” среће Минотаура свих својих лавирината.

Прве три строфе су, по преимућству „мушке” - у њима су све сами мушкарци: пијани и поклани у кафани, обезнањени покрај друма, Вођа број Два који коље Вођу број Један и, на крају, синови исте мајке, у убијању и самоубиству. Од треће до шесте строфе суочавамо се са женским елементом: Земљом, Наном чуваркућом и самом Мајком Србијом.

Србска земља је непоорана и непожњевена - нема ко да заоре

плугом и замахне српом. Њено тело, у ораницама, препуштено је пропасти. Смрт, оличена у црним птицама, надзире тле отачаства које се смањује до ишчезнућа. Па ипак, најмрачнија је слика србских гробова који лете небом да би се неком осветили. Ко ме? Не зна се. И та освета, Нико ме и Ничему, ти гробови који висе у празнини (лете, а не померају се), то је оно од чега нас је страх. Мушки елеменат нестао је.

У петој строфи, песник се враћа - а чему би? - Завичају, који је смислом преображен предео из кога потичемо. Зимско је доба - лисица седи на дрвљанику, заборављајући страх од људи. „Србија од храстовине” (светог дрвета), наизглед ушущкана у зимски мир. Али, унутар је дома је потпуно лишено спокоја, јер зид није само напукао - он је пукао са све четири стране света, и огњиште само што се није угасило. Старамајка, чуварка огњишта и предања, остала је сама крај ватре на коју дувају ветрови ништавила. Њој се вапије за спасење - ако пламена нестане, нестаће и племена; тама ће бити потпуна, и вечна. Али, као што у непоораној и непожњевеној Србији има све мање Србије, тако је и ова нада у Нану скоро прах и пепео.

У шестој целини, деца нашег рода, Миловани и Милице, гасе се, као краткотрајни пропламсај наде, а у седмој целини Мајка Србија - Небеска Србија - сва је под земљом, под којом, за њом, звоне грачаничка звона.

Србија је на робији - у подземљу. Њено уранско је њено хтонско. Круг се затворио.

О поруци песме, сасвим старовремски

Многе наше песме, поготову у двадесетом веку, тражиле су изворе трагедије у којој смо се обрели. Од Дисових сумрачних визија, у доба кад је скерлићевски оптимизам наткривао србску будућност, водећи је ка слободи Старе Србије и привидном тријумфу 1918, до Лалићева „Четири канона” у којој Вера, ипак, побеђује, тела на коме се виде многи ожиљци сумње, али тела и даље лепог и непораженог, песници су се суочавали са стравом доба и тла на коме се обретосмо. Она је негде између Диса, потпуно зароњеног у метафизику понора и Лалића,

који се суочава и са историјом свог племена. Пајићева песма се среће са историјом / ту су и Грачаница, и србске вође), али тако што порекло наше несреће тражи у подземљу народног ирационалног, каиновског комплекса. Она је једно велико, и лековито „Чујте, Срби!“ испевано да се памти и наизуст изговара кад год нам се, у причини, или на јави, из историје исцере „секирче“ и „штрањка“.

На љуту рану љута трава, мада је можда, за нашу оболелост већ касно. У Србији сваке године умре 30 хиљада људи више него што их се роди. Под земљом гледамо драга лица, како је Пајић пророковао.

Дописивање песме, данас и овде

Па добро, на каквој је то Србија робији?

Ко нас је бацио у негве?

На несрећу, сами смо себе бацили, а туђини су ту тек да нам помогну да не изађемо из тамнице.

Чему онда песници у оскудно, робијашко, време?

У свом запису „О поезији данас“, Петар Пајић се не мири са чињеницом да поезија изумире, и да песници више нису потребни. Напротив, каже он - време антипоезије, у коме живимо, крећемо се и јесмо, немоћно је пред чињеницом да је „и у овом времену Христос највећи песник“. Као „трагање за речима које су истините“, како каже Пајић, поезија је неуништива, без обзира на „трговце речима“ и невиђену маргинализацију које је песništво снашла. И не само да је неуништива - она је својеврсна „алтернативна медицина“ која нам помаже да излечимо јазве у души, макар запуштене и загнојене. Кад изговорим: „Ја сам био у Србији, / Србија је на робији!“, побеђујем катанац на црвотвочним вратима тамнице, и идем ка светлости Онога Који је, и у нашем времену, Највећи Песник, јер је, на Голготи и устајући из Гроба, изменио смер историје.

А Петру Пајићу хвала за горки расковник ове песме, који нам је, двадесет година га чувајући од идеолошких ала и врана, подарио.

И кад смо под земљом, да смо на Небу.

2010.

КЊИГЕ ОД УТРОБЕ

(Милован Данојлић: Прича о приповедачу
/ Оглед из аутофикције, Издавачки центар

Матице српске, Нови Сад 2009;

Црно испод ноктију/ 1624 епиграма, Плато, Београд, 2009)

На први поглед, две различите, сасвим различите, књиге – прва, о односу приповедача према оцу, сељаку из Рудне Главе, тешком и себи и другима, против кога се син бори, узрастајући и ослобађајући се ауторитета (књига прозе); друга, збирка епиграма о судбини колективној и личној, о Србима и песнику на крају XX века и почетку XXI (књига поезије). Али, разлике су велике само на први поглед. Обе књиге су, у ствари, повезане Аријаднином нити која се пружа од оца до отаџбине, и која синовску оданост писца правда и пред родитељем и пред родом.

Главни јунак „Приче о приповедачу” је син једног незадовољног и несрећног оца. Отац, јединац у мајке, који је младост провео живећи безбрижно, нашао се на удару двоструке невоље: осиромашео је, а око њега настаје нови систем, социјалистички, који, вршећи колективизацију и индустријализацију, сељака препушта лаганом изумирању. Таквом оцу сви су криви; власт пре свега. Али, пошто власти ништа не сме (и не може), свој гнев искаљује на породици, на жени и деци; пре свега на непослушном приповедачу, који је, читајући књиге „пофантазирао”, и сад жели да побегне „у бели свет” (најбељи је њему, дечарцу, јер најближи је, Београд), али не да би постао лекар, адвокат, инжењер, него нешто „будибогснама” (рецимо, песник.) Дечак се диже против оца, и прерастајући батине, постаје жива рана његове немоћи. И један и други немушто настоје да превазиђу неразумеваче; али, тону још дубље у самоћу. „Прича о приповедачу” изграђена је као повест о оцу и сину који, из Рудне Главе, путују у Београд да би продали пољопривредне производе. Дању су на пијаци, а ноћевају код неког земљака, Спасоја Васића, који се у Београду „снашао” – ради као ноћни чувар заборављене предратне фабрике, крај које је начинио (нелегално, наравно), свратиште за сељаке из

свога краја. Покушавајући да одобровољи сина, отац га пушта да мало прошета Београдом. Опијен велеградским сликама, звуцима и мирисима, дечак лута сатима, залази у ноћ, да би га пронашла „народна милиција” и, после ноћења у станици, одвела га до Васићевог свратишта. И онда, опет са пораженим и пониженим оцем, повратак Рудној Глави.

Ако је родитељство биолошка, а очинство духовна категорија (Достојевски је написао „Браћу Карамазове”, управо као сагу о обнови очинства), онда је јасно зашто је „Прича о приповедачу” откидана од утробе. Писана је тешко, с прекидима, с три тачкице у тексту, који се претворио у живо ткиво под склапелом свести. Говорећи о оцу, Данојлић говори о отаџбини, о свим очевима и очевинама завичаја (а отаџбина је проширен завичај). А ти јадни ратари и рабације, који леже у Спасићевом свратишту, права су слика непревазиђене, а можда и несавладиве, немоћи: „Кротка сељачка тупост, безвољно споразумевање утучених створења”. То су они што се хвале како су у војсци имали капетана који их је „волео”, а они му заузврат гланцали ципеле. Препродавац стоке из Лепопоља „лежи са шаком на грудима, као да полаже заклетву: чува новчаник”. По приповедачу, таква наша природност је „рошава и ћошкаста”, „заудара на тек помужено козје млеко, на овчју вуну и зној обојака”. Отац, као и његови, „држи се као да је раван најмудријим и најбогатијим људима на планети, а у кући, једва саставља крај с крајем /.../ И опет му је све до колена: пуца на високо, хици одлећу у празно”.

Па ипак, и такав какав је, приповедачев отац и сељаци из Рудне Главе, имају извесну црту достојанства и људскости која „веје неком непропадљивошћу” (М. Настасијевић). Кад Спасоје Васић, уплашен пред милиционером који малог бегунца враћа из дуге и неподвижене шетње Београдом, прети сину губитника из његовог бившег краја, и каже да би му он показао да му је отац мали „гутач слика и блескова” велеграда, песник и фантазер, себи каже да Васић никад не може бити његов отац. Зашто? Јер је Васић ситна душа, приглупи користољубац, док је отац, са свим својим слабостима, способан да одмахне руком, „урођеним покретом господског сиромаштва својственог гологузим племићима са Балкана”, који се теше мишљу „о општој пролазности

и пропадљивости”, спремни да се одрекну „добити и задовољства да би освојили и нешто мало губитничког спокоја и убоге среће”. Отац приповедачев, „љут као осица којој су растурили гнездо”, „далековид по цену ослепелости за оно што му је пред очима”, „увек за главу виши од оних с којима се дружи и од онога што јесте”, за разлику од Васића, „душе – приземљуше”, је „велик без разлога и важан без доказа, што је највећи облик величине”. На ивици свих ивица, с које се живот види као Шумадија с Рудне Главе, приповедач, који је, трагајући за оцем, лутао лавиринтима аутофикције, дошао је до улаза ни у шта, где се мире „узлети и клонућа”. Ту, на том улазу, он стаје на страну свог пораженог оца, и воли га љубављу, пуном утробног грча, утолико јачом уколико је не може разум објаснити. Као што наши очеви често тако мало личе на Оца Небеског, а наше Отаџбине на небески Јерусалим, тако се и наше отачаствољубље креће између узнесеног виђења архетипске вредности родног и рођеног и бола, љутње, каткад и гађења, што своју датост нисмо преобразили у задатост. Али, наше је наше: сиротињско и убого („То је моја земља: петком у Милановцу, / мука гони сељака, а сељак гони овцу”, рекао би Данојлић), али наше.

Из тог „нашег” израћају епиграми из збирке „Црно испод ноктију”. Јер, „црно испод ноктију” хоће да нам отму само највећи злочинци, највеће дерикоже, најпоноћнији вампири. То „црно испод ноктију” не вреди, можда, ништа, али је ИСПОД НАШИХ НОКТИЈУ, које желе да нам чупају из меса.

И у својим епиграмима Данојлић описује домаће слабости, слабости племена чија елита бунца о изградњи Града Сунца на Месецу (а живи у Ваљеву – као у епиграму „Утописта”), које се до јуче клањало идолу комунизма, а сад идолу Европе, чије „другосрбијанке” се презивају Српчевић, а гнушају се наше „заосталости, глупих обичаја, злих зима” („Госпођица Српчевић”). Каква је то земља? Као у песми „Тајна”, која иронично „чита” Десанку Максимовић: „Србија је тајна / Велика и трајна; / Једино што не крије / Ленчуге и бекрије: / Насред села засели, / Пију по дан васцели.” То јест: „Где свекрва снахи сише крв на памук, / Зет пакости тасту, јетрва заови, / Пристајем да будем миш, коњ, врана и баук, / Било шта, тек да нисам као ви” („Дивота патријархалних односа”). На питање „Зашто су Срби

убражени”, у истоименом епиграму Данојлић вели: „Да не би гледали где су и ко су, / Срби су високо дигле носеве”. И наше памћење је селективно: сећамо се отпора црном Арапину, али заборављамо да је дужа „традиција сарадње са окупатором” („Избирљиво памћење”). Наш данашњи живот, после толико ултиматума и санкција, личи на „приколицу која у пољу / Рђа без рока и ван датума” („Исход санкција”). Вишевековна историја улази у таму бесповратног; у епиграму „На Газиместану” Данојлић лamentsира: „Где сте сад, да видите наше јаде: / Силни оклопници без мане и страха, / Сад кад одбрана Косова спаде / На старог, немоћног Патријарха?” И негдашња „српска Спарта” се расрбила („Бежање од окуженог”), па нам облак, „у виду црног орла, / Са југа цело небо заклања”...

Све у свему: „Лица мрка и строга, / Намрштен је и поп; / Небо празно, и стога / Налик на низак строп”, као у „Старој фотографији са селачке сахране”.

Довде би „другосрбијанци” могли бити задовољни Данојлићем, оштрим у осуди народних мана.

Али, одатле... Одатле не смеју ступити својом ногом (из Ђурине „Отацбине” знамо каквом), јер ће чути Данојлићеве муње и громове. Зато што Данојлић воли Србију: „Србијо, туго мојих дана, / Делимо судбину безизгледну; / Ако ти имаш хиљаду мана, / Ја их имам хиљаду једну, / Ал кад ме капља шљивке накваси / Заволим те такву каква си”. („Избор по сродности”).

„Октобар у завичају” значи: „Све је као увек и одвајкада, / Безнадежно, нежно, Богом просто: / Цео дан ситна киша пада / и живи се тридесет одсто”. То је, међутим, завичај, који се не може мрзети.

Данојлић је стари реакционар, који реагује на надражаје и не верује у напредак (јер у њему, као у епиграму „Зашто се опирем напретку” „живи прапредак / који не љуби светски напредак”). Иако Сорош препоручује да се том „прапретку” заврне шија, па да се крене напред с другим олошем, Данојлић не верује у срећу коју за човечанство смишљају милијардери крај својих базена. НАТО уранијумски усрећитељи неће нас натерати да им поверујемо. Срби знају да су глобалисти „оне сподобе / Које би сав глобус да ОГЛОБЕ.” Ми знамо да „сваки народ има своја начела, / Свака епоха има свој стил: / Срби

цркву Светих Арханђела, / А Јенкији базу Bondsteel”. И знају да кажу својим новим потурицама (које су сад „ПОАМЕРИЦЕ”): „Свако у прошлости има своју основу јаку, / Свако је веран својој вили, / Ја и сад јатакујем Старини Новаку, / а ви бисте га Турцима пријавили”; и да Европи, претвореној у фекалије (као у епиграму „Нешто за уз гусле”) поруче: „Ти ухвати лажног Радована, / Онај прави крије се у мени”. И да Џозефу Бајдену, великом везиру Хусеина Барака Обама, Бајдену који је говорио да све Србе треба сместити у логор, одбруси: „Пристајем да будем логораш: / Мој положај је мање сраман / Од твога пријатељу, који мораш / Постати нови Адолф Ајхман.”

Какви смо да смо, нисмо синови оног Спасоја Васића, ситнодушника која се клања милиционеру и гледа „како да се снађе”. Свађамо се са својим очевима, свађамо се са отаџбином, али волимо и оца и отаџбину, болном љубављу, љубављу од које боли дроб, али и љубављу која нам дроб чисти од ниских нагона и уздиже нас изнад философије „у се, на се и пода се”.

Како каже Данојлић („Низбрдо и узбрдо”) та љубав може бити резигнирана, али увек значи повратак: „Низбрдо јурнух, с нестрпљењем / Напустих детињство и родни дом, / А сад се истом стазом пењем / Узбрдо, отежао, стар и тром.”

Дукат нам може остати у устима чак и ако загриземо „ледени ветар” („Алхемичарска”); јер, „крв није вода” а народ је заједница покојних, живих и нерођених! Ледени ветрови Балкана, сублимирани у песму и причу, у које смо се одевали као у топле кожухе, нису нас одували одавде. И неће, тврди Данојлић, који је срео Тајну Очинства.

То што је за „Причу о приповедачу” добио награду „Матијевић” само је чињеница вредна успутног помена: писање утробне поезије и прозе највећа је награда и највећа казна, у исти мах.

ПЕСМА ОД ПОЧЕТКА И ПОТОЊА ВРЕМЕНА

(Драган Хамовић, Песма од почетка,
Агора, Зрењанин, 2009.)

Издаз из Лавиринта?

Живимо у чудној мешавини лавиринта (по коме су исписани клозетски графити медијске кретенизације) и ђубришта (на коме се обавља транзициона распродаја истрошених душа). Шејкински говорећи: „Дош'о Групулекс по своје!” Кад се у том лавиринту - ђубришту појави нека нова књига, прво питање је: „Чему?” Вреди ли сећи дрвеће да бисмо, на хартији опет гледали таштину нечијих „речи, речи, речи”? На такво питање покушавамо да одговоримо, држећи у руци нову књигу песника и књижевног критичара Драгана Хамовића (поезија: „Матична књига”; критика: „Ствари овдашње”, „Последње и прво”, „Лето и цитати”, итд.) Књига се зове „Песма од почетка”.

Од самог наслова, богатог значењима („Песма од почетка” указује како на свекосмичко АРХЕ, јер је, по Његошу, и Бог Песник, „творителном зањат поезијом”, тако и на „разабирање у плетиву” стиха, читање песме „ред по ред”) до теза завршне „Белешке о књизи”, присуствујемо посвећеничком трагању за златном нити Предања без које не можемо изаћи из посткултурног лавиринта - ђубришта наших дана. Сачињена од „врло личних” записа о поезији и стваралачком процесу, аутопоетичних исказа и поузданих оцена туђих - а својих - стихова и подухвата, „Песма од почетка” нам враћа поверење у есејистику као начин да се, по Иви Андрићу, пише реченицом у којој је „речима тесно, а мислима пространо”.

У „Претходном слову”, уводном у своју збирку огледа и записа, Хамовић је објавио беседу пред бистом песника Диса, одржану у Чачку, маја 2008. У програмском маниру, аутор нас подсећа на немогућност „глобалистичке поезије”, јер је песник одређен својим „падом” у матерњи језик и орфејским „силаском низ прошлост и сећање”. На крају крајева, Одисеј лута само зато да би се вратио жени и сину. У завршници књиге, под насловом „Понешто лично”, Хамовић

истиче да он посао критичара не одваја од откривачке радости читаоца, а камоли од стваралачког нагона песника. И једно, и друго, и треће зачиње се у детињству (које Василије Розанов назива „метафизичким добом човека”). Сећајући се како му је, као радозналом дечарцу, отац успут добавивао стихове народне епике, Његоша (оне из „Посвете” у „Лучи микрокозми”), Шантића или Мажуранића, Драган Хамовић, беседећи приликом примања награде „Бранко Ћопић”, закључује: „Полазећи од сопственога оца, морао сам доспети до отачког прволика, оца свих отаца”. И зато у „Напору који слади”, замишљеном да буде обраћање писцу - почетнику, Хамовић има искуствено право да каже да се „у књигу књижевно живих” не може уписати само са „уверењима испослованим на страни” и да „туђи печати, без матичног, правоснажног, ту не вреде много”. Како рече Александар Блок: „Рођени у доба најмртвије / путеве своје не памте ништа. / Ми, деца страшних дана Русије, / зар заборавити можемо ишта?”

Рођен у страшно доба Србије, у срезу жичком, Хамовић није заборавио.

Песници

Највећи део књиге „Песма од почетка” нашао се под насловом „Песници”. Поете се, од Дучића, преко Попе и Павловића, до Јагличића у овим огледима огледају и препознају један у другом, дозивају се и свиткају у мраку, носећи небо нашег језика под својим непцем. Хамовић о њима пише поуздано и јасно. У Дучићевој предсмртној „Лирици” уочава далеки, али стварни и снажни, одјек апофатичког символизма ареопагитске православне традиције. Близкост нам Шантићеве поезије, сматра овај есејиста, извире, између осталог, и из чињеница да је бард из Херцеговине „оличење нашег општег идеалног претка”, чија је социјална осетљивост суштински хришћанског порекла. Миодраг Павловић, обављајући „неке одсудне послове” за модерну српску културу, није престао да путује ни ка молитвености као врху „свог гонетања и певања” (исто као што је Васко Попа, поред објављених „Од злата јабуке”, „Поноћног сунца” и

„Урнебесника”, био припремио и антологију србске средњовековне књижевности, „Јутро мислено”, која је због режимских притисака оног „златног доба” и Попиног умора од борбе против цензуре, изашла скоро две деценије после песникове смрти.) Хамовић је суверено у праву и кад запажа да се Раичковић својим сонетима приближава малармеовској „белој тишини”; да су Јован Христић и Иван В. Лалић, пријатељи и исписници, својеврсни песнички антиподи, јер се Христић опредељује за Александрију као „прадомовину” постмодернистичке иронијске дистанце, а Лалић за Византију као „метафору за свест о пореклу”; да Бећковићева поезија хода на жици разапетој између језика као „смислотворне и светотварне силе” и језика као метастезираног „саборишта разградње сваког смисла”.

Под светлошћу Хамовићевог читања, каткад рефлекторски продорног, а каткад воштанички трептавог, нашле су се и збирке Рајка Петрова Нога („Јечам и калопер” и „Не тикај у ме”), које оживљавају „помало запостављену културноисторијску географију прекодринског простора” и књига Милослава Тешића „Дар и коб” (наставак обнављања битијне чаролије риме и статуса песника као митског ткача). Хамовић уверљиво доказује и духовну сродност између Новице Тадића и Момчила Настасијевића, који, сагледавајући урбаност као ругобност (град је разград), јововски подижу очи ка висинама Вишњег. „Песма од почетка” види и Даринку Јеврић, узнету у људски и песнички подвиг остајања у Приштини после 1999, у туђинској води од омразе окупану. Злата Коцић зна да све што пише треба да слави „Оца поезије”. Братислав Р. Милановић је, по Хамовићу, „есхатолошки оптимиста”, док Ђорђо Сладоје, као лиричар, преиспитује епику из перспективе наших, дакле потоњих, времена. Језик који не описује, него јесте, у поезији Николе Вујичића, и језик који се, после искуства авангардног бескућништва, враћа завичајној лексици у делу Ивана Негришорца, као и језик неоромантичара јакшићевских снага и слабости, Владимира Јагличића - све су то, по Хамовићу пројаве снаге митски древног, али и као сунце свежег, србског језика, коме песници као заточници служе.

*Велика јектенија србске поезије
или „Шта ће с нама бити до пошљетка”?*

Једном су питали Нечајева (по коме је Достојевски градио лик Петра Верховенског у „Злим дусима”), шта треба учинити са царском породицом кад победи револуција. Он је понудио једноставно решење: „Треба побити целу велику јектенију” (део богослужења у коме је помињан царски дом по хијерархијском поретку, од цара до његових сродника.) То је 1918. године, када се Достојевсково пророчанство из „Злих духова” испунило, углавном и учињено. Али, посао, ни у Русији, ни у свету, није био сасвим завршен. Остало је још много неубијеног; и у Русији, и у свету. Зато се „нихилин”, отров који је Ниче видео у венама својих савременика, разлио посвуда, а једна од главних мета његовог нагризајућег дејства постала је култура.

Хамовићева „Песма од почетка” је својеврсна „велика јектенија” савремене србске поезије. Зато је сасвим логично да он, у њеном одељку под насловом „Последњи дани”, устане у одбрану те „јектеније” од идеолошких револвераша, домаћих нихилиста, обучених у „грађанско-другосрбијанско” маскирно одело.

О чему је, заправо, реч?

У доба титоистичког режима, сва вредна дела србске традиције, од народне преко средњовековне књижевности и Његоша, до Дучића и Црњанског имали су своје неодоузимаљиво место у пантеону лектире. Апаратчици су се мрштили на пројаве „србског национализма”, писане су отровне књиге које све поричу (попут извикане Константиновићеве „Философије паланке”), али трајне вредности су биле присутне од основне школе до Универзитета. И даље, и дубље. На оно старо наслањало се ново, и вредно: довољно је сетити се Павловићеве „Антологије” или Попиног труда око повратка Момчила Настасијевића, па и средњовековног „Србљака”, у видокруг послератне читалачке пажње. У титоизму се, дакле, обављало претумачивање, али не и потпуно порицање аксиолошке лествице домаће књижевности. А онда су дошли „другосрбијанци”, и решили да као „сенилни варвари” (Ж. Бодријар), са брода савремености баце све: од Светог Саве, преко Његоша и Дучића, до Ивана В. Лалића и

наших савременика. Док је титоизам на свој начин ЧИТАО (превиђајући идеолошки „опасна” места), „другосрбијанство” ПРЕЦРТАВА све што мирише на наше. То значи - прецртавају све, осим лумпен - литературе какву пишу наши клозетографи, извикани псовачи лажних самиздата.

То је тема „Последњих дана” у „Песми од почетка”. Она почиње сећањем на једног од највећих наших тумача књижевности и културе, Новицу Петковића (иначе Хамовићевог професора) и указивањем на Љубомира Симовића као наследника традиције Стеријиног „антиродољубачког” родољубља. Наставља се, пак, „Даром и мером”, у којој Хамовић, одговарајући на анкету „Нове Зоре”, упозорава да се, баш зато што се „другосрбијанцима” одговара млако и површно, њихов „пир наставља, још раскалашније и безочније”. Медији су у рукама разних типова из потпалубља свести и савести, који врше своје интелектуалне потребе не само у маргиналним културним додацима, попут „Бетона”, него и у „Политици”, и који траже „смрт Светосавља да би човек могао да живи”. Они се повремено рекламно шврћкају Приштином, у којој је песникиња Даринка Јеврић пет година живела у стану заточена, јер је на улици могла бити убијена. Они Хамовића називају „завичајном камом у критици”, ничим то не образлажући... Док се, како Хамовић показује у огледу „Молитва и последњи дани”, наши најбољи песници враћају молитвеним формама (попут канона) и метафизичким импулсима (јер је реч о поставангардном „пресабирању након силног налета разградње и негације”), дотле траје „тотални напад (из главнине медијских али и са осетљивих институционалних места) на српску националну културу и на њене православне темеље”. Није то за шалу. Јер писац „Песме од почетка”, старином Херцеговац, зна шта следи, и одговорно нам то каже: „Готово да све наличи на ону негдашњу ситуацију, када је толики наш свет, у Херцеговини и другде, допао јама без икаквог отпора, јер до судњег часа није могао појмити кривицу због које би смрћу, још онаквом, био почашћен”. Зато је „Песма од почетка” и својеврсни „ратни дневник” онога што је Слободан Антонић назвао „културним ратом у Србији”. Он је настао „усред овог рата који сећање брише” (М. Павловић: „Научите пјесан”), а водио га је човек који се у боју

нашао по сили околности што су све нас лишиле права на мирно, малограђанско (у најлепшем смислу те речи) постојање. Хамовић је перо претворио у мач чим је схватио да другосрбијанци хоће да стрељају целу велику јектенију Србске Поезије.

Но, он није безнадежник. Напротив! Како Руси кажу, макар један на бојном пољу - ратник је. А славни руски медијевиста Димитрије Лихачов, кога Хамовић наводи у име свих нас, видео је своју отаџбину кадру да се, из гусенице, претвори у лептира, због чега је веровао да ће се из транзиционе апокалипсе Трећег Рима поново родити нова култура, повезана с оном неуништивом, древном, јер је „она у нашим књигама, у нашој литератури, у нашој поезији”.

Ту наду, с Лихачовим и Хамовићем, гајимо и ми. Гајимо је под мутном светлошћу Сунца које се каткад промоли изнад облака пуних црне кише.

2009.

СМРТ У УТОПИЈИ

СМРТ У УТОПИЈИ

или

О БОРБУ БАЛАШЕВИЋУ И ЈУГОНОСТАЛГИЈИ

Човек је склон утопизму.

Тако би желео да двосмисленост историје буде превладана једним другим и срећним животом. Поподневном дремком после доброг ручка.

Или „вечним миром” о коме је говорио Емануел Кант.

Или „крајем историје”, о коме је говорио Френсис Фукујама...

Било чиме... Само да буде тихо, мирно, опуштено...

Да се скочи „из царства нужности у царство слободе”. По могућству, лежећи на каучу.

Тако, некад, дође и мени.

Онда, рецимо, нешто читам.

Читам Ђорђе Балашевића, „Додир свиле”.

Својевремено сам хтео да пишем о његовој поезији. Рекоше ми: „Немој! Шта сад хоћеш, да критикујеш још и Балашевића?”

Пусти човека на миру! Пљувао си рокере и хеви-металце, а сад хоћеш да пљујеш Балашевића...”

А ја нисам хтео то.

Ја сам хтео да анализирам поезију овог лиричара, једног од последњих песника наше романтичарске поезије. Јер, Ђорђе је лирски песник. А ширина треперења на граници између битија и ништавила између: „Ал' је леп овај свет” и „Болна лежи, а нас вара нада”, између „Ђулића” и „Ђулића увелака”.

Ми нисмо имали песника који доследно опева обичног човека, најобичнијег, оног нашег свакодневног комшију, врата до врата, из чијег дворишта мирише паприка и по томе се зна да је јесен, нисмо имали таквог песника док се није појавио Ђорђе Балашевић. Он је, уз гитару, ушао у душу малог човека, који се сећа као се „некад добро јело”, али који је способан и да баци све, ако није срео праву љубав

(као у песми о Васи Ладачком). Толико добрих, тачних описа свега што се дешава малом човеку („а у војсци сам стекао друга до гроба, / и хроничну упалу зглоба”; „ушао сам на прстима, мати беше већ будна и брзо се прекрстила”; „један Д мол ме развали / неки би то тугом назвали, / није туга, шта је туга за Д мол”)... Толико жеље да се живи нормалним животом („Само да рата не буде...”), да све буде мирно као у „Вировитици”, да се избегну и Амери и Совјети... Толико сећања на прву љубав, стрипове испод клупе... Читав један свет који нестаје у доба клонираних мафијаша и силиконизираних спонзоруша. Права Војводина, она грађанска, крофнаста и пуфнаста, из „Поп Ћирице и поп Спирице”... Југославија, које више нема... Од Триглава до Ђевђелије, у којој су на стотине хиљада тих обичних људи долазили на концерте Ђорђа Балашевића, и гледали купање лепе протине кћери и сретали фаталну жену у „Црном лабуду”, дрхтурили на киши „Словенске”. Да, сви смо били Јужни Словени, који пију и слине заједно, на исти, сентиментални начин; имао сам друга Џенана из Травника, муслимана - песника, који је пио као смук и поклатио ми „Травничку хронику” - наш човек, наш... А сад? Где је Адиса из Мостара? Томаж Бранко из Марибора? Мислав из Загреба? Примож из Крања? Симон са Косова? Сњежана из Слуња? Вишња из Карловца? Платиће ми Европска унија: она је себе градила, разграђујући ту несрећну СФРЈ, иако је СФРЈ, таква каква је била (а била је на вулкану безбројних лажи) ипак била интегрисана више, и економски и културно, но што ће Европска унија икад бити... Првих двадесет година живота провео сам читајући „Алана Форда” у преводу Ненада Бриксија („биједни остаче свог несретног оца”, обраћају се тамо Боб Року, и „Sir Oliver” и мени заувек остаје „Sir Oliver”), „Стрип арт” из Сарајева, „Полет” и „Форум” из Загреба... Знао сам ко је Павао Павличић, и ко је Ивица Видовић, и ко је Мустафа Надаревић, и Фабијан Шоваговић... Звонко Лепетић је био прави, рођени брат Бати Стојковићу у „Балканском шпијуну”. Још се сећам Неле Ержишник (мада ми је Чкаља био смешнији) и Саше Залепугина који води „Недељно поподне” из загребачког студија, и Оливера Млакара у „Квискотечи”... Старог моста у Мостару, и Сарајева у магли... И Пуле, у коју смо летели авионом на екскурзију... И Охрида где смо такође били на екскурзији, па ми је лепота овог

града остала заувек у души, јер сам тамо срео мистично срце Балкана... Зар ми доктор Росман у Карловцу није редовно давао упуте за Војну болницу у Загребу (тобож, да контролишем вид) а знао је да због наочара не идем, него да цуњам по загребачким књижарама? Зар Миславова мајка није спремила тарту за мој рођендан, и зар ми његов отац није поклонио књигу о ренесансној философији тим поводом? Зар нисам с Миславом ишао у Војну болницу само да бих добио потврду, а онда ми је он давао цивилку свог оца, па смо излазили у шетње по Загребу? Нису ли ми били симпатични Сершен и Хочевар? А командир вода, Адро Шербовић, муслиман из Црне Горе? А господствени Хрват, комадант касарне, Рудолф Брлечић, с којим сам попио последње пиће, већ пресвучен у цивила, по одласку из касарне „Петрова гора” у Карловцу?

Дајте, молим вас!

Теофил Панчић већи југоносталгичар од мене?

Тешко, сине! (Израз из војске.)

Све се, на крају сводило на Босну. СФРЈ се некако сажимала у Босни, и људи из истог краја у касарни су један другог звали „Земо”, као да су сви из Босне...

Отишао сам предалеко. Крив је Балашевић, са својим описом концерта у сарајевској Скендерији, после седам година. Дакле, тај Балашевић, чије девојке имају чардаш ноге и косе пуне полена, који носи чизме скиталке и кога је тешко волети, који је препевао Дунав (препливао?), Балашевић, свестан сакралне мисије кловна (данас, у доба виртуалне стварности и „Великог брата”, циркус ми постаје узвишен као античка трагедија), Балашевић, који је, као дечко у двадесетим годинама живота, умео да отпева „Мој деда већ дуго оре небеске њиве”... Да, песник обичног човека, намћор у његово име, који не воле никог осим ње, а и то што је тако много воле - не воле, песник комшилука, пристојног „Добар дан” сусетки у пролазу, песник дечјих фудбалских утакмица у слепој улици, момчић који је читао „Тома Сојера” и хтео да бежи (а данашња деца, основци, - жале се на ту књигу да им је неразумљива, и хоће да је избаце из лектире; у међувремену, нека од њих, на мобилним телефонима снимају порно-филмове, у којима глуме њихови другови и другарице)... Ђорђе

Балашевић, који је умео да испева песме о свим правим љубавима које су тужне, да направи модерну басну („Блуз мутне воде”)... Балашевић, који је, као и многи други обични људи бивше СФРЈ, веровао да је Броз цемент те идиле обичног човека, подигнутог из балканског блата у сан о светској политици мира и несврставања... И који је певао о Брозу, па то, касније, и објашњавао... Овако, или онако, али није крио, као Радомир Константиновић, писац „Филозофије паланке”, који је 1980. Тита поредио са Де Брољијем и Ајнштајном.

Да, сви се сећамо тога, са сетом. И сви волимо мирис јесени из комшијског дворишта у коме се пече паприка... И сви имамо градове у којима смо служили војску... Сета је од сећања...

Али...

Али, смрт...

Као и сваки човек у чије име је певао, Ђорђе Балашевић нема одговор на питање смрти. Он је уоквирује у лепе слике, ставља сребрне рамове патиниране шаптавом поруком... Но, то није никаква утеха. За њега и његову публику Бог је далек, и меша се тек као неодређена судбина у земаљски поредак... Као оно: „Има Нешто!” Као: „Помолићу се пред испит да положим!”; „Упалићу свећу деди!”; „Идем на „поноћку” у лепо, стари новосадски храм и од мене доста за ову годину!” А у свој тој лирици често промакне ђаво, представљен као стара лола, која помаже, мало са стране, мало „илегално, али помаже (Ђорђе Балашевић: „Није ово sweet baby dream, глупи evergreen / (нема љутње, Синатра!), / то смо смислили враг и ја, / то је магија - за још један леп сан...”)

И обичан човек је задовољан: далеки, добри, „дедица Бог” и неваљали, али полетни, враг, који ускочи да се умеша кад треба, и да подсети да „Деда” на небу и није баш тако праведан како нам се чини (ево шта каже тај кад је човеку тешко: „Бог је каткад прави шерет, / на стрмини дода терет / и потура недохватно да се дохвати... / Бог је добар... Како коме... / боље не питај о томе...

Ућутаћу... Или ћу опсовати” у песми „Последња невеста”).

Да, сви бисмо волели миран и тих живот. Али, иза тог мира и тишине зјапе провалије зла и небитија, и ђаво као лав ричући хода гледајући кога да прождере... Југоносталгија за добрим комшилуком,

мир Титославије... А испод свега се спремао ужас рата...

Само нека повремена језа је то наговештавала...

Нека спомен - плоча у Карловцу, у коме сам војску служио, говорила је, да је ту био усташки затвор...

Мермерно „У” латиницом на поду команде стана „Петрове Горе” које су невешто прерадили, додајући му две пушке и петокраку звезду...

Посета Јасеновцу...

„Окупација Дубровника у 26 слика” (претварање тихе, грађанске идиле у покољ)...

Некакав „Хрватски дом”, опет у Карловцу, у који војсци није било дозвољено да иде...

И ти, обични слушаоци балада који су се, 1991-1995, претварали из др Цекила у мистер Хајда, на ратиштима...

Без обзира шта су пре тога слушали...

Зато ми је страشان филм „Лепа села лепо горе” Срђана Драгојевића који је, касније, решио да се прода. (Колико пута ми се учини да у неком излогу видим оглас „Продајте се!” и да бацим поглед на фирму на којој пише „Дисконт бића”.)

У том филму најстрашнија је песма „Индекса”, са свим сентиментализмом за који су Даворин и другари (оно Сарајево, из песама Кемала Монтена) били способни. Крв која је легла између дојучерашњих најбољих другова само зато што су рођени у другој вери...

Само зато?

То евроунијати кажу „Само зато”. Није то „само”. То је много јако, ужасно јако. Најгоре усташе нису били ни чакавци, ни кајкавци, него западни Херцеговци, до XVIII - XIX века православци, који су примили „царску веру” да презиме, добивши пшеницу од Ватикана, па после нису могли да се врате. Анте Павелић, Артуковић, Љубо Милош, Макс Лубурић, Филиповић-Мајсторовић...

Какве то везе има с Балашевићем?

На први поглед, никакве.

И мени је жао што то помињем у свом „југоносталгичном” тексту, ја који сам растао на „Алану Форду”, „Стрип арту” и Оливеру Млакару...

Али, шта ћеш да поменеш?

Наш живот је кратак, и само га сусрет са Личношћу Која је Истина и Победник над смрћу, тој рупи кроз коју у комшијско двориште куља ништавило, може да му да смисла. „Дедица Бог” на небу је немоћан; он је само склеротични „први покретач” деиста. А враг не пише успаванке: он убија, режи, дави, баца у бездане јаме... Тихи и ћутљиви комшија у Пазови коље свог комшију и његовог сестрића, а сусед из Јабуковца убија деветоро... Мирне улице, попут Цвијићеве из Ђолетових песама, претварају се у ратишта с барикадама... Ученици друге вере силују учитељицу...

Ужас!

Зар се не може тихо и мирно поживети у свом свету говорећи „Добар дан” комшији и пијући кафу с комшиницом?

Зар се не може одбранили своја тиха, скромна, брачна срећа, своја Дулсинеја од Тобоза, свој лонац у коме се крчка сарма, своје шненокле?

Зар песме Ђорђа Балашевића не могу да буду највиша метафизика?

Тако бих волео да могу.

Тако бих волео да поновим с Мићом Данојлићем ону његову жељу да отпутујем до Жагубице и „проводим лета вечита / с књигама које нико не чита”...

Али, то не може.

Свет је погођен смрћу.

Свет је пун бола.

Свет је овај тиран тиранину, а камоли добром комшилуку.

И само Он, Бог Који је постао Човек да би Га, невиног, заклали као Жртвено Јагње и да би Он, Свесилни, сишао у царство смрти и смрт победио, само Он може да нас ослободи...

А ми то чисто нећемо.

Живели бисмо подаље од Њега. Нека Њега тамо па ћемо доћи на Божић, славу, евентуално Васкрс. Упалићемо свећу. Даћемо парицу. Али, да нас остави на миру, у нашој кућици и баштици, с комшијама...

Али, Он јасно каже: „Око вас је пожар, пожар греха и смрти! Ускоро ће захватити и сламнати кров ваше кућице! Само Моја Крв може тај пожар угасити! Похитајте, док није касно!”

Ко Га чује?

Напољу пада снег, и све је тихо.

Гости ће можда доћи. Сутра...

Она спава на твом рамену. У другој соби - деца...

Ко мисли о пожару?

О Крви која га гаси?

Ђорђе Балашевић је песник. Не, Песник чак. Песник једног пристојног, али малог света који нестаје у апокалиптичним убрзањима краја великог света. Његов „Slow motion” више не може да заустави бујицу времена која нас плави, рушећи све традиционалне вредности који је Балашевић опевао.

Комшилука више нема.

Бракови се разводе.

Ближњи изненада луде и постају убице.

Директори самоуправних шећерана одавно су купили Војводину.

Геда није био једини. Распоређени су правилно, у све партије и оне у опозицији и оне на власти. Сви су они помало Геда.

Европа није исто што и Европска унија.

Мој командант касарне Рудолф Брлечић погинуо је као заповедник „Зенги” у Карловцу 1991.

У Сарајеву жене носе шалваре, зарове и фереце.

Томпсон у Загребу пева о „црнцима” Јуре Францетића.

На Косову је багрење одаво поломљено, а многа србска гробља преорана.

За то није крив Балашевић. Нисам га кудио, да знате, ви, који сте ме упозоравали.

Ђорђе Балашевић је лиричар који је хтео да заустави време.

Али, време је подивљало, и, како рече Хамлет, „искочило из зглоба”...

Буди нас Онај Чија Крв гаси пожаре смрти.

Хоћемо ли се пренути из наших снова и наших песама док не буде касно?

2008.

РАШО Песни Че!
(*Раша Попов: Спев о Транзицији,*
Тиски цвет, Нови Сад, 2009)

Раша Попов је, попут Бранка Коцкице, Миње Суботе, Драгана Лаковића, Миће Татића и Миће Томића, скоро митолошки лик многог детињства наших земљака. По струци професор књижевности, свима је знан као „Раша Проналазач” из „Фора и фазона”, и углавном га доживљавају као доброћудног, расејаног научника, који заиста, али заиста, све зна, и који, својом банаћанском добротом, бди над нашим сновима и детињским треперењима.

Али, Раша Попов није само то. Раша Попов, Дечји Песник, је тек једно лице овог необичног Јануса лепше стране наших медија. Друго његово лице је лице смелог сатиричара и искреног постоборца за правду - социјалну правду, дакако. Он се сатиром која сатире лажи и привиде бавио деценијама да би ове, 2009. године објавио дело које, по оштрини и друштвеној ангажованости, наши млађани салонски антиглобалисти и анархисти могу само да сањају. Реч је о Рашином „Спеву о Транзицији”, гласу дигнутом у одбрану „понижених и увређених” са простора који су се нашли под маљем неолиберализма (читај: бога Мамона, маскираног у причу о „отвореном друштву” и тријумфу „глобалне демократије”).

Да, Раша Попов, чувар детињих осмеха, устао је, речју против Звери, да брани права деце и њихових родитеља од лажљиваца и насилника „слободног тржишта”. У земљи, у којој ће број запослених ускоро бити једнак броју пензионера, појавио се песнички Че и рекао: „No pasaran!” Дело је, под насловом „Епика XXI века”, настајало од августа до новембра 2007, и илустровано гротескним фотографијама Александра Келића, професора Фотографије на Факултету за дизајн (слике два старца и једне старице на неком уклетом војвођанском салашу, људи претворених у живе карикатуре људског, складна су допуна песника Гневног Раше.)

Пишући предговор за „Спев о Транзицији”, Славко Матић уочава да је Раша Попов описао главне особине транзиције: „безличје и

подређеност/.../ профиту и моћи”. Песник, нудећи „армагедонско катаклизмично апокалиптичну” поезију као „бруцош бунтовник”, „млади анархиста”, који је до краја довео критику система, причајући „против државе, капитализма, полиције, рата, војске...” И још: „Инсистирајући на томе да своје језиве слике римује, Попов уводи дозу спрдње и утиска да песник није у потпуности учесник реалног хорора који казује”. Брехтовска задршка, зар не?

А сада да прелистамо спев. У певању „Нови поредак / Највиши стадиј пљачке”, Раша Гневни диже глас против оних који су „давно одбацили Монроову доктрину” и који ће нас „везати отровним жичаним ужадима / Нахраниће нас гершлом од које се надима”. Та КАНЦЕР - ЗЕМЉА, по Песнику, открива да је „капитализам стадиј највишег криминала”. Описује он и „тајкуне ајкулске” због којих пропадају ситни трговци, и маше песницом: „Због вас је село своју идилу изгубило / Хиљаде трговаца малих с вас се убило”. У „Смрти васионе” са ТВ-а нас облизује „језик црн од нафте”, који најављује општу пропаст. Раша Борац у песми „Елита / Бедници и профит”, констатује: „Неодговорна влада мрзи незапослене / Чиновнике прикрива корумпиране лене/.../ У Србији ко живи добро глас новца слуша / Сиромаштва се грози и оскудице гнуша/.../ Кришке хлеба све тање ко флиспапир танке/ на све стране изникле су иностране банке”. У „Ефекту смрти / Крају кроткости” милитаристи би „најлепше градове бомбама да разнесу / У надземаљској варки у побеснелом плесу”, док у „Владарским кочијама” „чедо либерализма и миљеник слободин” мора да има нови укус за аутомобиле, укус „са дна пакла”, јер на тим колима су битни „црна каросерија непробојна black-стакла”. У њима је „бордура свих тканина чипкана” и у њима ће „свака девојка бити пипкана”.

Раша Виделац у песми „Тровање / Дворци за вишу касту” види скоро доба у коме ће обични људи бити лишени питке воде (пошто „чиста је вода пиће за кристалне дворе / а ти робе уздај се у пиће за творове”). Пророчка слика будућности изгледа и овако: „У недоглед ће се кал затровани пружати / По њему ће се парије болне каљужати / Биће им дозвољено да науче пет слова / а уведена биће општа цензура снова”.

Уосталом, Митеранов саветник, интимус Роштилда и дугогодишњи челник Европске банке за обнову и развој, Жак Атали, овако је видео скоре дане човечанства, још пре четири деценије: „Поредак, заснован на сили, биће замењен поретком заснованим на новцу... Новчани поредак постаће универзалан. Од Сантјага до Пекинга, од Јоханесбурга до Москве сви економски системи клањаће се пред олтаром тржишта. Никад свет није био у таквом ропству које диктира новац... Победници те нове ере биће градитељи, а у њиховим рукама ће се наћи и власт и финансијска моћ”. Људи ће бити „нови номади”, који су, по Аталију, „изгубили традиционалну везаност за земљу, заједницу, породицу”, чије ће најважније право бити право да продају и купују. Читав свет ће бити под електронским надзором. Атали вели: „Основа технологије будућности је микрочип, који ће бити уграђен у све предмете, који ће постати нешто попут продужетка наших чулних органа, функција нашег организма”. Средство везе (а самим тим и надзора) постаће свеприсутно: „Човек нигде неће моћи да се сакрије... Први пут ће човек бити без адресе... Да би се идентификовао номад будућности, биће довољно да се наведе или његов број или његово име”.

Атали јасно каже: „У будућем светском поретку биће и поражених земаља. Број поражених ће, наравно, бити већи од броја победника. Они ће покушавати да стекну право на достојан живот, али, изгледа, такву шансу неће добити. Биће избачени из игре, гушиће се од отровне атмосфере, а на њих нико неће обраћати пажњу, због свеопште равнодушности”. Сиротињи која неће имати где да путује биће понуђена разна стимулативна средства, пре свега наркотици: „Наркотици су номадска супстанца за побеђене будућег миленијума”. Победници ће имати све „рајске могућности” генетичког инжењеринга. Елита ће на тржишту куповати нове органе. Атали „прориче”: „Човек ће продавати и куповати своје сопствене двојнике, „копије” вољених људи, хибриде створене на основу нарочитих особина, изабране с тачно одређеним циљевима... Човек ће почети да прави самог себе онако како прави робу”. Знајући да ће бити отпора, Атали сматра да ће сваки отпор бити угушен ако међународне институције добију „планетарну власт”.

Да ли је Раша Виделац у нечему погрешно? По Аталију, није. У наопаком свету се „над крвавим локвама испија виски” („Обука за дивљаштво / Пораст нивоа крви”), а мушкарци и жене носе грудњаке и доњи веш од челика („Император без граница”). У таквом свету и партијски конгреси су исти („Анђео брзе смрти”): од људских жртава у славу владара Инка, преко Дучеа и фирера, до данас ништа се није променило (јер: “Најслађе месо пада заповеднику странке / Од бубрежњака иде наддиректору банке / Ватреним партијкама деле шнитове сочне / Обичним члановима кртине крвоточне”).

Све се немилосрдно огољује („Рај све даље”); наступа закон опште пљачке („Законодавац биће преварант рогати / поново ће сва права стећи крмци богати”).

Капитал је, по Гневном Раши, кривац и за пожаре у Грчкој („Грчко лето 2007”): „Паре за катаклизму је у кешу дала / Нека од форми светског потајног капитала”. Зашто? Зато: „Људско зло је најцрње васељенско гориво / У природи га нема њом је несатвориво”.

У песми „Укидање класа / Од првог милиона до милијарде” бивши директор социјалистичког предузећа постао је „транзиционар”, који је прво створио незапослене, па онда њихову фабрику „за цаба откупио”. То јест: „Док незапослени ко лишће тону у тресет / Нови газда стекао фабричетина десет / Док незапосленици ноћивају у шахту / Уништавалац класа купио нову јахту”.

„Велеувозник” из истоимене песме не чује Глас Разума који каже: „Привреда која лежи само на трговини / Смрдеће као измет замотан у новини”. Велепоседници из „Слома сељачке правде”, који на поклон добијају народну и државну земљу, решили су да униште „црну сељачку правду” и полеме „орачке беле кости” ратара. (Све у складу са саветима из песме „Највећи богаташ” / Мајчини савети како да се то буде”, где јасно стоји: „Отимачина је циљ то одмах свати // Не хај синко ако те ико због тога благи / после прве отмице одмах се друге лати”).

А омладина?

Њу чека „Валутни хуманизам / Ниже школе за сиротињу”: „Не вреди им да моле / На универзитет да уђу парије голе /.../ Кесурда испражњена што дах зимски је мрзне / Неће на школовање смети ни

да се дрзне / Потенцијално робље што дрма царев престо / Мора знати где му је предодређено место.”

Кад исплови „брод финансијског капитала” („Успон и пад гусарског капетана”), сиромашни морају знати да ће бити на удару ђулади злог капетана - лихвара (од „дисквалификације због затезне камате” до „фискалних казни”). И у смрти, пирати капитализма немају мира; повампирјују се („У пролеће кад смрзнуто дрвеће залиста / Одигра се смена у свету капиталиста // Они што насисали су се крвне супстанце / Лежу у костурнице обмотани у ланце / А млади још зелени вампири ничу пољем / Профиту се надају параноично бољем”). Јер, како каже Раша Глогов Колац („Циркулација вампира / Вечни живот мртвих”): „Циљ им је да постану бесконачни вечити / Наука их од смрти намерава лечити”.

Најубедљивије су Рашине речи о рату Државе против Бедних. Побеснели општинар у певању „Ко су улични трговци” презире аргументе „председнице торбара” која мрзитељу сиромашних предочава да су улични продавци „нагорели рубови” пропале привреде, па их не треба гонити. Најбестидније је то што транзициони господари у сиротињи не виде сопствене жртве, него „лоше људе”, па у јуриш на торбаре шаљу задрте „плавце”, ни не слутећи да ће из тог уличног рата једног дана планути огањ буне („Јер понижени трпе много ал' много памте”). У „Опустошеном Леванту” слика је апокалиптична: „Улицом кад год га гоне и кад се торбар хвата / То је нова форма грађанског рата / К'о у изопаченој и садистичкој бајци / До зуба оружани елитни полицајци./.../ Пашће у блато с тезги све хаљине зелене / Бенкице гаће беба памперсове пелене / Марица препуна биће бедника дупке / По трамвајским шинама лежаће хулахупке/.../ Ови ратни прогони су државничке ствари / Тамо где државници мисле к'о пилићари // Сад срећно могу снити запалити лулицу / Опустошили бучну велеградску улицу / Синуо је блиставо булевар новог добља / Монотоним сивилом старог војничког гробља.” Полицајци, нахушкани од транзиционих робовласника, спремни су да руше и пекаре („Кидисаћемо најпре на меситеље хлеба / Педесет батинаша на њих послати треба / на Новом Београду један има бараку / Развал' те је пајсером остав'те црну раку // Наредба је

послата по земљи циркуларно / Да се створи бесхлебно мртвачко царство чарно / Гдегод по баракама има штогод за жваку / Строваљуј не трпимо дућане на сокаку” („Рушење пекаре / Бесхлебна философија”). Народ ће пекару бранити, „бљујући на име самога председника”: “Ал све је то узалуд Педесет Пендрекаша / Чит'о у новинама писац тај Попов Раша”.

Но, има наде. У песми „Ко сме Шесет осме”, Раша Бунција нас подсећа да су „примарни дисиденти /.../ Парије и студенти” спремни да маштају „о препороду света О рају о чарима / о Арханђелу Гаврилу и о комесарима”. У „Нижим школама за сиротињу”, Раша види „самотно једро” које се однекуд бели, и о коме ни не сања сабор насилника и зликоваца тајкунског капитализма. Док себе замишљају као „Рокфелере и Вандербилте”, ни не слуте да „нешто ће срубити те похотљиве копце / Бело једро затеже опуштене конопце”. Уосталом, каткад и сами капиталисти опомињу једни друге („Владарске кочије”): „Али једно упамти крајњи час није стиг'о / Да се сиромах не би из очајања диг'о / Не пазари кадилак с оклопом од злата / Још увек од бедника мора стра' да нас 'вата.”

У нас је социјална поезија престала да се пише. У нас су угушени позиви на буну. У нас све тоне у очај беде и јада.

Али, с поносом то можемо рећи: имамо Рашу Бунтовника, Рашу Копљоносца у журишу на Аждаху Тајкунске Транзиције, Рашу Старог који је Раша Млади, Рашу Новог Бертолда Брехта који је, у исти мах, и Раша Храбри Банаћанин.

Читајмо „Спев о Транзицији” Раше Попова, да бисмо опет били спремни да устанемо против голе силе, чудовишне лажи „слободног тржишта”, антиљудске, антихришћанске Звери из Бездана. Раша је устао у одбрану свих нас, малих и скромних људи, који хоћемо да живимо од свог рада и да својој деци оставимо наду.

Рашо, Песни Че, читамо Те!

С тобом смо!

2009.

СПОМЕНАР ПРОПАЛОГ ПЕСНИКА

ПИСМА МЛАДОМ (И УБРЗО ПРОПАЛОМ) ПЕСНИКУ Дописивање са Иваном В. Лалићем

Уместо увода

Некада сам био песник - средњошколац. Сада, као пропали песник, сећам се својих песничких дана, и желим да оно зрно истинотражитељства, које је у тим данима клијало (мада су ти исти дани често били под облаком црне магије самољубља) поделим са ближњима.

Једно од најлепших искустава мог песниковања била је краткотрајна преписка са Иваном В. Лалићем. Волео сам га, во времја оно, гласника златне измаглице јесени, речи наливених смислом као гроздови соком. После сам извесно време престао да читам поезију - али, није то било дуго... Данас знам да је наша поезија најбоља теологија коју имамо. И данас сам срећан кад читам да је Иван В. Лалић своја „Четири канона” писао у озрачју Иљиновог „Пути духовне обнове”, као хришћански посвећеник и светлоумни родољуб.

Уочи свог одласка у војску (а служио сам као пешадинац у касарни „Петрова Гора”, данас у Карловцу, у Хрватској), у лето 1988. године, написао сам кратак оглед о Лалићевим песмама посвећеним Византији. Оглед је сачињен пубертетски, с пуно младалачке назови - мудрости, непотребних неологизама, ватрометне таштине... Ипак, не мењам га: то је текст на који је Иван В. Лалић реаговао са суптилношћу једног господина, охрабрујући ме да наставим. Данас, у доба електронске поште и facebook-а, када смо загушени хиљадама беспотребних обавештења („Све више информација, а све мање смисла”, рекао би Бодријар), доба у коме су се људи дописивали изгледа као препотопско. Али, дописивали су се, и било је таквих који, попут Ивана В. Лалића, имађаху стрпљења за балавце који верују у Поезију, тамо негде у провинцији.

Зато читаоцу препуштам свој оглед и три писма Ивана В. Лалића. Ови гласови древне недавности ту су да нас подсети на то да је људскост несатрулива, чак и када задах трулежи прети да све окужи. Јер, Логос Који нас је саздао и постао Један од нас, по речи Момчила Настасијевића, „веје у нама неком непропадљивошћу”. Иван В. Лалић беше заточник непропадљивости, и брижни бделац над душом младог песника. Песник је пропао, одавно више није млад, душа му се још копрца, али племените Лалићеве речи вредне су читања.

И. В. ЛАЛИЋ: КРАЈ ЛЕТА ИЛИ ВИЗАНТИЈСКИ РЕЧНИК

*(Византија, Градска библиотека Чачак,
1988. издање „Дисовог пролећа”)*

Песник, који попут Ивана Лалића, препознаје себе као заточника једне богате културне прошлости, налази се у специфичној ситуацији откривања речника примереног уструјавању смисла у матерњи језик, уособљавању древности чији је културни образац у времену и свести савременика истрошен и доведен до неплодног, историзованог симбола. Овај оглед ће бити покушај проналажења неколиких речи битних за читање Лалићевог круга песама посвећеног Византији, осветљења њихове кључности, последица, дакле, певања које плови ка Византији (речи су последице, последице морају бити изречене). Уосталом, ако заборавимо узрок, што је једна од основних идеја Лалићевих, морамо се окренути „нејасним последицама”. Једна од тих последица је и речник, књига неизворности, књига која се одриче језика у име тумачења његових сегмената.

Злато

Налази се у већем броју песама чији је наслов „Византија”. Већ самим својим присуством наговештава нам да је реч о цивилизацији, која се, богата и материјално и интелектуално, налази на свом врхунцу.

То није изворно, топло злато жице што сине усред рудничке таме и одмах затим поврви натраг у тамно тле - то је злато икона и благосиљајућих прстију светаца, студено и јалово храмско сјајило. Оно припада аристократији и одвојено је од живог народног духа (*Aurum nostrum non est aurum vulgi*, говорили су алхемичари). Злату се Византија не може радовати иако је на њему изградила целокупну своју моћ - у часу кад иноплеменници стижу, оно постаје проклетство и увлачи се у кожу под гркљаном, кожу за клање. Земља која је источник блиставог метала иште га натраг; оно што је омогућило успон, сада је подлога паду. Коришћење овог симбола у смислу одбрамбеном, можда - племенитост духа пориче варварство које урла пред манастирским дверима; управо дверима позлаћеним чистотом која застрашује.

Слика, огледало

Културна ситуација Византинца је његова нестварност: он је само слика првобитног, одраз који дише захваљујући светлости што се споро повлачи са рубова мртвог ока. Исток, сасвим ирационално, упркос Сунчевом кретању, умире хиљаду година након Запада, Цариград се руга Риму. Један леш вида се балзамује избегавајући да промишља своју смрт - хришћанством, пре свега, религиозном строгошћу леденом као камен испоснице. Ипак, труљење лежи на дну огледала које је симбол повраженог одраза, достојанствено ђаволство једва изокренутог образа човековог, у суштини - дубоке празнине срца, дводимензионалности иза које нема ничега. Стварност је ритуализована у слику, она је верна илузији коју је немогуће разобличити. Виљем Блејк, енглески песник и пророк, на једном месту каже да је „спољашњи обред - Антихрист”. Слика и огледало су увек испољавање јер не постоје без посматрача. Моћ Царства се, изгледа, заснива на страху варвара да их иза тих монументалних кулиса чека само ништавило које људску крв претвара у мастило за писање уџбеника. Еманација Бога коју живимо најудаљенија је од Њега... како Лалић каже: „Печат на писмо,/ У прстену је покрет мртве руке.” Најопаснији трен јој долази „кад зрелост врати поглед својој слици/

Опасној без огледала, без варке”. Тада се прозире свеукупност фалсификације и Страшни Суд се збива за оне који, као анђео Сардске цркве из Јовановог Откривења, мисле да су живи, а мртви су. Привид, „као кроз стакло у загонетки”, руши се у сусрет „лицем к лицу”. Слика пада у огњено језеро, и огледало пуца, а Мајмун Господњи, творац његов, вришти.

Сећање

Лирски субјект Лалићеве песме живи у свом сећању и од њега јер му стварност измиче у лаганом осипању мисли и мишица. Он је изгубио моћ говора за све изузев за изрицање сећања. То је још једна особина умируће цивилизације: свако њено посрнуће у истом часу било би и пад. Пошто је ослонац у животним соковима нестао, коб би дошла по своје. Византинац се не сме затетурати а да се не ослони на штап своје традиције, да се не присети нечега. Снага земље се не уздиже до њега већ до његовог родословног простора, до предака. Она не носи његове мисли и осећања, већ успомене на те мисли и осећања. Садашњост није животност, већ „будуће сећање”. У Византији нема места за Хераклита и проповед промене. Сенке се купају у сенкама, а „маховина једе муњу”.

Чудо

Чудо се збива у сигурности губитка и само неверници имају право на њега: религиознима је све што се дешава причешће, а све што ће се десити васкрснуће. Онај који говори сумња јер не зна. Сумња и гноза су повезани, змија нуди плод спознаје онима који нису сигурни да су створени према Божијем лику. Проклетство је у томе да кад сазнају губе саображај Господњој милости и бивају прогнани у долину суза. Песник каже: „И моја сумња у чудо,/ Неоштра, скоро сабласна...” Стваралац је, с једне стране, управо у кретању захваљујући многообличности свог неповерења у оно што је створено, а с друге стране неопходан му је починак у крилу сопственог дела. У „ваздуху пуном издајица” песник чека нешто опипљиво јер је окружен начелом

„без тачне речи и без тачног броја”. У сличном положају је и летописац Византије. Он очекује да ће на крају свог рукописа пронаћи оправдање за оно што је радио и да ће се кући своје душе вратити спокојан јер је уверен. Он би да се увери у било шта јер види све ужасе распадања: а свако уверавање није ништа друго до нагли блесак који следи разлоге без суштинске везе с њима. Византинац не може да „credo, ut intelligam”; јер је остао прикраћен за узрок, па зато на „чистом листу/ Исписује речи: несрећа, несрећа, несрећа”. Све је спремно за чудо, постоји његов „савршени цртеж”. Али јад безверја режи тражећи нова знања, комад по комад, слово по слово, а чудо је, као последњи излаз, ипак целина коју је немогуће постићи фрегментираношћу вредносних оквира делања и процене његових исхода. У сталном ишчекивању чуда, „људски лик се дроби у озверени страх од савршенства”, у „ову несаницу” на чијем крају чекају гробари с лопатама које су некад користили приликом градње храмова.

Прошлост и будућност

У тежини временитог погледа почива и могућност Византинца да свет посматра у овом часу и да захваљујући њему буде човек. Он све мери аршином проточности илузивног материјала (нисмо дете ако само живимо у САДАШЊОСТИ, нити зрео човек, ни старац - увек смо оно што јесмо, а то је начин на који се Бог јавља Мојсију). Код Лалића су све особине физичког континуума врло снажно повезане, па он каже да се „простор размиче да прими будућност.” Док се тело троши, вечност пропада кроз пукотине у свом бићу и ту је „Будућност, огромно дрво,/ А простор јутро, пусто вежбалиште/ Гранате његове сенке”. Људи су осуђени да трају упркос одвојености од часа зачињања радости. Византија тих људи је осуђена на историју, на покушај да се заустави привид сјаја и да му се обезбеди оправдање у односу на Есхатон.

Удовиштво

Византија је женствена и Византија је удовица. Она има способност

преображаја према споља, али нема могућност истинске комуникације са спољашношћу. Она се може прилагодити претњи споља, оне може да се претвори у све и да засени својом лепотом - али док је посматрана с тла. Из близине, она нема мужа и јалова је да би се истински спојила са неким истинским мужаством. Она се сећа, оне се ограничава, она меша крв са својим синовима и тиме дегенерише своју будућност. Оно што је постигнуто не може ући у просторе обнављања, пчела је, према песнику, подивљала, и већ је горка од меда. Да би кошница могла да настави да живи, она мора бити равномерно пуњена и пражњена. Плуг се расталио у бразди, мушко у женском. Тамно удовиштво вапије за својом другом половином. Али, по свему судећи, она неће доћи.

Лето

1. „Боже мој не разумем ово лето...”

2. „Позно се лето већ нагиње над књигом/ Нечитком у кратком блеску муње.”

3. „...лето/ На граници расула, после победе” Годишње доба које се налази у самом срцу године, у коме Сунце постоји захваљујући свом врхунцу: све је ужежено, доведено до набујалости, све је у помами врелине и у треперењу јаросног ваздуха. Истовремено је лето и безизлаз снаге - све пуца од њеног приступа почелима, али пукотине се немају чиме зацелити и кроз њих може у свако доба да покуља најразличнија жгадија. Лето умара, оно је тешко, тешко као набор на хаљини Царице-Мајке или предпорођајни сан труднице. Византија је позно лето антике и налази се на рубу огромне чаше сласног вина: почне ли да се прелива, излиће се потпуно, а нема уста која би могла да је отпију. На основу наведених стихова, покушајмо да одредимо неке особине Лалићеве Византије-Лета.

1. Несналажљивост човека у производима времена у коме живи. Неразумљивост сигнала који притичу са свих страна - било од природе (с којом је неповратно изгубљен додир), било од културе (осамостаљена је до самопроизвођења вредности и имитације истих, претворена у стравични *perpetuum mobile* социјализације). Коначно, осећај бесмисла индивидуалности.

2. Позност која се простире кроз ученост и љубав према науци: декаденцију увек карактерише изузетно образована публика, публика која уме да аплаудира вешто написаном извештају о краху (песничком, летописном, филозофском). Наравно, књига је нечитка у часу кад је отвара природа (муња). Никакве се поуке више не могу извући. Чека се стрпљиво једино чудо. У манускриптима настаје коначна збрка.

3. Од момента кад се заврши битка (кретање ка телосу, доврхуњењу), почиње расуло: битно есхатолошка људска нарав не подноси одсуство временитости у одређивању своје сврхе, као ни расипање перцептивних усредсређења на мноштво ситних исходишта. Зато се она приклања својој сенци до тада прикривеној линијским кретањем које је историја. Позно лето је ћорсокак у коме више нема могућности за бекство. Византијски круг издише далеко од свог центра. Иван В. Лалић тако затвара свој речник.

ЛАЛИЋЕВА ПИСМА

Београд, 4. IX. 1983.

Драги Владимире,

Пре неки дан вратио сам се са годишњег одмора. У хрпи поште што ме је сачекала на столу најпријатнији догађај крио се у вашем писму и приложеном огледу. Хвала вам, од срца, за обоје.

Годину сте дана млађи од мог млађег сина Марка, а већ сте се окушали на толико (минских) поља књижевности! Жалим што нисам прочитао ниједну вашу песму, нити неки превод Блејка - а врло би ме занимало и једно и друго. И верујем да не бих био разочаран. Једноставно не верујем да аутор критичког текста „Крај лета или византијски речник” може да пише лоше стихове. Ваша критичка интуиција, слојевитост опажања, начин асоцирања ученог и његова интерпретација (да не говоримо о сигурности и логици конструисања целине текста), зрелост реченице - све то указује на, старински речено, рођеног писца. Да ли рођеног критичара или песника, показаће време. (Елиот негде каже да је прави песник природно и врсан критичар.) Намерава ли да овај оглед негде објавите? Нема песника који не би волео да овакав текст има у својој библиографији критика. Питам вас, дакле, из себичних разлога.

За који дан полазите, велите, у војску. Добро памтим себе из тог доба (био сам, додуше, пет година старији). Мислим да сте пред једним великим и, ако то усхтеднете, битним животним искуством. Кажем вам то као песник, који је из војске донео књигу што је понела наслов „Велика врата мора” (а не као резервни капетан ЈНА!). Зажелите ли да ми пишете, молим вас, учините то без устручавања. Као што видите, ја одговарам на писма - премда обично са закашњењем... Много среће у непосредној и иној будућности,

Срдечно,
Иван В. Лалић

Београд, 26. XII 1988.

Драги Владимире,

Не бих могао да се мирне савести опростим од ове године, а да вам не напишем ово писмо. Хтео сам да га напишем почетком октобра - али ме је време, ћудљиво, још једном преварило - миц по миц... А замишљах вас у униформи у Карловцу, граду у којем сам и ја носио СМБ униформу, као питамац Школе резервних инжењеријских официра, давно, давно... Премерио Козјачу пупком, у свим смеровима руже ветрова... И писао књигу „Велика врата мора”. Да ли и ви сада пишете књигу песама? Ако пишете, надам се да се крећете у простору који сте назначили (наговестили) у „Преображењу Нарциса” или „Успаванки” („Говор оплазине” је на опасној граници где језик прети да се отме контроли песника; а језик је, као ватра и вода, добар слуга и лош господар...). Свакако, надам се да не пишете на енглеском; *Thinking about Summer Birds is a lousy poem indeed; it s even lousy English...* За вашу утеху: и ја сам правио такве lousy покушаје, на енглеском, француском и немачком; најбоље је испала једна песма на немачком, која је бедни пастиш Рилкеа... треба се држати свога језика који је, како је то показао Даничићев превод Старог завета, језик ако не неограничених, а оно неисцрпљених могућности.

Говорећи о преводима: Блејк је много крупан залагај. Ваш сам превод доживео као једну радну верзију, као покушај - који обећава. „Гавран” је занатски много боље савладан, то је препев који би се могао и објавити; невоља је што постоје (до сада) два која су

објективно боља... Nevertheless, честитам (премда би неке ритмичке неравнине требало изгладити - али ви то можете).

Кажете ми, у вашој другој карти из Карловца: „Јачи сам но кад сам дошао.” Тако треба. Мислим да никад нисам био јачи него онда у Карловцу, када сам свог командира чете тужио команданту батаљона (и то бива - али врло ретко; спор је решио командант школе, који је стао на моју страну; ипак, клоните се оваквих ситуација у које вероватно може да упадне само лирски песник...). Све у свему, за мене је Карловац био још један факултет, можда важнији од оног Правног, положеног пре тога (безболно).

Желим вам све најбоље у 1989.

Срдечно,
Иван В. Лалић
рез.кап.ЈНА

Београд, 25.VI 1989.

Драги Владимире,

Хвала на писму; обрадовао ме је његов тон, његов дух. Чини се да се нећете моћи жалити на биланс ваше СМБ године која се, ево, полако (вероватно из дана у дан све брже) ближи своме крају. Крајем јуна 1955. певали смо у Карловцу: „Стара војска раскопчала блузе / а регрути по Козјачи пузе...”

Свиђају ми се ваши епитафи - сва четири. Драго ми је и што нисте покушавали да формално имитирате хаику форму; то сада чине многи, чак и Десанка. Ја сам иначе крајње неповерљив када је реч о механичким трансплантацијама источњачких, прецизније јапанских форми (хаику, танка) у било који језик ове наше јудео-медитеранске цивилизације. Јапански песник мисли и пише у вишезначним идеограмима - а то је ван свих наших параметара.

Једна забавна подударност: послали сте ми четири епитафа - а ја у књизи ВЕЛИКА ВРАТА МОРА, написаној углавном у Карловцу, имам песму (или, ако више волите, четири песме) са насловом „Четири епитафа”.

Биће ми драго ако у септембру, када дођете на студије у Београд потражите овог бившег питомца ШРО у Карловцу (В.П. 5102/6) и

покажете му нешто од онога што сте писали током СМБ сезоне. А
дотле - будите ми добро и здраво.

Срдачно,
Иван В. Лалић

ЗА КРАЈ

А онда је, тог лета 1989. године, погинуо син Ивана В. Лалића. Био је то страхан ударац за човека његове осетљивости, ударац од кога се до краја свог земног странствовања није опоравио. Чувши за то, више се нисам усуђивао да му пишем. Нестао сам из видокруга песника чији је крст постао олован. Себи сам изгледао немоћан и премален да га било чиме утешим.

Утеха ми је, данас, у томе што знам да га је тешио Утешитељ, док се приближавао међи живота и смрти, пишући „Писмо” и „Четири канона”, неугасива светла под непцем србског језика, настојећи да своју реч осоли Речју Божјом.

Био је то пут ка архетипу насушне нам Византије - ка Небеском Јерусалиму. Господ да помене Свог песника, Ивана, у непролазном Царству светлости.

ПРОФЕСОР И „ПОМЕЖДЕЊЕ”
Успомене бившег студента
на професора Новицу Петковића

Уместо увода

Професор Новица Петковић ушао је у мој живот у току четврте године студија на групи за Српски језик и књижевност са општом књижевношћу Филолошког факултета Универзитета у Београду. Била је деведесет и трећа, година општенародне и, наравно, студентске беде. У мензи дома на Карабурми јели смо прозирне кромпир-чорбице и понеко парче хлеба. Родитељи су буквално одвајали од уста да би ми послали неки пакет, а отац се онесвешћивао у хиперинфлацијским редовима чекача у банци. Али, читало се, читало. То читање је помагало да се опстане.

Живих покрета, са повећом јамицом испод носа и на бради, образа који су помало „висили”, личио ми је – ни данас не знам зашто – на некаквог Шерлока Холмса, каквим сам га замишљао у детињству. Глас у је био дубок и чист, и њиме као да је вајао реченице. Изгледало ми је – опет, не знам зашто – да те реченице у ваздуху остају дуже него реченице других професора, с којима сам се до тада сретао. (Једном су се од њих реченице, иако занимљиве, враћале у уста, као да их није изговарао; у ствари, изговарао их је, али као пред огледалом, а не пред живим људима, и пошто нису биле усмерене нама, враћале су се њему.)

И заиста: код њега сам, најдубље до тада, осетио шта је наука о књижевности. Не импресија о књижевном делу; не позитивистичко сецирање књижевног дела – него наука, плод жеђи за Истином до које се долази знањем и визијом која знању претходи, оним што је Иван Иљин звао предметним созерцањем. Новица Петковић није причао поводом књижевности; он је говорио о њој, шерлокхолмсовски хватајући, другима невидљиве и неухватљиве, трагове граничног смисла у језику, откључавајући браве метафора расковником посвећеничке умешности. Винавер је, во времја оно, рекао за

Настасијевића, да он има „стрпљиву ведрину математичара, који се смеши на љуску и љуштуру када ова бунца, да је заробила живу формулу што у њој пева”. Стрпљива ведрина математичара: у тој одредници је био Новица Петковић и као Шерлок Холмс, у потрази за правим значењем текста, и као архитекта, који реченицом зида непомериве светионике протумаченог, и као кључар тајни матерњег језика, са расковником „птичје синтаксе” (Винавер) у руци.

Од тада ће почети једно познанство, које ми је чинило част. За мене је Новица Петковић био и остао Професор, у најбољој традицији професуре не само као практичног израза, „гносеологије”, него, и пре свега, као пројаве одређене „аксиологије”. Професор националног Универзитета мора да буде витез непроменљивих вредности – и Новица Петковић је то био. Без ошљарења, опсенарства, ударања у бубњеве и зурле и борије („Ја сам најлепши, најпапетнији и најбољи, и све сам то сам открио”, чему су Цвијићеви динарци често склони), он је био прави син Старе Србије: вредан као пчела, радан до самопрегора, лишен сваког вербализма и брзоплетости. Нека неко покуша да доведе у питање закључке Професорових истраживања. Тај посао ће му тешко поћи за руком: и то баш зато што те књиге нису писане у складу са модом, него су плод дубинског читања књижевног текста.

Дакле, те, хиперинфлацијске 1993. године, једна од утеха полугладном студенту био је сусрет са Професором Петковићем, чије сам критичко издање Сабраних дела Момчила Настасијевића већ имао под оком и руком у Градској библиотеци у Чачку.

Али, он је био строг педагог. Његова строгост је, опет и опет, потицала из чињенице да је био научник. Кад Професор тумачи књижевни текст, онда ту нема: „може овако, а може и онако”; нема „бифуркације Патагонаца у односу на осцилацију Ескимма” (Б. Нушић). Лингвистички стручњак, мајстор стилистичке анализе, позитивистички прецизан кад је пишчева биографија у питању, врсни семиотичар културе, Новица Петковић себи није допуштао замајавање нагађањима и магловитим наслућивањима. Зато је умео да буде заједљив према мање успешним, али „лепшавијим”, распричано-опуштеним, колегама, који су говорили поводом књижевног дела.

Зато је, сурово, у фусноти, умео да „очепи” неког ко је важио као неприкосновени ауторитет за Црњанског, али је мислио да је приповедач „Дневника о Чарнојевићу” Чарнојевић, а не Рајић. Зато га неки нису волели.

Зато је, одлучно, био против реформе школства Гаше Кнежевића, јер је знао да се иза ње не крије европеизација, него американизација. (Причао ми је о једној реформаторки, чија је породица добегла у Београд за време совјетске инвазије Мађарске, и која се Београду и Србији одуживала тако што је завршила Соросеву школу у Будимпешти и вратила се да нас „реформише”). Професор није могао да ћути пред таквим „реформама”. Давао је свој допринос одбрани слободне школе.

Разговори

Разговори с Професором увек су били мала откривења. Он не само да је много знао, него је умео и да прича попут највештијег усменог приповедача. Уводио је слушаоца у животе писаца кроз златне двери своје речите усредсређености на најбитније, успевајући да оживи доба које је прошло. Никада нећу заборавити његову причу о љубави између Момчила Настасијевића и његове комшинке, богаташке кћери Даринке. Расли су заједно у Горњем Милановцу, и рано су се загледали једно у друго. Њен отац није био за то да се Даринка удаје за мршаваг младића „јектичавог” изгледа. Момчило је кренуо у Београд, да на Филозофском факултету студира француски језик. И Даринка је отишла на студије (не сећам се више чега). Била је изванредан студент и добила је стипендију краљице Марије, проводећи извесно време у иностранству. Хтела је, упркос оцу, да се уда за Момчила, али ју је он – надао се привремено! – одбио, јер је морао да издржава млађу браћу и сестре. Даринка, међутим, није желела да чека, и удала се за милановачког апотекара Белића.

Момчило јој је посветио једну од најлепших својих песама – „Госпи” („Худи свој, госпо, на песму проћердавам век”). Била је на опелу Песника. Професор ми је показивао фотографију са сахране – Станислав Винавер беседи, Даринка у гомили са беретком на глави...

Било је код Професора могуће да се дође и до мрачних подробности из биографија великих писаца – рецимо, о томе да су српски војници у „K und K” војсци веровали да је Црњански аустроугарски шпијун; и да се пред смрт, у болници, Иво Андрић изгубио у мрачним лавиринтима. О овоме је говорио без сензационализма, али није прећуткивао „ad usum delphini”.

Професор је свагда био напрегнутог слуха. Причао ми је како је дошао до значења речи „помеждење”, до кога се није могло доћи употребом речника. Реч је врло битна у причи о Земљиној кћери Тути, у Момчиловој „Хроници моје вароши”. Док је спремао песникову Сабрана дела, Професор је често посећивао Горњи Милановац. Једном га је возио таксиста који је поменуо да је неко из његовог окружења био на „помеждењу”. Испоставило се да ова древна реч, већ давно избочајена, означава гранично стање између живота и смрти.

Професор се, као истраживач (и копач, како је Настасијевића звала Исидора Секулић), није смиривао пред тајнама које је хтео да изучи. Захваљујући његовој упорности, успели смо да схватимо многе Момчилове реченице које су се криле иза седам брава песникове елиптичности. Професор је нашао расковник, и с радошћу отварао двери скривнице, да заграбимо драгуље чисте поезије из „Тамног вилајета”, „Хронике моје вароши”, „Седам лирских кругова”.

Да не заборавим: једно од Професорових важних открића било је оно да Настасијевић, написавши „Причу”, последњу своју лирску песму, више није имао шта да каже; завршио је „Магновењима” и „Одјецима”, варијацијама на претходне теме, и није му остало ништа друго до да потоње године живота проведе у тишини. Све је речено – остало је ћутање. Покушавао је да пише, али није ишло за руком. Била је то цена „мрења неизречјем у реч”.

То се за Професора не би могло рећи. Он је тек требало да говори. Иако незаобилазна, његова студија „Настасијевићева песма у настајању” била је само „проба пера” за подробно тумачење семантике Момчиловог стваралаштва. Он је, у глави, имао све то – требало је само времена да смишљено запише. Но, времена није имао. Можда ће се, у „народу многих почетака” како је Србе звао владика Николај, јавити неко ко ће наставити Професоровим путем. Нама, који не

достигемо његову висину (или дубину, свеједно), остаје да сакупимо све расуто, и да објавимо Сабрана дела великог посленика на њиви српског памћења. Култура је памћење, зар не?

Мада смо, по речи оца Јустина Поповића, ми Срби, заборавни као да нас је пркосни бог заборави створио по својој слици и прилици.

Тајна једног Косовца

Веровати да можеш да протумачиш тајну нечије личности у најмању руку је претенциозно. Јер, човек је створен по образу и подобију Тројице, као биће слободе, разума и љубави; али, пре свега, као биће неизрециво. Јер је Бог, по Чијој је икони саздан, неизрецив. Православна антропологија је апофатична („Тајна чојку човек је највиша”, вели Његош.) Зато су и ова размишљања о метафизичким обрисима Професорове личности само муцања бившег студента коме се, ето, све ово можда причинило. А можда у тој причини сија и неко зрнце истине. Па да додам још коју реч.

Професор Новица Петковић је с поносом истицао да је Косовац. И болела га је НАТО-шиптарска реч-мутант, „Косовар”, коју су медијски „распамећени” Срби тако (о)лако усвојили. По оцу из Старе Србије, по мајци са нашег Приморја (од Херцег-Новог), он је имао изврстан осећај за целину србског културног простора. Нас, студенте, увек је упућивао у пажљиво разгледање нијанси у том простору: хиперболизацији динарско-вуковске епичности једног Скерлића супротстављао је суптилност естетских погледа Љубомира Недића и, наравно, генијалне интуиције Станислава Винавера. Указивао нам је на народну лирику и Средњи век као на области у којима се крије расковник за многе браве наше савремене поезије. То је, наравно, знао и Васко Попа; пре њега у извесној мери, калокагатијом надахнути Лаза Костић. Епској брбљивости је, већ рекосмо, супротстављао старосрбијански самопрегор и чврстину самопознања („Дреновак сам ја у Бога”, рекао би Марко, Марцан из Настасијевићеве „Хронике моје вароши”). Али, његово посвећеништво тексту (у контексту културе, управо у складу с Лотмановим заветима), ни са чим се није могло поредити.

Године 1993. у храму Светог Александра Невског у Београду, организовали смо скуп под насловом „Хришћанство у делу Момчила Настасијевића”. Један од учесника је био и Професор, који се радо одазвао мом позиву да на том скупу говори. Беседио је као и увек, надахнуто – о Настасијевићевој песми „Вест”, указујући на преплитање паганског и хришћанског у њој, повезујући митолошки оплодни однос Небо – Киша – Мајка Земља са празником Благовести. Видео сам пред собом човека обузетог сакралним, који управо са религиозном страшћу приступа тумачењу књижевног дела... Али, упитао сам се - каква је то религиозност...

Тек недавно, уочи писања овог текста, прочитао сам, у рукопису, разговор Милоша Јевтића са др Новицом Петковићем, вођен 1992. године. У њему се Професор сећа свог детињства, и каже да је, као мали, био дубоко верујући. Утисци из православних храмова и притајени страх од шиптарског гоча и бубњања о њиховим празницима – између те две жице био је разапет конопац по коме је мали Косовац Новица ходао од раног детињства до ране младости у Доњој Гуштерици крај Грачанице.

Па где је нестала та рана побожност, обликована у мистичним дубинама Старе Србије?

Чини ми се, рекох већ, да се сва ваплотила у његово тумачење књижевности, у свештени трепет пред микрокосмосом текста. Научник полихисторских видика, Професор је, изнад свега, имао, како Винавер каже у свом огледу о „Међулушком благу” Настасијевића, „тајанствено сазнање о језику, о лету и правцу стрела које погађају срце појмова”; као и Настасијевић (опет у Винаверовој перспективи), улагао је напор да „доведе у склад у своје бићу слутњу која није од овога света са сазнањем које је потпуно разложно”.

Он је, као дете знао за Христа, али се, као зрео човек, склањао од Њега. Где? Чини ми се – у присну, као црница топлу, измаглицу паганизма, кроз коју каткад блесне зрака Сунца Правде. У паганизму је све живо, одушетворено, мада не сасвим уобличено, не сасвим доведено до свесних исхода. О томе Павле Флоренски вели: „Траве, птице, дрвеће, инсекти, разне животиње, земља – свака стихија изазива према себи код сељака несхватљиво саосећање. Ослушните

како сељак разговара са стоком, са дрветом, са ствари, са читавом природом; он милује, моли, преклиње, грди, проклиње, разговара са њом, љути се на њу и понекад мрзи. Он живи у чврстој вези са природом, бори се са њом, љути се на њу и понекад мрзи; носи се са њом и покорава јој се. Читава природа и све ствари су нешто живо и лично...”

Такав свет је, као многим Србима (и Русима, попут Флоренског, Лотмановог духовног претече, који је „пливао” у паганској стихији), био близак и Новици Петковићу. И Настасијевић и Бора Станковић нашли су се у „тамном вилајету”, у коме су Ерос и Танатос крајње блиски (млакушна измаглица паганства настаје зато што Ерос у човека дува својим врелим, а Танатос својим леденим дахом). У свету паганског Бог је далек, недокучан, страшан у својој неприступности. Бог је светиња до које човек не може да дође – неодређено Оно, „нуминозно” (Рудолф Ото). Мистика Дисова (још једног Професору блиског јужњака) такође је више платонистичка него хришћанска („То је онај живот, где сам пао и ја”: душа је у тамници тела, одакле се сећа „невиних даљина” – таква је метафизичка визија „Тамнице”).

Дис, Станковић, Настасијевић, три омиљена песника Новице Петковића, били су из „наше Византије”, Старе Србије, у којој је оно канонско кирило-методијевско и петочисленичко, у исти мах било повезано и са прасловенским и са „пустим турским”, и где је Христа Пантократора каткад било могуће заменити Усудом.

Зато ми се чини да је Професор свагда долазио до прага православног храма, и гледао у дубину, ка олтару, али као да се није усуђивао да приђе, на позив свештеника, Причешћу: „Са страхом Божијим и вером приступите.” Знао је, из детињства, да је тај позив језгро радости зване самонадилажење: „Оно што из свога најранијег детињства памтим као најрадосније везано је за религију. У ствари, ја сам био веома религиозно дете. Одлазио сам у цркву, постио сам, и тако. Најрадосније ми је то било због два црквена празника: први је био један Ускрс у старој липљанској цркви, а други је био Госпођиндан у Грачаници. Оба та места удаљена су само неколико километара од моје куће... Ти одласци, особито у Грачаницу, били су за мене велика радост”, говорио је Професор Милошу Јевтићу. Но, као и многи Срби,

приморани да расту под „празним небом” државног атеизма, Професор је религију заменио уметношћу. Говорећи о Грачаници, он Милошу Јевтићу каже: „Ја сам тада први пут дошао у дотицај са уметношћу. Отуда је, мислим, остала и моја велика заокупљеност иконом и фреском.” Десило се то, рекосмо, не само њему: Бранко Миљковић је стихове попут „Границе у којима живимо нису / границе у којима умиремо” и „Ко лоше живи, зар може јасно запевати?”, могао да напише само као боготражитељ скривен у Поезију.

Култура извире из култа. Преводилац Успенкове „Семиотике иконе” и ревносни читалац Флоренкове „Философије култа” ово је добро знао. Али, лични корак ка Њему, Богу свог детињства, учинио је тек када је телом зашао у гроб, а душом се виноу ка Непролазном, да се утопи, жедан он, у плаветнило Његово, и да радошћу и болом свог постојања окади просторе испод Творчевог и Спасовог длана, онако како је у „Молитви” желео Момчило Настасијевић.

Post scriptum

Сад, кад сам поново прочитао написано, видим да је то већ речено, боље и тачније, пре мене. Борисав Станковић, у запису „Марко” из Божјих људи, каже: „Свако би јутро њега било пред варошком, саборном црквом. Али није смео да улази унутра, већ би стајао до улаза, вирио у њу, у олтар, као да нешто ишчекује отуда.”

А Професор, у свом раном огледу „Руке – цветови” (Артикулација песме II, стр. 69), открива: „У православним црквама се обично у главној куполи налази огроман Христос, који својим великим тамним очима опомиње вернике. Као дете, осећао сам да ме тај Христос просто притискује, да ме прилепљује за хладне и грубе камене плоче: што сам више настојао да му избегнем, осећао сам се све нелагодније и све немоћнијим. Није било места у малој цркви где сам се могао склонити од тог погледа; тај оштри поглед ме је онако са висине неумољиво прожимао. Огромни зидови, камени под, огромна врата, узани прозори и скрушена погнута лица – прерасли су, чинило ми се због оног погледа, у заједничку судницу. А осећао сам се као кривац и осуђеник. И не само док сам био непосредно изложен строгом

погледу: сви догађаји, сва лица која сам сусретао, разговори које сам слушао, сводили су се на познато, одређено и засвагда дато. Ствари више нису биле чудне и непознате, него познате и неизмењиве; оне су морале, као и ја, да следе строги поглед наредбодавца. Нису више биле тајанствене, него јасне, са оштрим ивицама и датим значењем. Нису једна у другу прелазиле и нису се прилагођавале расположењу или добу дана, него су се чврсто држале својих граница и неког општег апстрактног налога. Кратко: све је постало провидно за један општи поглед који заповеда, одређено и неизменљиво, без уточништа и утехе.”

И опет, с надом у Вишњу Милост, шапућем: „Упокој, Господе, душу уснулог слуге Свога, Косовца Новице, у месту светлом, у месту одмора, одакле одбеже сав бол, туга и уздисање!”

НА ИВИЦИ СМИСЛА
(Неколико маргиналија)

О „ПРОПАЛОМ ПЕСНИКУ”

Када је, мени драги и ауторативни, Милован Данојлић, прочитао, у часопису „Људи говоре”, мој запис о преписци са Иваном В. Лалићем, у коме сам себе именовоао као „пропалог песника”, побунио се, и рекао да не могу бити „пропали песник”; иако више не пишем стихове, моје читање и разумевање стихова других показује да нисам далеко од истинског поетског стварања. Наравно, поштујући његову аргументацију, толико пута потврђену Данојлићевим делом, нисам одустао од „инкримисане” синтагме. Зашто? Зато што осећам да сам давно изгубио ону пелуд на прстима, које је било док сам и сам писао стихове; од свега остала је чежња за непосредним изразом доступном једино песнику, и та чежња се, полако претварала у огледе у овој књизи. Песник у мени је пропао, огрубевши од стравне стварности у којој се обрео човек краја 20. и почетка 21. века. Али, траг његове „пропалости”, кроз натрули патос „века атомске технике и прашумске етике” (Јустин Поповић) као да, макар понекад, засветлуца у речима ових записа, скрханих огледалаца наше личне и народне судбине.

Године 1999, др Драган Хамовић, песник и критичар, у то време уредник краљевачке „Повеле”, поставио ми је питање о православним стремљењима у новијој нашој књижевности. Одговорио сам текстом који доносим у прилогу, и који се звао „Пропашћу спаси кад није другог спаса”.

Колико су у новијој српској књижевности уочљиве тежње за православним духовним упориштима?

Када се помињу православна упоришта новије србске књижевности, човеку на памет падају поједини одломци прочитаних прозних дела, запамћене строфе и стихови, песничке слике без којих би наша литература, али и наш живот били сиромашнији... Потписник ових редова увек се сети Вука Исаковича, полупијаног, спремног да се опије до бесвести, само да не би прешао у римокатолицизам и издао „сладост православља”; лик попа Николе из Андрићевог романа „На Дрини ћуприја”; дједа Раде из Ћопићеве „Баште сљезове боје”, кротког и нежног старца коме душа, штоно реч у народној песми, мирише као „млад босиљак”, и који не може да верује да брадоња што у Подгрмечју слика иконе простодушним сељацима у исти мах своје свештено занимање обесвећује сликањем коња... Ту су Симовићеве песме устремљене ка Горњем Граду, од којих је „Гројеручица” једна од најмолитвенијих испеваних на нашем језику; његов „Бој на Косову”, шекспировски снажан и житијски мудар и дубок; Павловићева истраживања Свете Горе... Наравно, Настасијевић, који је прешао пут од тамних паганских стихија до „Ђурђа Бранковића”, чији стихови: „Пропашћу спаси! / Кад није другог спаса, / казном награди за грех!” могу да се пореде само са оним Његошевим: „Нека буде што бити не може!” Све ово што помињем, помињем насумце; управо сада, док ово пишем, пада ми на ум последња фаза стваралаштва Ивана В. Лалића, који је, кренувши са Јејтсом на „Пловидбу у Византију”, стигао до

„Шапата Јована Дамаскина” и „Четири канона”, у којима заиста „тутњи море” Нуминозног.

У новијој србској књижевности немогуће је заобићи православне мотиве. Постоје два приступа коришћењу истих. Један је онај који подразумева дијалог са духовношћу и културом коју смо примили од Византије, и стваралачки, светосавски - рекао би отац Јустин Поповић - преобразили их у оно своје; други се само привидно служи дијалогом са баштином. У ствари, реч је о непрекидном солилоквијуму, или разговору са утварама сопствене уобразиље.

Прва група стваралаца доживљава Православље дубином свог бића, чак и ако га не помињу као извор надахнућа. Рецимо, песме о воћу и поврћу које је, за децу, писао Милован Данојлић су суштински израз благодарствене, евхаристијске природе човековог сусрета са светом у коме се назире траг Творчеве деснице; стихови Љубомира Симовића: „Ко се из човека не пење у Бога, / силази у звер” изражавају језгрену интуицију источног хришћанства - неопходност обожења, превазилажење сопствене датости стремљењем ка ономе што је човеку задато. Уз то, и Данојлићева и Симовићева аксиологија су у највећој мери хришћанске. Друга врста стваралаца ове групе Православљу се приближавају, условно да кажемо, са Запада, да би на крају (на врхунцу своје стваралачке зрелости) планули речима од којих застаје дах - речима откривењским. Тако, на пример, Јован Дучић, за чије је песме о србском средњем веку Винавер с правом приметио да личе па разгледнице за Американце, у „Лирици” испевава: „Госпode, знам Ти клицу чудну /у свем мом добру и у квару, / јер огледаш се мени у дну / као небеса у бунару”, после чега је тешко било шта проговорити - преостаје само побожно ћутање. Већ смо рекли да је сличним путем ишао и Иван В. Лалић, за кога је Византија била дивно, али неразумљиво чудо, злато и фреска хијероглифичних значења, све до „Писма” и „Четири канона”. Велики књижевник, а непоправљиви паганин, Милош Црњански, ипак је умео да осети оно чиме није живео: свог Вука Исаковича је насликао да буде сржно православан (сетимо се само да Вук одбија да се слика његов портрет, и тражи да се, уместо тога, уради икона полковниковог свеца заштитника, србског деспота, милосрдног Стефана Штиљановића.) Ту је и Васко Попа, који

је хришћанском наслеђу овог тла приступао са дубоким поштовањем, али никада као лично религиозан човек (песниково небо је празно, мада његова „Манасија” блиста из пустоши у којој смо се обрели под празним небом.) Овде можемо сместити и Бранка Миљковића. чији је „Ариљски анђеол” израз Бранкове вере у Поезију, која је била једина његова религија, али је ипак надахнуће за исповедање те вере нашао у анђелу из цркве задужбине краља Драгутина.

Они који су склони да разговарају са утварама своје уобразиље, замењујући хришћанство сопственим симулакрумима, данас су веома популарни. Један од њих, кога често представљају као „настављача византијске књижевне традиције”, и који воли да пише о идиоритмији и општежићу, прославио се многобројним издањима својих играрија, и тврдњом да је постојао некакав „византијски тарот”. Овај симулант целине вештином (израз потиче од Момчила Настасијевића) успео је да увери своје читаоце како је његов надреализам за масе величанствен и отмен храм Свете Софије. Но, време ће проћи, а његови приручници за гатање ће изаћи из моде. Више нико неће морати да се прави да их је прочитао.

Приступити православној традицији србског језика („средњовековној”) данас није нимало једноставно - две реформе су га уклониле са пашег духовног обзорја. Прва, она која је стигла са Емануилом Козачинским и Максимом Суворовом, донела је рускословенски; друга, Вукова, није марила за дубину и висину језика на који је инок Исаија не без потешкоћа превео Светог Дионисија Ареопагита са теолошки преобилно богатог грчког. Уз то, ову традицију треба упознати и литургијски - богослужбено, и читајући књиге оних Отаца који су је обликовали. А, макар колико, треба и живети православно. Срби нису имали свог Достојевског, кадрог да атеизам Ивана Карамазова суочи са аргументима љубави старца Зосиме; Срби нису имали свог Пападијамантиса („грчки Достојевски”), који је умео да открије тамне закутке душе и обасја их бакљом хришћанске аксиологије. Да, Срби су у XX веку имали Момчила Настасијевића: али само Момчила Настасијевића, кога, по свему судећи, нико није могао (или желео?) да следи кроз „тамни вилајет” до Небеског Јерусалима.

Охрабрује, међутим, чињеница да има младих песника који разговарају са душом свог предања; многи од њих тек крећу у истраживања, тек припремају брод за пловидбу ка Византији. Треба се надати у њихову смелост да своје замисли доведу до краја, без паролe, без позирања, без таламбаса, што није увек једноставно.

Сада, кад текст приводим крају (на дан кад Црква слави свог највећег песника, Светог Јована Дамаскина, творца Октоиха и православног опела), сигуран сам у једно: тема о којој сам писао захтева озбиљније и надахнутије тумаче од мене. Исто тако, знам да се православни дух не може ни књижевницима, ни самој култури, наметати споља. Само оно што сазрева у дубинама људског срца и културе једног народа, што је плод личног увида и трагања вредно је да остане - и у литератури, и у животу...

Данас, наравно, не мислим да смо имали само Момчила Настасијевића, нити сам уверен у гигантске размере Пападијамантиса (поготову у његову „достојевскијевску” величину). Данас осећам, снажније но 1999, да је наша поезија, више него било шта друго, и више него теологија, била језгрено откровење Вишњег, и то нарочито на границама векова, прошлог и садашњег. Проза није могла да је прати; вероватно зато што су за прозу потребна нешто мирнија, мање вртложна времена. Песништво открива најдубљу истину у бљеску; под ножем и бомбом, оно пружа руку Логосу, Који, како рече Његош, „торжествује” над „грдном мјешавином” историјске хаотичности.

А оно остало, што записах у „Пропашћу спаси”, потписујем и данас. Ова књига је својеврсна разрада теза изнетих у мом одговору на питање послато из „Повеље”.

Наше песништво, које је и само имало додира са постничеовским нарицањем за несталим Богом, деценијама се, али упорно, саможртвено, враћало искуству трансценденције, запретаном у нашој исихастичкој традицији, и, на крају свих крајева, срело је своју Омегу, која је и Алфа - Христа; поново су, после векова који нас деле од Јефимије и Кантакузина, постале могуће песме какве је Ного сместио у „Недремано око” и Негришорац у „Светилник”.

Чему се надамо?

Заиста, чему?

Свет улази у апокалиптична убрзања свеопштег слома, а они који су се, до пре неку годину, ругали „теорији завере”, сад већ, јасно и гласно, говоре о Трећем светском рату.

Шта ће ту поезија?

После Аушвица, Јасеновца и Хирошиме, а уочи нових крвопролића, песништво треба да покаже да је човештво још увек могуће. Јер, како је сведочио Настасијевић, „бледи смешак” жртвеног човештва је устук свакој „злости”.

Зато и ова књига: да потврди како је је у доба кад су нам најпотребнији вера, нада и љубав, још увек има наде.

„Није све пропало кад пропало је све”, каже Песник.

А то, ако није „паметном доста”, доста је онима са „бледим смешком”. Настасијевићевским, дакако.

